

I: Introduktion

I denna bok gör jag en nyläsning av Karl Marx värdelära, i form av ett detaljerat studium av kapitel ett i första volymen av *Kapitalet*. Syftet är att ta fram värdelärans politiska användbarhet genom att situera det första kapitlets abstrakta begrepp inom Marx övergripande analys av formerna för klasskamp i kapitalistiska samhällen. Jag försöker gå tillbaka till vad jag tror var Marx ursprungliga syfte: han skrev *Kapitalet* för att placera ett vapen i händerna på arbetarna. I *Kapitalet* lade han fram en detaljerad analys av den grundläggande dynamiken i kamperna mellan kapitalistklassen och arbetarklassen.¹ Genom att läsa *Kapitalet* som ett politiskt dokument kan arbetare i detalj studera de olika metoder kapitalistklassen har använt för att

¹ För Marx och för de flesta marxister som gått i hans fotspår, har begreppet "arbetarklass" främst åsyftat den industriella arbetarklassen av avlönade arbetare som producerade varor (som kan vara artefakter, jordbruksprodukter eller tjänster). Av skäl som kommer att framgå klarare senare

undertrycka dem, liksom de metoder de själva har brukat för att bekämpa denna dominans.

Under det senaste halvsekle har dock *Kapitalet* inte bara sällan lästs på ett sådant sätt, utan rentav nonchalerats. Det är ingen överdrift att påstå att ett seriöst studium av boken har varit ett ovanligt och isolerat fenomen i såväl öst som väst, trots dess berömdhet och kvasireligiösa status i den socialistiska världen. Många har talat om den, men få har på allvar studerat den. När den väl har lästs har marxister av olika schatteringar oftast behandlat den som ett verk inom nationalekonomi, inom ekonomisk historia, inom sociologi eller till och med inom filosofi. På så vis har den tjänat som ett objekt för akademiska studier snarare än som ett politiskt redskap. Arvet från denna marxistiska tradition har åstadkommit föga mer än att fjärma boken från klasskampens slagfält.

Detta försummande har på senare tid ersatts med ett återupptäckande av Marx skrifter runt om i världen, och då särskilt av *Kapitalet*. Det har uppstått olika marxistiska tankeinriktningar, både bland akademiska och aktivistiska grupper. Tyvärr har en stor del av dessa studier följt de tidigare tolkningar som ignorerade eller underskattade *Kapitalets* användbarhet som politiskt redskap i händerna på arbetare. Få och utspridda är de som har återupptäckt *Kapitalet* som vapen och läst den politiskt. Den introduktion du nu håller i handen skisserar de olika traditionella och samtida förhållningssätten till Marx och placerar de politiska läsningarna av *Kapitalet* i denna kontext. Huvuddelen av boken försöker bidra till en sådan läsning av *Kapitalet* genom att föra fram en politisk läsning av Marx värde-lära.

---

i texten använder jag begreppet "arbetarklass" för att beteckna inte bara avlönade industriarbetare, utan även ett brett spektrum av oavlönade arbetare. Bland dessa finns hemmafruar, barn, studenter och bönder, vilkas verksamhet under kapitalismen består främst i produktionen och reproduktionen av förmågan och viljan att utföra aktiviteter (inklusive industriarbete) som bidrar till upprätthållandet av systemet.

För att kunna skissera de olika förhållningssätten till Marx börjar jag med att diskutera den allmänna karaktären av vår tids återupptäckt och placera den inom det större sammanhang som den är en del av: det kapitalistiska systemets globala kris. Det var början på denna kris som ledde många tillbaka till Marx teoretiska och politiska idéer.

Efter denna skiss fortsätter jag med analysen av *Kapitalets* första kapitel. I mitt andra kapitel diskuterar jag de politiska skälen till varför det var viktigt för Marx att låta verket inledas med analysen av varorna. Varuformen är nämligen den grundläggande formen av kapitalistiskt påförande av arbete, och därför grundläggande för klasskampen. I kapitel tre tolkar jag Marx analys av värdets substans som arbete påfört av kapitalisten, och diskuterar den kamp om arbetstiden som vi finner bakom värdets mått – samhälleligt nödvändig arbetstid. I kapitel fyra analyserar jag slutligen de sätt på vilka de olika formerna av värde (enkel form, utvecklad form, allmän form och penningform) uttrycker klassrelationerna i ett kapitalistiskt samhälle samt vad de lär oss om arbetarklassens kamp.

Genom att sätta denna studie i relation till Marx egen förståelse av *Kapitalet*, genom att låta läsningen av dess första kapitel utgöra grunden för en läsning av de följande samt genom att förstå de olika värdeformerna utifrån den samtida krisen, hoppas jag kunna ge några bidrag till avmystifierandet av ”värdeteorin” och till att öka dess användbarhet i utvecklingen av arbetares strategier för att handskas med kapitalet.

Den kapitalistiska krisen

Kapitalismens pågående kris började framträda på 1960-talet i form av ett brett spektrum av till synes orelaterade störningar. Ett antal samhällsinstitutioner började krackelera under påverkan av en mångfald nya samhällskonflikter. Till en början framstod den svarta medborgarrättsrörelsens krav i USA, det växande missnöjet bland studenter och kvinnor i många delar av världen,

samt förnyade bondekamper i Asien, Afrika och Latinamerika som åtskilda, oberoende motståndshandlingar mot efterkrigstidens spridning av kapitalism och amerikansk hegemoni. Rasdiskriminering, akademisk likriktning, alienation, utsugning, imperialism, avhumanisering, sexuellt förtryck, konsumism, miljöförstöring – en efter en blev dessa det moderna samhällets mörka sidor föremål för en omskakande krigsförklaring som tycktes hota med samhällets sammanbrott.

När dessa samhällskonflikter fann sina verbala och fysiska uttryck och utvecklades till samhällseliga rörelser, blev det alltmer uppenbart att deras inbördes oberoende blott var skenbart. I USA svepte revolten mot rasdiskriminering vidare från den lantliga södern till nordstaternas ghetton och exploderade där i stadsgerillakrig och omfattande rörelser som strävade efter ökad välfärd. När affärlivet försökte få bort de unga svarta från gatorna förde de istället med sig sin militanta hållning in i fabrikena och gjorde kampen mot "niggermation" till en betydande del av den växande industriella revolten mot arbetet. Den svarta revolten spred sig även i skolorna och armén, där den kom att utgöra ett nyckelelement i kampen mot likriktning, mot universitetet som fabrik och senare mot inkallelserna till Vietnamkriget. Antikrigsrörelsen länkade samman dessa åtskilda kamper, och dess koppling till Sydostasiens bönder fann sitt slutgiltiga uttryck i slagordet "Seger åt FNL" och vajande Vietcong-flaggor på ockuperade universitetsbyggnader. Men på intet sätt var samröret mellan dessa samhällsuppror begränsat till relationen mellan Amerika och Sydostasien.

Norr om Vietnam drog den stora kinesiska kulturrevolutionen till sig hela världens uppmärksamhet när den reste en fana av folkligt uppror inom det socialistiska lägret – både en påminnelse om Budapest och en försmak av Prag. Även Japan – österns kapitalistiska underverk – skakades av växande och sinsemellan relaterade revolter från studenter, arbetare och bönder när Våröffensiven och Röda armén tog kål på myten

om landets stabila situation. I Europa bröt liknande revolter ut i kritiska områden. Franska demonstrationer i sympati med Vietnams sak bidrog till att det historiska upproret i maj 1968 bröt ut, då miljontals studenter och arbetare höjde revoltens röda och svarta fanor på barrikaderna i Paris. I Östeuropa var det oroligt bland både studenter och arbetare, med protester mot såväl lokalt förtryck som den sovjetiska dominansen, vilket ledde till först ekonomiska och politiska reformer och sedan till invasionen av ryska stridsvagnar. I Italien var den "heta hösten" 1969 bara en explosion i en allt mer kritisk social situation. I Portugal upprepades den amerikanska erfarenheten, fast bara än mer dramatiskt, när utdragna koloniala krig i Afrika slet sönder både det portugisiska samhället och armén. Som svar på stridigheterna i kolonierna blossade en revolution upp i hemlandet.

Inom den amerikanska rörelsen, liksom på andra håll, mognade kvinnornas revolt, vilket satte käppar i hjulet för patriarkatets dominans. Revolten överskred hippiekulturens och vänsterns krav på sexuell frigörelse för att istället utgöra ett självständigt krav på kvinnans frigörelse som ett konstitutivt moment i den övergripande kampen. Förvisso dolde den stolta självständigheten hos kvinnor, svarta, ursprungsbefolkningar och diverse "nationaliteter" delvis hur komplementära deras kamper egentligen var. Till och med de internationella miljörelserna, som ursprungligen skapades av kapitalismen för dess egna syften, förvandlades delvis till radikala utmaningar för en världsordning som bekämpade människor snarare än fattigdom och som spred dödliga gifter i Sydostasien samtidigt som den pläderade för en ren miljö.²

När dessa konflikter trots sin globala och sektoriella mångfald cirkulerade och smälte samman, kom de att utgöra en hotande och allt tilltagande fara för det internationella kapitalistiska

² Steve Weissmann, "Why the population bomb is a Rockefeller baby", *Ramparts* 8, nr 11 (1970), 42-47.

systemet. Tillsammans formade de en global kampcykel som, på en och samma gång enkel och komplex, kom att skaka hela den kapitalistiska samhällsordningen i dess grundvalar och försätta kapitalet i en kris av historiska proportioner.³

Samtidigt blev på vissa sätt krisens djup och kampens globala dimensioner verkligt synliga först på 1970-talet, när upprepade kriser av internationell karaktär följde på varandra. I juni 1971 markerade Richard Nixons öppning mot Kina slutet på kalla kriget, och därigenom början på de diplomatiska problemen USA och Japan emellan. I augusti övergav Nixon dollarns koppling till guld och förstörde därmed det monetära system som präglat den kapitalistiska västvärlden under efterkrigstiden. Denna åtgärd födde tillsammans med importtullarna en ny diplomatisk kris, som inbegrep Kanada, Västeuropa och Japan. Dessa tilltag deklarerade, i anslutning till nedskärningar inom det amerikanska samhället, slutet på tillväxtideologin, slutet på "New Frontier", "The Great Society" och "Utvecklingens decennium".

På dessa förändringar följde snart nog andra. Först kom den globala matkrisen 1972–74, då matpriserna i väst höjdes och massvält tilläts pågå i Asien och Afrika, och sedan den globala energikrisen 1973–74, då oljepriserna höjdes och blickpunkten för kapitalistisk utveckling vändes mot OPEC-länderna medan nordöstra USA, Storbritannien och stora delar av Västeuropa kastades in i 1974–75 års globala lågkonjunktur. 1975 och 1976 utbröt mat- och energikrisen även i Östeuropa och Sovjetunionen, i samband med att de socialistiska planerarna höjde priserna på dessa varor – något som provocerade fram omfattande sociala oroligheter. Vid denna punkt var cykeln komplett. Varken krisens djup eller dess globala omfång kunde längre ifrågasättas.

³ En partiell analys av denna kampcykel påbörjas i *Zerowork 1* (1975) och 2 (1977).

Marx återkomst

Det var mitt i denna cykel av samhällskonflikter och global kris som intresset för Marx åter väknade till liv. Världen över började *Kapitalet* åter läsas och studeras. Intresset för Marx kan sägas ha utgjort en del av de omfattande försöken att begripa och hantera tidens kriser. Vändningen mot Marx innebar ett sökande efter både självinsikt och strategier i en situation som saknade tidigare motstycke. Detta sökande gav liv åt ett brett spektrum av Marx-studier hos oberoende grupper i skolor, fabriker, fängelser och aktivistmiljöer. Konfronterade med ofruktbarheten i både de reformistiska teorierna och den traditionella vänsterns strategiska formler återgick dessa grupper till att utforska Marx begrepp om klasskamp och revolution mot kapitalismen.

Som svar på studenternas krav började det samtidigt ges universitetskurser med examinationsmöjligheter i marxistisk teori.⁴ Medborgarrättsrörelsen krävde kurser i etnicitet. Antikrigsrörelsen skapade ett allmänt stöd för alternativ historieskrivning, upprorisk sociologi och radikal ekonomi. Kvinno-rörelsen framtvängde universitetsprogram för kvinnostudier. Inom de nya radikala utrymmen som nu uppläts inom utbildningens traditionella strukturer, har även studiet av Marx kommit att ta allt större plats i takt med att radikala studenter och professorer stött på samma gränser för konventionell radikal kunskap som deras motsvarigheter utanför akademien: de insåg

⁴ 60-talets kamper innebar en omvälvning av den situation som rådde under 50-talet, då det bara fanns en enda marxist som hade en lärostol i ekonomi vid ett amerikanskt universitet (Paul Baran vid Stanford), medan det nu finns dussintals över hela landet. Det finns utbildningar som leder fram till vad man kan kalla en doktorsexamen i marxism vid flera universitet, till exempel University of Massachusetts (Amherst), New School for Social Research (New York) och American University (Washington DC). Vid andra, som Stanford, University of Texas, Yale och Harvard, kan studenter specialisera sig på marxism och finna tillräckligt intresserade handledare för att skriva marxistiska avhandlingar.

alla hur de traditionella förhållningssätten misslyckats med att förklara den rådande samhälleliga krisen och bidra med medel till att analysera alternativa handlingsstrategier.

Trots detta vore det ett misstag att betrakta marxismens återkomst enbart utifrån problemen som mötte de olika individer och grupper som formade kärnan i 1960- och 70-talens samhälleliga revolter. Krisen har framför allt varit det kapitalistiska systemets kris och därmed en kris för kapitalismens ideologer och planerare. Som ett resultat har även dessa ett intresse av en omvärdering av Marx. För att förstå detta måste vi inse att denna kris på varje punkt är minst lika djup och grundläggande som det globala kapitalistiska systemets förra kris: trettioalets stora depression. Den perioden blev till en djupgående vändpunkt i kapitalismens historiska utveckling, eftersom den visade att maktrelationerna mellan klasserna och därmed själva den samhälleliga strukturen hade blivit så pass förändrad att näringslivets gamla cykliska nedgångstendens inte längre kunde lösa sociala oroligheter på klassiskt manér – nämligen genom höjd arbetslöshet och lönesänkningar. Arbetarkampernas växande styrka under 1920- och 30-talen omöjliggjorde detta genom att förhindra alla större lönesänkningar och ansätta staten med allt hårdare krav på arbete och social välfärd. För att överleva krisen krävde kapitalismen en ny strategi och en ny ideologi som kunde ersätta "laissez-faire". Lösningen blev en ideologi för tillväxt och full sysselsättning som baserades på ett utnyttjande av arbetarnas kamp för högre löner genom kollektivt framhandlade produktivitetsöverenskommelser. Att lönerna och därmed efterfrågan inte steg snabbare än produktiviteten skulle garanteras av statliga ingripanden i form av finanspolitik. Med andra ord: det amerikanska svaret på kapitalismens förra kris var keynesianism som strategi och ideologi.⁵ Den tyska och italienska

⁵ Denna analys har utvecklats i Mario Trontis "Workers and capital", *Telos* 14 (1972), 25–62; Guido Baldi, "Theses on mass worker and social capital", *Radical America* 6, nr 3 (1972), 3–21; och Antonio Negri, "Keynes och den

fascismens nederlag i andra världskriget innebar, tillsammans med isoleringen av de sovjetiska och kinesiska socialistiska systemen, att det amerikanska svaret kom att bli lösningen för hela den kapitalistiska västvärlden. Denna lösning institutionaliserades internationellt genom FN-systemet och IMF-avtalen, vilka skrevs under i Bretton Woods 1944.

Vad vi måste inse är att det sena 1960-talets internationella cykel av samhälleliga konflikter signalerade den keynesianska strategins kollaps i de enskilda länderna, medan det internationella monetära systemets kollaps 1971 visade att krisen utgjorde den keynesianska erans sammanbrott på ett globalt plan. Det är på grund av att de konfronteras med denna typ av för hela systemet djupgående historiska kriser som den kapitalistiska ekonomins och socialpolitikens teoretiker och arkitekter har ett intresse av att gå tillbaka till Marx. I dessa tider, när de stora systemen faller samman, när de keynesianska ekonomernas och teknokraternas fiskala och monetära justeringar dagligen visar sig vara oanvändbara, borde vi inte förvånas över att se en ny tolerans för totaliserande teorier om kris och samhällsutveckling.⁶ Eftersom kris är det enda svar kapitalismens strateger har kunnat finna på det globala sammanbrottet, är de villiga att lyssna till alla nya teorier som kan hjälpa dem att finna en lösning. Kort uttryckt: de vill begagna sig av återupptäckten av Marx för att se om några användbara lärdomar kan dras.

Även om detta till en början må verka långsökt, räcker det med ett kortfattat sammandrag av den marxistiska traditionen

---

kapitalistiska teorin om staten”, *Fronesis* nr 3–4 (2000), 106–116. En mer detaljerad diskussion av denna analys presenteras nedan i avsnittet om att läsa *Kapitalet* politiskt.

⁶ Parallellt med återupptäckten av Marx har det även skett en renässans för Hegel, den enda borgerliga tänkare vars totaliserande vision kunde matcha Marx egen. För översikter över Hegelrenässansen se Anthony Quinton, ”Spreading Hegel’s wings”, *New York Review of Books*, (29:e maj 1975), 34–37; Mark Poster, ”The Hegel renaissance”, *Telos* 16 (1973), 109–127; samt John Heckman, ”Hippolyte and the Hegel revival in France”, *Telos* 16 (1973), 128–145.

för att visa på viktiga fall där Marx har använts inte för att underblåsa revolution utan för att förhindra den.

Teoretiker av näringslivets cykler, specialister på tillväxtteori, experter på industriell organisering och andra ortodoxa ekonomer har ofta utgått från Marx skrifter när de utformat sina verk.⁷ Ett av de mest välkända exemplen är kanske Wassily Leontief, fadern till den moderna input/output-analysen som ligger till grund för många av dagens kapitalistiska planeringsmodeller. Rötterna till hans idéer, erkänner han själv villigt, finns delvis i Marx reproduktionsscheman i andra volymer av *Kapitalet*. Än mer långtgående är den användning man haft av ortodoxa Marxtolkningar i sovjetstatens rättfärdigande av förtryck och kontrarevolution. Med tanke på dess historia är det inte svårt att se varför det funnits ekonomiska resurser för marxistiska studier och varför dagstidningar och akademiska tidskrifter berett spaltutrymme åt att följa och utvärdera den senaste marxistiska forskningen.⁸

⁷ Ett antal borgerliga utvärderingar av Marx användbarhet inom borgerlig teori finns i David Horowitz, red., *Marx and modern economics*, (Monthly Review Press, 1968). Se särskilt essäerna av O. Lange, W. Leontief, J. Robinson, Fan-Hung, L.R. Klein och S. Tsuru. Bland de andra som uttryckligen har utgått från Marx finns William Baumol i *Economic dynamics*, (Macmillan, 1970), och Irma Adelman i *Theories of economic growth and development*, (Stanford University Press, 1961). Den skuld ekonomer som Joseph Schumpeter står i till Marx är välkänd.

⁸ Exempel på sådana översikter över radikalt tänkande i akademiska tidskrifter och ledande press är Martin Bronfenbrenner, "Radical economics in America: A 1970 Survey", *Journal of Economic Literature* 8, nr 3 (1970), 747-766; S.T. Worland, "Radical political economy as a 'Scientific revolution'", *Southern Economics Journal* 39, nr 2 (1972), 274-284; och "The Marx men", *Wall Street Journal* (5:e februari 1975). *New York Times* gick så långt att de bad den radikala ekonomen David Gordon från New York-skolan presentera sin syn på den aktuella krisen i *New York Times Magazine*, "Recession is capitalism as usual" (27:e april 1975).

Alternativa förhållningssätt till Marx

Med tanke på det dubbla intresse som ligger bakom marxismens renässans – vissa vill använda sig av Marx för att påskynda en förändring av samhället, andra för att hindra denna förändring – är det viktigt att vara klar över de olika förhållningssätten till Marx och vad dessa förhållningssätt implicerar. Återupptäckten grundläggande form har varit ett förnyat studium av Marx verk liksom av hans främsta lärjungars och uttolkares. Tillsammans utgör dessa verk den ”marxistiska traditionen” i dess totalitet, förstådd som ett ackumulativt tankesystem. I viss utsträckning har marxismens återkomst även fört med sig något mer användbara studier av denna tradition utifrån dess historiska sammanhang – att studera ”marxistiskt tänkande” som en del av samhällets historiska utveckling. I båda fallen finns det flera möjliga sätt att kategorisera återkomstens litteratur och den tradition som den vilar på vad gäller förhållningssätt till läsandet av Marx i allmänhet och av *Kapitalet* i synnerhet.

Ett vanligt sätt att förstå denna splittring är att tolka den som ett uttryck för olika ideologiska linjer, och särskilt då brytningen mellan ortodox marxism – med vilket vanligen menas marxism-leninism i olika stalinistiska eller trotskistiska varianter – och icke-ortodox marxism – där olika revisionistiska tendenser kan urskiljas från andra internationalens socialdemokrati via rådskommunisterna och de så kallade västerländska marxisterna under mellankrigstiden till efterkrigstidens olika nymarxistiska tendenser. Tyvärr leder oss en sådan analys till att jämföra de politiska slutsatser som dragits snarare än de olika förhållningssätten till läsandet av Marx.

En annan, betydligt mer användbar skiljelinje, går mellan de läsningar av Marx som är i grunden ideologiska – oavsett vilken linje de följer – och de läsningar som vi kan kalla strategiska. Distinktionen är avsedd att skilja mellan de Marxläsningar som utgår från att hans verk framför allt utgör en ideologisk kritik eller kritisk tolkning av kapitalismen, och dem som ser hans

verk både som en kritik av ideologin som sådan och en strategisk dekryptering av klasskriget.

Begreppet strategisk läsning bör här förstås i militär mening, eftersom det söker använda Marx tänkande som ett vapen i klasskriget. Jag instämmer i invändningen att även ideologi är en sorts vapen. Men, för att nu fortsätta med den militära liknelsen, vad det här kommer an på är skillnaden mellan ett vapen som propaganda, det vill säga som snäv taktik, och själva strategins vapen, vilket befinner sig på en helt annan nivå. För att parafrasera Karl von Clausewitz: strategi låter oss förstå klasskrigets grundläggande karaktär, situera dess olika kamper, bedöma var och en av dessa kampers skiftande taktiker, och förstå hur de olika taktikerna och kamperna bättre kan föras samman för att uppnå seger.⁹

I detta fall måste en ytterligare distinktion göras för att avgöra om den strategiska dechiffringen utgår från kapitalets eller arbetarklassens synvinkel. I det förra fallet finner vi den form av läsning som Leontief gjorde – det vill säga en läsning som hjälper till att utveckla kapitalistiska strategier. I det senare hittar vi läsningar som bidrar till att klargöra och utveckla arbetarklassens kamp.

Gränslinjerna mellan ideologiska och strategiska läsningar korsas även av en tredje klyfta som är särskilt viktig på grund av dess användbarhet för förståelsen av marxismens nuvarande status. Det gäller distinktionen mellan att läsa Marx som filosofi, att läsa honom – och då särskilt *Kapitalet* – som nationalekonomi, och att läsa honom politiskt. Att läsa Marx filosofiskt är i bästa fall att läsa hans verk som kritiska tolkningar, som en sorts ideologi. Att läsa Marx som nationalekonomi kan rymma ideologiska element – i de fall då målet ligger i att kritisera

⁹ Clausewitz säger: "... strategin utformar krigsplanen och dess mål bestämmer de enskilda stridshandlingar, som skall leda till målet. Det innebär att strategin skisserar de olika operationerna och inlemmar de enskilda striderna i dem." (Carl Von Clausewitz, *Om kriget*, (Bonniers, 2002), 143).

kapitalismen – men det kan också, vilket är desto viktigare, innehålla inslag av en strategisk läsning i kapitalets intresse. Det inbegriper läsandet av *Kapitalet* som ett verk om ekonomisk teori inom historiematerialismens ram. Svagheter och riskerna i att läsa Marx som filosofi eller som nationalekonomi är de risker som kännetecknar alla ideologiska läsningar. Oavsett hur kritiska de är till kapitalismens olika kännetecken så är de i grund och botten inget annat än passiva uttolkare av den samhällsliga situationen. Med tanke på sådana teorier bör vi aldrig glömma Marx med rätta berömda maxim: ”Filosoferna har bara tolkat världen på olika sätt, det gäller att förändra den.”¹⁰ Det är inte det att tolkningarna skulle vara oanvändbara. Om de är korrekta kan de istället bidra med just en av de saker som kapitalet behöver för att planera sina strategier. De nationalekonomiska läsningar som tolkar Marx på sätt som skapar potentiellt användbara strategiska implikationer för kapitalet under denna period, är inte oskyldiga utan måste ses som potentiellt farliga för arbetarklassen.

Återstår så att definiera vad jag menar med en politisk läsning av Marx. Alla läsningar är politiska i så mån att de inbegriper verkliga politiska val och implikationer för klassrelationerna. Ändå vill jag här lägga beslag på termen ”politisk” för att beteckna den strategiska läsning av Marx som sker ur arbetarklassens perspektiv. Det är en läsning som självmedvetet och ensidigt förhåller sig utifrån varje begrepps mening och relevans för klasskampen omedelbara utveckling. Det är en läsning som avfärdar varje opartisk tolkning och abstrakt teoretiserande för att först som sist förstå begreppen utifrån den konkreta kamp som de tematiserar. Detta, vill jag hävda, är den enda Marxläsning som kan sägas göras ur ett arbetarklassperspektiv eftersom det är den enda som talar direkt till klassens behov av att klargöra omfattningen av och strukturen för dess egen makt och strategi.

¹⁰ Detta är den elfte tesen om Feuerbach. Se Karl Marx, ”Tesen om Feuerbach”, *Människans frigörelse*, (Daidalos, 1995), 133.

Diagrammet i figur 1 illustrerar de principiella distinktioner som kan göras mellan de olika förhållningssätten till läsandet av Marx. Dessa är givetvis inte de enda möjliga distinktionerna, men jag har funnit dem användbara för att särskilja de olika tendenserna inom den samtida återupptäckten av marxismen och de traditioner på vilka dessa vilar. Eftersom jag har försökt skriva föreliggande bok som en politisk läsning av *Kapitalet*, ämnar jag nu ytterligare klargöra dessa distinktioner för att på så sätt situera mitt verk och antyda varför dess förhållningssätt innebär ett markant brott med de övriga. Jag visar detta genom att skissera några av de traditionella nationalekonomiska och filosofiska Marxläsningarnas historia, grundläggande egenskaper och svagheter, för att sedan övergå till vad det innebär att läsa Marx politiskt och illustrera hur detta förhållningssätt medför en användbar politisk omtolkning av många av de andra förhållningssättens insikter, samtidigt som det undviker att upprepa deras misstag.

Figur 1: Förhållningssätt till läsandet av Marx

	Ideologiska läsningar	Strategiska läsningar
Nationalekonomiska läsningar	Ur kapitalets perspektiv	Ur kapitalets perspektiv
Filosofiska läsningar	Ur kapitalets perspektiv	Tom mängd
Politiska läsningar	Tom mängd	Ur ett arbetarklassperspektiv

Att läsa *Kapitalet* national-ekonomiskt

En av de mest framträdande aspekterna av den pågående återupptäckten av marxismen är att man återgått till att läsa *Kapitalet* som ett nationalekonomiskt verk. Detta har en lång tradition, och uppstod på den andra internationalens tid (1898–1914), för att därefter fortsätta genom den ortodoxa marxismens historia samt inom ett antal revisionistiska varianter utanför ortodoxin. För att definiera *Kapitalet* som ett nationalekonomiskt verk, som så många har gjort, krävs en förklaring inte bara av vad nationalekonomi är, utan också av vad detta fält *innehåller* respektive *utesluter*.

Andra internationalens nationalekonomi

Den traditionella distinktionen har som regel inneburit att man definierat nationalekonomi utifrån de klassiska nationalekonomerna från Adam Smith till David Ricardo. Följaktligen sysslar nationalekonomi med den samhällsliga sfär som innefattar produktion, utbyte och distribution av varor. Utifrån en läsning av Marx anmärkningar i sitt berömda förord till *Till kritiken av den politiska ekonomin*, har denna ekonomiska sfär identifierats med samhällets ”ekonomiska bas”, ”på vilken en juridisk och politisk överbyggnad reser sig”.¹¹ Inom denna ekonomiska bas ses produktionssättet som den avgörande instansen, vars egen utveckling avgörs av den dialektiska interaktionen mellan de materiella produktivkrafterna (teknologi, organisation etc.) och de samhällsliga produktionsförhållandena (kapitalister mot arbetare). Utifrån detta ramverk av bas/överbyggnad tolkade Engels och hans efterföljare *Kapitalet* som den mest sanna, mest vetenskapliga analysen av det kapitalistiska

¹¹ Karl Marx, *Till kritiken av den politiska ekonomin*, (Proletärkultur, 1981), 9.

produktionssättet och de därpå baserade utbytes- och distributionsförhållandena. Vid påpekandet att Marx i titeln till *Till kritiken ...* och undertiteln till *Kapitalet* kallat dessa verk för en kritik av nationalekonomin, blev svaret att kritiken bara riktade sig mot klassisk nationalekonomi, vars felaktigheter Marx rättat till för att sålunda skapa ett mer vetenskapligt verk. Med andra ord: *Kapitalet* skiljer sig från Ricardos *Principer* främst genom att vara mer korrekt. Marx antas antingen fullborda den klassiska nationalekonomins löfte eller korrigerat dess misstag.¹²

Enligt detta synsätt var en teori om den så kallade överbyggnaden, och då särskilt om politiken och staten, vad som saknades i *Kapitalet*. Den skarpa dikotomin mellan politik och nationalekonomi var bland det mest karakteristiska för debatterna i andra internationalen (och dem som följde i dess kölvatten). Detta begränsade *Kapitalet*, och i slutändan även Marx, till "ekonomins" sfär och lämnade politikens område åt de marxistiska politikerna för dagen, å ena sidan socialdemokrater såsom Karl Kautsky och Eduard Bernstein, å andra sidan revolutionära partibygare som Rosa Luxemburg och Lenin. Denna dikotomi var det teoretiska och politiska uttrycket för den tyska socialdemokratins struktur och den tidens arbetarklasskampens tudelade karaktär: arbetarmilitans på fabriksnivån och framväxandet av ett politiskt parti som svar på det organisatoriska problemet att uppnå klassenighet. Denna splittring mellan ekonomi och politik var bestämmande för debattens olika sidor under och efter denna period. Bernstein betonade i sin teori den "ekonomiska" kampen och det avgörande behovet av facklig organisering, medan han i praktiken stödde ett parti som endast verkade parlamentariskt. Bolsjevikerna och Lenin

¹² En som ägnar sig åt att diskutera huruvida Marx fullföljde de klassiska ekonomernas verk eller rättade dess fel är Henryk Grossmann i hans "Marx, classical political economy and the problem of dynamics", *Capital and Class* 2 (1977), 32–55.

skulle komma att attackera denna ”ekonomism” och utveckla en teori om den politiska sfärens autonomi i ett försök att förklara socialdemokratins och samtidigt rättfärdiga ett centraliserat avantgardeparti som agerade i arbetarklassens namn. I båda fallen var politik något som fördes in vid sidan av Marx ekonomiska analys (vilken alla sidor i debatten var överens om – även om deras tolkningar skilde sig åt).¹³

Trots att *Kapitalet* i och med denna dikotomi förpassades till nationalekonomins sfär, stod läsningen av verket för en avgörande aspekt av Bernsteindebatten: kristeorin. I *Socialismens förutsättningar och socialdemokratins uppgifter* argumenterade Bernstein utifrån sin läsning av *Kapitalet* för att Marx kristeori utgick från en hög nivå av anarkisk konkurrens mellan kapitalister. Han pekade på monopolkapitalets framväxt, och hävdade att minskad konkurrens reducerade kapitalets anarki och gjorde kapitalistisk planering möjlig i sådan utsträckning att en kris kunde undvikas.¹⁴ Som Lucio Colletti påpekat var en sådan position det naturliga svaret på det faktum att den väntade krisen inte bröt ut innan första världskriget och den därpå följande relativt långvariga ekonomiska boomen. Det var även en ekonomisk teori som understödde Bernsteins politiska position, som underströk ”ekonomisk” kamp och socialdemokratisk reformism.¹⁵

Rosa Luxemburg besvarade dessa argument med sin egen läsning av *Kapitalet*. I *Reform eller revolution* (1900) och senare i *Kapitalets ackumulationsprocess* (1913) argumenterade hon för krisernas ofrånkomlighet.¹⁶ Hon lade fram sin sak genom att

¹³ För vidare analys av de relationer som här diskuterats, se Tronti, ”Workers and capital”, 31–37, samt Sergio Bologna, ”Class composition and the theory of the party at the origin of the workers-councils movement”, *Telos* 13 (1972), 14–21.

¹⁴ Eduard Bernstein, *Socialismens förutsättningar och socialdemokratins uppgifter*, (Arkiv, 1979).

¹⁵ Lucio Colletti, ”Bernstein och andra internationalens marxism”, i *Marxism och Dialektik*, (Zenit / Rabén & Sjögren, 1979).

vända på Bernsteins resonemang och hävda att monopolkapitalets framväxt upphöjde den kapitalistiska anarkin till nationalstatlig nivå. Därmed skapade hon en teori om imperialism som förebådade första världskriget. I *Kapitalets ackumulationsprocess* stödde hon sig på reproduktionsscheman i *Kapitalets* andra volym för att hävda omöjligheten av jämnt expanderande ackumulation. Hennes ekonomiska teori understödde, liksom i fallet Bernstein, hennes politiska position, som alltså var mot reformism och för förberedandet av våldsam revolution.

Dessa arbeten var början på en lång serie av skrifter som gav sig i kast med att utveckla teorier om kris och imperialism utifrån den nationalekonomiska läsningen av *Kapitalet*. Bland de viktigaste författarna i denna tradition under andra internationalen och första världskriget var österrikaren Rudolf Hilferding. I sin bok *Finanskapital*, som kom ut 1910, försökte Hilferding i likhet med Bernstein föra in finanskapitalets framväxt i sin analys och understryka bankernas roll. Otto Bauer, ännu en österrikare, kritiserade Luxemburgs bok om ackumulationen i *Die Neue Zeit* (1913) och Nikolaj Bukharin som 1915 publicerade sin *Imperialism* (den både föregick och överglänste Lenins bok från 1916).¹⁷ Efter ryska revolutionen och första världskriget koncentrerades de flesta arbeten av denna typ till Västeuropa, med undantag för Bukharin som publicerade en utökad kritik av Luxemburgs *Akkumulationsprocessen* år 1924. Fritz Sternberg publicerade sin *Imperialism* där han vidareutvecklade Luxemburgs idéer 1926.¹⁸ Tre år senare, 1929, sammanställde Henryk Grossmann sina föreläsningar vid Institutet för social forskning i Frankfurt till *Akkumulationslagen och det kapitalistiska*

¹⁶ Luxemburgs *Reform eller revolution* består av två artiklar som publicerades i *Leipziger Volkszeitung* 1898 och 1899.

¹⁷ Det finns en engelsk översättning av Hilferding, men den har inte publicerats utan har länge spridits underjordiskt. [En engelsk översättning publicerades 1981. Ö.a.]. Otto Bauers kritik finns i *Die Neue Zeit* (7–14:e mars 1913).

¹⁸ Fritz Sternberg, *Der Imperialismus*, (Malik, 1926)

systemets kollaps.¹⁹ Både Sternberg och Grossmann kritiserades av Natalie Moszkowska i hennes *Kristeorier* (1935) och *Senkapitalismens dynamik* (1934).²⁰ Grossmann, Bauer och Luxemburg kritiserades alla år 1934 av den holländske marxisten Anton Pannekoek. Han och andra rådskommunister, som Paul Mattick som flyttade till USA på 1930-talet, bidrog också till dessa debatter om krisernas och imperialismens nationalekonomi i tidskrifter som *Ratekorrespondenz* och *Living Marxism*.²¹

De olika argument som framfördes av debattens deltagare varierade avsevärt sinsemellan: de antingen vederlade, utvecklade eller gick i andra riktningar än föregående teorier. Men medan deras verk kan visa sig användbara för en förnyad förståelse av politiska konjunkturen och dåtidens klassammansättning (dock inte genom det lika vanliga som fruktlösa kontrasterandet gentemot Marx), är huvudsaken för mig vare sig skillnaderna mellan analyserna eller huvuvida de träffar rätt eller ej. Snarare gäller det deras sätt att – trots det faktum att de flesta av dessa författare sökte väga in aktuella aspekter av kapitalets utveckling – avskärma *Kapitalets* räckvidd och de härledda teorierna om kris och imperialism till att gälla nationalekonomins fält. Detta gjorde deras teorier mindre begripliga och lämnade väsentliga aspekter av systemet okritiserade, något som gjorde analysen enögd. De analyserade kapitalistisk tillväxt och

¹⁹ Henryk Grossmann, *The law of accumulation and breakdown of the capitalist system*, (Pluto Press, 1992).

²⁰ Ingen av Natalie Moszkowskas böcker (*Zur kritik moderner krisentheorien* och *Zur dynamik des Spätkapitalismus*) har översatts till engelska [eller svenska, Ö.a.], men en kort presentation av hennes resonemang finns i Karl Schoer "Natalie Moszkowska and the falling rate of profit", *New Left Review* 95 (1976), 92–96.

²¹ Anton Pannekoek, "The theory of the collapse of capitalism", *Capital and Class* 1 (1977), 59–82. Denna artikel publicerades först i *Ratekorrespondenz* 1 (1934). Vad gäller Paul Matticks synsätt, se hans *Marx och Keynes: blandekonomins gränser*, (Röda bokförlaget, 1975) och de olika referensererna i Peter Rachleffs *Marxism and council communism*, (Revisionist Press, 1976).

ackumulation såsom oberoende av arbetarklassens initiativ. På grund av detta är det av sekundär betydelse att vissa av dessa författare stödde socialdemokratien och/eller hade samröre med kapitalistiska regeringar (till exempel Bernstein, Kautsky, Hilferding, Bauer, Sternberg), medan andra anslöt sig till ett ”revolutionärt” förhållningssätt (som Luxemburg, Lenin, Pannekoek och Mattick). I alla dessa fall begränsade de sig själva, genom att läsa *Kapitalet* som nationalekonomi, till en kritik av kapitalismens anarkiska instabilitet eller exploaterande natur. Som en följd härav var de dömda att genom reform eller revolution söka botemedlet för dessa kapitalismens negativa aspekter i socialistisk planering, antingen i dess centralbyråkratiska form eller i form av arbetarråd, samt i avskaffandet av privategendom. Av de nämnda författarna var det bara rådskommunisterna som utvecklade en koherent kritik av den framväxande sovjetstaten som kollektiv kapitalistisk planerare.²² Kravet på rationalisering av den kapitalistiska anarkin har blivit karakteristisk för hela vänstern. Trotskisterna till exempel, som inte bidrog nämnvärt till dessa debatter under nämnda period, och som helt och hållet omfamnade den statskapitalistiska lösning som växte fram som ett svar på den ryska revolutionen, kunde bara erbjuda en ytterst begränsad och politiskt oanvändbar kritik av den sovjetiska byråkratin (från vilken Leo Trotskij blivit utrensad).

Kommunistisk marxism

I Sovjetunionen kvästes alla sorters studier av *Kapitalet*, nationalekonomiska och andra, snabbt efter revolutionens nederlag. Bukharins kritik av Luxemburg som publicerades 1924 var ett undantag som snart skulle försvinna i de stalinistiska utrensningarna.²³ Faktum är att den så kallade ”heroiska perioden” av

²² Rachleff, *Marxism and council communism*.

²³ För Nikolaj Bukharins kritik av Luxemburg, se hans ”Imperialism and the accumulation of capital”, i K. Tarbuck, red., *The accumulation of capital – an anticritique*, (Monthly Review Press, 1972).

praktiskt tillämpad marxism som lösning på problemen med socialistisk ackumulation under 1920-talets mitt, var ett av de bästa exemplen på hur Sovjetkapitalet försökte använda Marx för att rättfärdiga sin politik av exploatering och industrialisering.²⁴ Studiet av Marx verk ersattes av hans stora uttolkares: Lenin och Stalin. Medan bolsjevikpartiet gick från övertagandet av statsmakten till utvecklandet av den socialistiska lösningen och vidare till revolution – den planerade orkestreringen av ackumulationen – utvecklades partiet i riktning mot att nedmontera allt oberoende hos arbetarsovjetererna och påföra en ny arbetsdisciplin för maximerad produktion. I denna rörelse betonades den centraliserade partimaktens leninism på bekostnad av den marxistiska analysen av utsugandets karaktär i klassamhället. Marx verk, och i synnerhet då *Kapitalet*, var trots allt en analys av kapitalismen. Nå, hade inte kapitalismen omkullkastats i Sovjetunionen och senare i Kina? Vilken relevans kunde *Kapitalet* ha för socialismens utveckling? Bättre då att lägga fokus på vad socialismens nya arkitekter skrivit! Stalin, till exempel, argumenterade uttryckligen för att leninismen var den mest fullkomliga utvecklingen av marxismen och att studiet av Marx egna texter kunde undvaras.²⁵ Utan tvekan tjänade detta det ideologiska syftet att undvika ett alltför närgånget skärskådande av relationen mellan kapitalism och socialism, särskilt likheterna vad gäller statligt förtryck och arbetarklasskamper inom de båda systemen.

Bland de mer respektabla ”marxister” vilkas tolkning spelade en viktig roll till att Marx försvann i Öst, fanns den polske

²⁴ Termen ”den heroiska perioden” används av Horowitz i hans inledning till samlingsvolymen *Marx and modern economics*. Han noterar helt korrekt, men otroligt nog med gillande, att ”de problem som uppstått och de svar som uppnåtts i Sovjetunionen förebådar i uppseendeväckande grad det arbete som gjorts inom samma fält (industrialisering och tillväxtteori), men långt mer sofistikerat och i en annorlunda begreppsram, av ekonomer utanför den sovjetiska sfären under de senaste decennierna.” (Sida 13).

²⁵ Citerad i Douglas Kellner, ”Korsch’s revolutionary historicism”, *Telos* 26 (1975–76), 70–73.

ekonomen Oskar Lange. Lange, som blev ordförande i Ekonomiska Rådet i Polen, reducerade tidigt i sin karriär marxismens ”innebörd” till förmågan att ge en långsiktig bild av kapitalismens utvecklingstendenser. Marx värdelelära förkastade han fullständigt efter att ha förklarat den vara en inadekvat modell över ett utbytets allmänna jämvikt och fastslog, ganska korrekt och ärligare än många andra östekonomer, att Marshalls ekonomi ”erbjuder mer för den rådande administrationen av det ekonomiska systemet i Sovjetryssland än vad Marx ekonomi gör”. Med tanke på att Langes problem, liksom andra socialistiska administratörers, handlade om att organisera kapitalackumuleringen, hade han alltså rätt i att neoklassisk ekonomi erbjuder mer precisa redskap för utvinnandet av mervärde – åtminstone när administratörerna besitter makten att använda dem.²⁶

Även i Kina, där bonderevolutionen växte i styrka och med den Mao Zedongs makt och prestige, var Marx en ofta åberopad men föga studerad auktoritet. I hans ställe fanns ordförande Mao, vars essäer, pamfletter och citat, snarare än Marx egna skrifter, stod för det huvudsakliga diskussionsmaterialet bland såväl kadern som massorna. Som ett resultat av denna utveckling blev refererandet till Marx mestadels en religiös ritual. Etiketten ”marxism” ersattes av ”marxism-leninism”, med stark betoning på det andra ledet.

Om detta icke-läsande av Marx bara hade varit en fråga om marxismens försvinnande hade det varit en sak. Men kommunistiska ledare, både i socialistländer och i allierade partier anorstädes, har dessutom vänt sin tolkning av Marx till att utgöra ett vapen mot arbetare. Både inrikes och på internationell nivå har Sovjetunionens kommunistiska parti fortsatt sin strävan att inte uppmuntra revolution, utan förhindra den. I Moder Ryssland användes sovjetmarxismen under 1920- och 30-talen för att rättfärdiga krossandet av både bönder och industri-

²⁶ Oskar Lange, ”Marxian economics and modern economic theory”, i Horowitz, red., *Marx and modern economics*, 68–87.

arbetare i den socialistiska ackumulationens namn. När arbetar- och bonderevolter bröt ut i de nya östeuropeiska satellitstaterna på 1950-talet, användes sovjetmarxismen åter för att urskulda intervention och förtryck, med krossandet av den ungerska revolutionen som det mest frapperande exemplet. Även på 1960-talet, när sovjetiska och östeuropeiska kommunister lanserade sin egen variant av kommunistisk keynesianism för att få fart på tillväxten med vissa reallöneökningar, var målet fortfarande kontroll, vilket blev ytterst tydligt när Tjeckoslovakien invaderades. Endast Sovjets vapenunderstöd till Vietnam och dess ekonomiska stöd till Kuba stödde Sovjets anspråk på att vara en progressiv och prorevolutionär kraft i världen. På andra håll, i tredje världen och Europa, spelade de Moskvaorienterade kommunistpartierna och deras ortodoxa marxism en påfallande reaktionär och kontrarevolutionär roll.

Ingenstans var detta mer uppenbart än i Latinamerika och delar av Asien, där Partiet tog ställning för lokala grupper av kapitalister och mot de revolutionära rörelser som ville krossa dem. Här användes deras marxistiska nationalekonomi för att hävda att den verkliga fienden var feodalismen, och att den av nödvändighet måste omkullkastas av de uppstigande medelklasserna för att stärka den kapitalistiska nationalstaten gentemot andra imperiemakter, samt för att lägga grunden till någon form av framtida nationalist-socialistisk revolution; en revolution som möjligen kunde uppnås på fredlig väg. I Latinamerika tog sig detta uttryck i en opposition mot generaliseringen av den kubanska modellen för gerillauppror på landsbygden, och i stöd för socialdemokratin,²⁷ i Indien genom stöd till Kongresspartiet och dess utvecklingsplaner som ansågs progressiva gentemot landets landägande elit.²⁸

²⁷ Det är inte svårt att se hur kombinationen av Sovjetunionens påtryckningar mot lokala kommunistpartier för att de skulle avfärda uppror och dess ekonomiska stöd till Kubas utveckling innebar ett rejält bidrag till kapitalistisk stabilisering i Latinamerika.

²⁸ Positionen som intogs av Indiens Kommunistiska Parti (CPI) varierade

På den europeiska kontinenten accelererade på 1960-talet kamperna bland industriarbetare, invandrade arbetare, studenter, kvinnor och bönder, och i samma takt kom de allt oftare i konflikt med Partiets politik, vilket, där liksom annorstädes, frekvent utmynnade i politiska och teoretiska utbrytningar. Händelser som arbetar- och studentupproren i Frankrike i maj 1968 och Italiens ”heta höst” 1969 vidgade klyftan mellan kamperna och kommunistparti- och fackföreningshierarkierna. I båda fallen slöt Partiet upp på borgarklassens sida mot arbetarna, ett agerande som visade dess bankrutt som organ för arbetarkamp. Försöken att ideologiskt rättfärdiga sin egen roll och den sovjetiska imperialismen, avslöjade karaktären hos Partiets politiska strategi och hur förstenad dess tolkning av marxismen hade blivit. Som på andra håll ledde denna utveckling till framväxten av nya organisatoriska och teoretiska alternativ – båda skulle komma att medföra en omvärdering av Marx, nu befriad från partiskolastik och opportunism.

Nymarxistisk keynesianism och den Nya vänstern

Ett antal västerländska ekonomer framträdde före och under andra världskriget, till en början parallellt med den ovan skisserade traditionen av marxistisk nationalekonomi, för att senare på vissa punkter göra gemensam sak med denna. Dessa ekonomer var kraftigt påverkade av arbetarklassens hastigt skiftande sammansättning och den keynesianska statens framväxt. Bland dem fanns författare som Michael Kalecki, Joan Robinson, Paul Sweezy och Paul Baran. Kaleckis verk om den politiska affärs-cykeln föregick många av Keynes egna försök men utvecklades

---

betydligt från ena stunden till den andra, men efter den avbrutna Telen-gana-revolten (1946–1951) blev partiet till största del en pålitlig allierad till Kongresspartiet. Ställningstagandet ledde till en rad splittringar som skapade CPI-M och diverse olika CPI-ML.

med distinkt marxistiska förtecken, trots att han inte använde sig av Marx kategorier från *Kapitalet*.²⁹ I Joan Robinsons *Essay on marxian economics* (1942), gör hon en positiv omvärdering av Marx gentemot klassisk ortodoxi, men finner honom även rymma vissa begränsningar där ”det är nödvändigt att hämta in Keynes analys för att komplettera hans teorier”. I denna process avfärdar hon fullständigt Marx arbetsvärdelära som ”mycket väsen för ingenting” och omstöper hans verk helt inom keynesianska ramar. I hennes senare verk, som bidrog till att utveckla den så kallade Cambridge-teorin, lade hon, utöver Keynes och Kalecki, till en läsning av Piero Sraffa. Dennes modeller över varornas produktion av varor baserades delvis på Marx reproduktionsscheman men leder i något annorlunda riktningar.³⁰

Allra viktigast, eftersom det var den mest politiskt inflytelserika teori som västliga ekonomer utvecklade på väg bort från en strikt neoklassisk analys i riktning mot marxism i en eller annan form, var Paul Sweezys och Paul Barans. Sweezys arbeten om marxsk nationalekonomi hör inte bara till det bästa som åstadkommits av ekonomer influerade av Marx, utan är även typiska för de problem som reses av en oortodox nationalekonomisk läsning av *Kapitalet*. Sweezys första större bidrag till den marxiska nationalekonomin, *Teorin för den kapitalistiska utvecklingen*, gavs ut 1942 och utgör en ytterst informativ länk mellan den äldre tradition av debatter om kriser och imperialism som jag

²⁹ Se Michael Kaleckis *Essays in the theory of economic fluctuations*, (Farrar & Rinehart, 1939), *Studies in economic dynamics*, (Farrar & Rinehart, 1944) och *Theory of economic dynamics*, (Monthly Review Press, 1968). [På svenska finns ett urval texter av Kalecki publicerade med titeln *Tillväxt och stagnation i modern kapitalism*, (Cavefors, 1975). Ö.a.]

³⁰ Se Joan Robinson, *An essay on marxian economics*, (St. Martin's Press, 1969) och hennes artikel ”Marx and Keynes”, *Critica Economica*, (november 1948), omtryckt i Horowitz, red., *Marx and modern economics*, 103–116. Robinsons syn på Marx har förblivit i stort sett oförändrad under trettio år. För en presentation, se hennes recension av Ronald Meeks *Studies in the labor theory of value*, i *Monthly Review* 29, nr 7 (1977), 50–59, där hon sammanfattar både sin egen position och Sraffas.

skisserade ovan, och en nymarxism av senare slag representerad av till exempel Kalecki och Robinson, vilka påverkades djupt av den stora depressionens skiftande samhällseliga relationer och var positivt stämde till keynesianska teorier.³¹ I sin bok bedömer Sweezy inte bara Marx "ekonomiska vetenskap" utan även de stora uttolkarna av Marx, från Bernstein till Grossmann. Slutpunkten för hans tänkande var när han omtolkade Marx kristeori till att handla om underkonsumtion på ett sätt som liknar Bauers. Sweezy fann Bauers teori "huvudsakligen korrekt" men omformulerade och korrigerade den enligt modern tillväxtteoris matematiska termer.³² Hans verk kan ses som ännu närmare Keynes, vars språk och analysmetoder han alltmer kom att överta. Tydligast visar sig detta i samarbetet med Shigeto Tsuru, vars konsekventa översättning av marxismen till keynesianska begrepp inkluderas i boken som ett appendix.³³ I utvecklingen av Sweezys verk kan vi se att även om hans marxism innebar ett brott med hans tidigare ortodoxa ekonomi, utgör den nya teori han utvecklade – i den mån den går bortom de gamla idéerna – ett försök att försona Marx synsätt med den nya keynesianska makroekonomin. Genom detta följde han Kalecki och Robinson i att överge Marx värdeanalys som bas för det analytiska arbetet. Liksom i fallet med de andra författarna kan Sweezys utveckling tolkas som ett uttryck för den allmänna desillusionering som följde på fascismens framväxt och den keynesianska strategins framgångsrika svar på 1930-talets arbetarkamper, först genom det andra världskriget och senare de europeiska folkfronternas nederlag i och med Marshall-planen, strejkvågen i efterkrigstidens kollaps i USA och uppgången för en ny period av kapitalistisk tillväxt i det nya amerikanska imperiet. Tvivelsutan är det i detta sammanhang vi måste se

³¹ Paul Sweezy, *Teorin för den kapitalistiska utvecklingen*, (Rabén & Sjögren, 1970).

³² *Ibid.*, 185–188.

³³ *Ibid.*, 348–355. Se också Shigeto Tsuru, "Keynes versus Marx: The methodology of aggregates", i Horowitz, red., *Marx and modern economics*.

Sweezys övergivande av Marx teoretiska redskap till förmån för den alltmer inflytelserika keynesianismens. I Sweezys fall tillkommer den växande otillfredsställelse som han delade med många andra gällande stalinismens fortsatta övergrepp – ett fenomen som också tycktes peka på marxismens oförmåga att förklara och förutse socialismens utvecklingsmönster.³⁴

Sweezy var inte ensam om sin sviktande tro på den marxistiska teorins kärna. Ekonomen Paul Baran vid Stanforduniversitetet, som kom att bli Sweezys närmaste medarbetare, delade hans tvivel. Både i Barans *Utvecklingens politiska ekonomi* från 1956 och i deras gemensamma verk *Monopolkapitalet* från 1964, utgjorde deras grundläggande analytiska vapen för att analysera kapitalistisk utveckling i underutvecklade respektive utvecklade länder olika varianter av nyklassisk och keynesiansk national-ekonomi.³⁵ Marxismen var huvudsakligen reducerad till att bidra med retorisk och moralisk bakgrund till dessa verk.

I till exempel *Utvecklingens politiska ekonomi* inte bara grundar Baran sin diskussion om monopolkapital på den nyklassiska teorin om monopolföretagets uppträdande på marknaden, utan överger även uttryckligen Marx begrepp om mervärde (och därmed det om värde) för att ersätta det med ett allmänt begrepp om överskott, som skulle kunna platsa i nästan vilken ortodox tillväxtteori som helst.³⁶ Samtidigt som han lämnar varaktiga bidrag genom att förklara ”efterblivenhetens rötter”

³⁴ För en analys av Sweezys position i förhållande till Sovjetunionen och Kina, se Peter Clecak, *Radical paradoxes*, (Harper & Row, 1974).

³⁵ Paul Baran, *Utvecklingens politiska ekonomi*, (Zenit/Rabén & Sjögren, 1971) och Baran & Sweezy, *Monopolkapitalet*, (Zenit/Rabén & Sjögren, 1970).

³⁶ Barans begrepp ”faktiskt överskott” innebär helt enkelt keynesianismens sparande som andel av den samlade inkomsten tillgänglig för investering. Hans mycket svartmålade begrepp ”potentiellt överskott” är på vissa sätt intressantare. Trots att dessa definitioner av ”essentiell” konsumtion och ”potentiell” output är uttryck för hans egen föreställning om rationalitet, vilken han ställer mot kapitalismens irrationalitet, kan de likväl åtminstone frammana en arbetarklasständpunkt. Det är sant att kapitalet

i den underutvecklade världen i termer av imperialistiskt utvinnande av dess mervärde, utför han denna analys utan att ta värde och de klassrelationer som därigenom uttrycks i beaktan. Han lade på så vis grunden för ett paradigm där klasskampsbegreppet saknas i analyser av underutveckling. På ett liknande sätt plockade Baran och Sweezy i *Monopolkapitalet* åter upp mervärdebegreppet för att studera vad de upplevde vara dess problem i termer av de begränsningar de fann i den keynesianska monetära politikens möjligheter att manipulera den samlade efterfrågan. I och med detta fortsätter de en trend som inleddes i deras tidigare verk, där de ser mervärdeproblematiken inte i termer av dess produktion och dess förverkligande utan enbart i det senare. Detta kan tolkas som en följd av att de betraktade efterkrigstidens arbetarklass som först nedkämpad och sedan uppköpt av kapitalet, så att dess kamper i produktionen neutraliserats. Det enda hoppet om revolution stod då att finna i tredje världen och bland icke arbetarklassbaserade grupper av svarta och studenter i den rika världen.

Med hänsyn till omständigheterna de fann sig i på 1950-talet och den uttjänta och förstenade version av *marxismen som nationalekonomi* som de lutade sig mot, är dessa utvecklingar förståeliga om än beklagansvärda. Man kan faktiskt argumentera övertygande för att en noggrann läsning av Keynes under dessa år tveklöst var mer upplysande för förståelsen av den tidiga efterkrigskapitalismen än någon läsning av ortodox marxism.³⁷

Under 1960-talets kampcykel tycktes Barans och Sweezys

---

har sin egen "rationalitet" och att det är fåfängt att moralistiskt stämpla det som "irrationellt" som Baran och Sweezy gör. Men det är också sant att arbetarklassen har sin egen rationalitet, och man kan med fog göra som Marx och peka på hur kapitalet inte svarar mot arbetarklassens behov.

³⁷ De flesta marxisters framhårdande i att kritisera borgerliga ekonomer som Keynes för att de inte är marxister (se till exempel Paul Matticks *Marx och Keynes*) är enligt min uppfattning beklagansvärt. Det verkliga intresset i Keynes eller någon annan författare är vad vi kan lära om naturen hos och parametrarna för klasskonflikten och de strategier som där används. Ur de involverades synvinkel, de må vara arbetare eller kapitalister, var

böcker – trots dessa begränsningar, och möjligen delvis på grund av deras avfärdande av de rådande tolkningarna av marxismen – bidra med ett slagkraftigt alternativ till den ortodoxt neoklassiska syntesen, till ortodox marxistisk nationalekonomi och till den politik som implicerades av de båda alternativen.

I USA, där sekteristisk marxism länge avfärdats i samband med framträdandet av medborgarrätts-, black power-, kvinno- och antikrigsrörelser, fann den ”nya vänstern” en mer tilltalande och användbar tolkning av marxismen i de nymarxistiska teorier som Baran och Sweezy lanserade än i den gamla dogmatismen. Genom att betrakta sin egen tid som full av nya strömningar, såg den nya vänstern sina kamper som en del av revolten mot alienation, diskriminering och imperialism. Allesammans produkter av ett kvävande och allt mer detaljstyrt ”industriellt samhälle”, eller också av sexism och rasism *per se*. När Baran och Sweezy redovisade för den kapitalistiska krisen lades ansvaret för alla problem på ett irrationellt ”system”, och Vietnamkriget förklarades vara ett resultat av amerikansk imperialism. Samtidigt förblev analysen av den kapitalistiska krisen bunden av nationalekonomins gamla kategorier. Baran, Sweezy och de som följde i deras spår, såg därför fortfarande arbetarklassen enbart som lönearbetare. Följaktligen betraktade de kamperna för välfärdsrättigheter bland arbetslösa, Svarta Pantrarna, militanta Students for a Democratic Society, radikala feminister eller aktivister, som stående utanför klassen.³⁸ Det enda som skulle kunna anses ha anknytning till arbetarklassen ur detta perspektiv var istället de hjälmbeprydda attackerna mot antikrigsdemonstrationerna. Vilken plats skulle det finnas för Marx i en vision där arbetarklassen hade sålt sig och allierat sig med kapitalistklassen, där de enda sanna revolutionärerna

---

Keynes verk inte främst teoretiskt utan strategiskt. Och om vi idag befinner oss i en postkeynesiansk värld är det inte för att hans ”teorier” är bristfälliga, utan för att hans strategier har övervunnits av arbetarklassen.

³⁸ Detta är mycket tydligt i deras bok *Monopolkapitalet* och i Sweezys tidskrift *Monthly Review*.

saknade band till arbetarklassen och var studenter, kvinnor, bönder och minoriteter i tredje världen? Visionen av arbetarklassen som huvudsaklig aktör i kampen ersattes nu av föreställningen om "folket".

Denna kritiska händelse – aktivisternas avfärdande av vad som då var traditionell marxistisk teori – var en viktig referenspunkt för den nya generationen radikala intellektuella som framträdde i USA mot 1960-talets slut. De intellektuella bestod till en början av en överväldigande majoritet icke-marxister, men de enades i sin opposition mot kapitalistisk politik utomlands och på hemmaplan. De såg ett behov av att förklara den globala uppsättning upprorsbekämpande insatser som iscensatts av Kennedy- och Johnsonadministrationerna under missvisande namn såsom "New Frontier", "the Alliance for Progress", och "the Great Society". De sökte även förklaringar till det växande globala motstånd mot dessa program som spreds under Che Guevara-parollen "Skapa två, tre, många Vietnam" och leddes av Lin Piaos handledning för ruralt gerillakrig i syfte att "omringa städerna".

Deras svar på dessa fenomen var kluvet. Å ena sidan blickade dessa intellektuella, som nu förvandlats till aktivister, inåt och kom fram till på vilka sätt universitetet var starkt inblandade i att stödja systemet på både hemma- och bortaplan.³⁹ De ägnade genomgående en stor del av sin uppmärksamhet åt dessa institutioner, vilket resulterade i sittstrejker och en ny våg av militans. Å andra sidan försökte de teoretisera dessa fenomen och samlades i nya, alternativt inriktade grupper som Union for Radical Political Economists. Enade snarare i kraft av sin opposition mot en dominerande samhällsordning och dess teoretiska paradig än av en egen samlad vision, inledde de ändå ett

³⁹ För ett exempel på denna typ av strategisk utvärdering av universitetens politiska roll, se Anne Bauer & Harry Cleaver, "Minority report on the Stanford Research Institute", i Charles Perrow, red., *The radical attack on business*, (Harcourt Brace Jovanovich, 1972).

allvarligt studium av de kampcykler som de fann sig inblandade i. När de gjorde detta vände sig många till nationalekonomin och försökte utveckla Barans och Sweezys teorier.

Bland de viktigare resultaten av den nymarxistiska nationalekonomins uppkomst fanns Andre Gunder Franks bidrag till en alternativ teori om imperialism och revolution. Frank och andra hävdade att den feodalism som attackerades av ortodoxa marxister i Latinamerika och Asien var en illusion. Kapitalismen var och hade från första början varit ett internationellt system som inkorporerade alla tidigare samhällssystem i en internationell hierarki av metropoler och satellitrelationer. Dessa teorier implicerade ett avfärdande av kommunistpartiets stöd till lokala borgerliga krafter. Dessa borgare sågs bara som ”compradorer”, eller tillförordnade kapitalister; chefer på en låg nivå i det internationella kapitalistiska systemet. Stöd till dem kunde bara innebära stöd till systemet som helhet och en minskning snarare än ökning av möjligheterna till en framgångsrik arbetarklassrevolution.⁴⁰

Dessa teorier låg mer i linje med arbetares och bönders intressen än den gamla vänsterns, då de gav uttryck för både den nya kampcykeln och dess internationella dimension. I allmänhet fann de revolutionära utbrotten stöd bland såväl bönder som svarta, studenter och kvinnor. Både kapitalism och ortodox kommunism betraktades som fienden. Samtidigt var teorierna i mångt och mycket svaga. Då de varken baserades på Marx eller på samtida borgerlig ekonomisk teori blev deras artikulering av imperialismens mekanismer och dynamik en osammanhängande soppa av marxistisk retorik om utsugning och beroende, hopkokad med borgerlig teori om handel

⁴⁰ Se Andre Gunder Franks *Kapitalism och underutveckling i Latinamerika*, (Cavefors, 1970); *Lumpenbourgeoisie: Lumpendevelopment*, (Monthly Review Press, 1972); och ”Not feudalism – capitalism”, i *Monthly Review* 15, nr 8 (1963), 468–478. Se även Martin Nicolaus, ”Who will bring the mother down”, i K.T. Fann och D.C. Hodges, red., *Readings in U.S. imperialism*, (Porter Sargent, 1971), och *Monthly Review* i största allmänhet.

och keynesiansk utvecklingsteori. Deras skrifter innehöll en del briljanta insikter, men då de var ovilliga att acceptera den borgerliga teorins redskap och övergivit Marx teorier om värde och mervärde, blev de ofta dunkla i sin uppbyggnad och logiskt inkoherenta.

Ortodoxins återkomst

Genom dessa svagheter utsatte sig den nya vänsterns national-ekonomer för den gamla vänsterns motangrepp från åtminstone två riktningar. Det första motangreppet kom genom bruket av det grundläggande begreppet ”produktionssätt”. Detta mobiliserades mot den nya vänsterns misslyckande med att integrera sin teori om ett globalt kapitalistiskt ekonomiskt system – sammanhållet genom handel och kapitalflöden – med en teori om produktionen, som i sig kunde förklara den omfattande variationen i systemets produktionsförhållanden. För att lösa problemet med produktionsförhållandenas särdrag – särskilt påfallande i tredje världen – införde det franska kommunistpartiets teoretiker Louis Althusser och hans efterföljare begreppet om skilda men artikulerade produktionsätt, där ett dominerade de övriga.⁴¹ Ernesto Laclau, till exempel, levererade en direkt attack på Franks arbete om Latinamerika, genom att inrikta sig på de strukturella skillnaderna mellan produktionsätten i urban kapitalistisk industri och det rurala agrarsamhället, vilket fortfarande dominerades av mindre latifundier.⁴² Detta angrepps framgång påvisas tydligt genom den utsträckning i vilken analyser av tredje världens kamper kommit att ersättas av debatter om den exakta specificeringen av ”perifera samhällsformationer” eller om de enskilda produktionsättens

⁴¹ Louis Althusser och Etienne Balibars *Att läsa Kapitalet* (Cavefors, 1970) var ett av de inledande dragen i detta motangrepp. De filosofiska och politiska argumenten kommer i korthet att undersökas i nästa avsnitt.

⁴² Ernesto Laclau, ”Feudalism and capitalism in Latin America”, *New Left Review* 67 (1971).

beskaffenhet inom olika typer av jordbruk. Denna nya historiematerialism har inte bara återupplivats som kommunistpartiets vapen, utan även accepterats som teoretisk grund av en mängd vänsterförfattare både i och utanför de gamla vänsterpartierna, inklusive många marxistiska antropologer, sociologer och nationalekonomer.⁴³ Debatten har varit särskilt långlivad i Latinamerika och Asien, där den har en djup strategisk och politisk betydelse.⁴⁴ Likväl har den även genomsyrat vissa nationalekonomiska cirklar i USA och Västeuropa, där dess politiska förgreningar är mindre direkta, men de underliggande konflikterna inte mindre verkliga. Olika försök att bringa till exempel Barans, Sweezys och Franks nymarxistiska nationalekonomi i överensstämmelse med denna form av ”produktionssättsanalyser” – som till exempel Samir Amins ansats – har enbart frambringat inkonsekventa eklektiska lappverk.⁴⁵

Den andra sidan av den nya ortodoxins attack mot den nymarxistiska nationalekonomin finner vi i de ekonomiska teorierna om kapitalismen, och då i synnerhet kring kristeorin. Denna framträdde främst under den rådande ekonomiska krisen i den industrialiserade världen, där böndernas roll var långt mindre viktig och alla var överens om de nationella

⁴³ Bland de mer välkända av de marxistiska socialantropologerna, som djupt påverkats av dessa begrepp, finner vi Claude Meillasoux, Maurice Godelier, Emmanuel Terray och Pierre-Phillippe Rey.

⁴⁴ För en sammanfattning och kritik av Indiendebatten, se Harry Cleaver, ”The internationalization of capital and the mode of production in agriculture”, *Economic and Political Weekly*, (27:e mars 1976). För delar av latinamerikadebatten, se *Latin American Perspectives* 1, nr 1 (1974), med temat ”Dependency theory: A reassessment”.

⁴⁵ Samir Amins grundläggande försök att analysera ämnet, i *Den globala kapitalackumuleringen*, (Zenit/Rabén & Sjögren, 1974), är enastående. Olyckligtvis hoppar han, trots briljanta och insiktsfulla poänger, fram och tillbaka mellan olika teoretiska ramverk – ställvis marxistiska, ibland borgerliga. Detta gör boken till ett lapptäcke utan något inbördes sammanhang. I korthet misslyckas han totalt att integrera den nymarxistiska keynesianismen med vare sig ett produktionssättsbaserat angreppssätt eller med marxistisk värdeteori.

ekonomiernas kapitalistiska natur. Den ström av litteratur som är en del av detta angrepp – en ström som utgjort en betydelsefull del av marxistisk nationalekonomis nuvarande renässans – har sällan stått för en återgång till Marx, utan snarare då till ramverk och problem från marxismen före andra världskriget. De senaste åren har vi endast presenterats med reviderade versioner av teorier ur det förgångna. Ur en äldre generation kommer författare som Ernest Mandel, den trotskistiska fjärde internationalens teoretiker, och Paul Mattick, den sista av de ursprungliga rådskommunisterna.⁴⁶ En yngre generation har frambringat teoretiker som Mario Cogoy, David Yaffe eller Michael Kidron.⁴⁷ Genom att använda traditionella tolkningar av Marx värdeteori och ofta även hans teori om profitkvotens fallande tendens mot nymarxismens keynesianska betoning av underkonsumtion, har de tvingat den att retirera och förnya sig.

Inför denna offensiv omformulerade Sweezy sina argument i marxistiska snarare än keynesianska termer och återlanserade sin speciella version av den underkonsumtionsinriktade kris-teorin.⁴⁸ Olyckligtvis begagnade sig denna uppiffade teori av samma grundbegrepp om värde som hans motståndare. Därför

⁴⁶ Se Ernest Mandels böcker *Traité d'Économie marxiste*, (Juillard, 1962); och *Senkapitalismen*, (Coeckelbergh, 1974–1975); liksom hans ”Where is America going”, i K.T. Fann & D.C. Hodges, red., *Readings in U.S. imperialism*; samt ”The laws of uneven development”, *New Left Review* 1, nr 59 (1970). För Paul Matticks attack på Baran och Sweezy, se ”Marxism and ’monopoly capital’”, *Progressive Labor* 6, nr 1 (1967).

⁴⁷ Mario Cogoy, ”Les theories neo-marxistes, Marx et l’accumulation du capital”, *Les Temps Modernes* 314–315 (1972), 396–426, och ”The fall of the rate of profit and the theory of accumulation of capital: A reply to Paul Sweezy”, *Bulletin of the Conference of Socialist Economists* (vintern 1973); David Yaffe, ”Marxian theory of crisis, capital and the state”, *Bulletin of the Conference of Socialist Economists* (vintern 1972); samt Michael Kidron, *Western capitalism since the war*, (Penguin, 1970).

⁴⁸ Paul Sweezy, ”On the theory of monopoly capitalism”, *Monthly Review* 23, nr 11 (1972), 1–23, och ”Some problems in the theory of capital accumulation”, *Monthly Review* 25, nr 12 (1974).

finner vi att många av de slag som utkämpades 1900–1940 nu återkom i nästan exakt samma termer. Detta svårbegripliga spektakel har en avgjort makaber karaktär. ”Återtagandet” av marxismen borde ha kunnat liknas vid en arkeologisk utgrävning, där syftet ligger i att framvisa beskaften hos de vapen som utvecklats genom klasskonflikternas historia, och där perspektivet är riktat på möjligheterna att ta dessa vapen i bruk under den rådande krisen. Istället finner vi alltför ofta en övning i svartkonst där någon sedan länge död ande återkallas från sin grav för att regissera dagens kamper. Man kunde ha väntat sig att finna ansatser till att sätta sig in i dessa stora marxisters teori och praktik utifrån deras tids klasskamp, för att på så sätt vinna inspiration till att lösa våra egna problem (och därefter lämna dem därhän, då vi väl lärt oss det som läras skulle). Istället ser vi gång på gång en omarxistisk blindhet för vår periods historiska särdrag och ett begär att finna nyckeln till samtiden någonstans i det förflutna.

Nationalekonomins gränser

Sålunda finner vi i denna litteratur alla de begränsningar som en nationalekonomisk läsning av Marx för med sig och som kommit att ansätta denna ansats sedan dag ett. Vare sig det gäller ortodoxi, revisionism eller nymarxism begränsas forskningsfältet till ekonomi, och en nationalekonomisk marxism blir i bästa fall ideologisk rekvisita till de politiska positioneringar som denna kritik av kapitalismen medför. Ideligen ser vi de olika författarna fastna i en förståelse där begreppen betecknar abstrakta relationer, och där krisens eller imperialismens källa står att finna i systemets mystiska ”rörelselagar” som reglerar kapitalistklassens beteende.

Denna läsning av *Kapitalet* är emellertid inte bara en passiv tolkning. Genom att begränsa sig till den ”ekonomiska” sfären eller ”basen” förvandlar den i själva verket nationalekonomin till blott och bart en teori om den kapitalistiska fabriken och

dess lönearbetare.⁴⁹ Detta innebär att den resterande delen av samhället, och då inte bara staten och partipolitiken utan även de arbetslösa, familjen, skolan, vården, media, konsten etc., exkluderas från analysen. Följaktligen nödgas de nationalekonomer som söker ta dessa saker i beaktan skumma igenom Marx texter på jakt efter relevanta passager i teorier som primärt rör annat.⁵⁰ Likväl är det just i dessa "andra" samhällsfärer som många av dagens stora konflikter äger rum. Vid sekelskiftet, då klasskampen främst (men inte enbart) var förlagd till fabriken, fanns det möjligen en ursäkt för att läsa *Kapitalet* som en teoretisk modell för den kapitalistiska fabriken. Men på grund av 20- och 30-talens omfattande sociala ingenjörskonst och senare kamper mot sådan samhällsplanering, är dylika tolkningar idag högst otillräckliga. Den nya vänstern uppfattade mycket riktigt detta och undvek ortodoxa tolkningsförsök. De ortodoxa och nymarxistiska teoriernas bristfällighet blev uppenbar under det sena 60-talet. Ingen av dem kunde förklara de oavlönades revolt och tvingades vända sig till diverse ad hoc-lösningar. Ortodoxin återupplivade historiematerialismen och försökte placera bondeuppror i kategorin för kapitalistiska produktionsätt. Studentuppror klassades som antingen småborgerliga eller trasproletära. Kvinnouppror sorterades under produktionsätt som hörde den "husliga sfären" till. Följaktligen åsidosattes dessa uppror som irrelevanta sekundära fenomen, då de inte tillhörde

⁴⁹ "Kapitalistisk fabrik" används här som en metafor för det nätverk av industriella företag som utgör industrikapitalet. Det är i dessa företag de "produktiva" arbetarna anses finnas, och produktionen samt försäljningen av de varor som dessa lönearbetare producerar är vad som allmänt anses bestämma allt övrigt.

⁵⁰ Några av dessa verk kommer att undersökas närmare i nästa del. De två områden i livet utanför fabriken som antagligen fått mest uppmärksamhet av nationalekonomer är skolan och hemmet. För några exempel, se Samuel Bowles & Herbert Gintis, *Schooling in capitalist America*, (Basic Books, 1976); Martin Carnoy, *Education as cultural imperialism*, (David McKay, 1974); och Edmond & Fleming. red., *All work and no pay*, (Falling Wall Press, 1975).

den riktiga arbetarklassen. Naturligtvis innebar detta att partiet åter axlade rollen som den förmedlande tolkaren av den riktiga arbetarklassens intressen, varigenom försöken att undertrycka eller assimilera dessa kamper legitimerades.

Trots att den nya vänsterns nymarxism lät dessa kamper spela en central roll i sin uppfattning av revolutionen, klarade den sig föga bättre teoretiskt. Eftersom den accepterade ortodoxins utelämnande av dessa grupper från arbetarklassen var allt nymarxismen kunde erbjuda vaga åberopanden av ”folkets” intressen. Oavsett om de föll utanför den ”ekonomiska” sfären eller om deras plats inom den var av dunkel karaktär, betraktades dessa revolter som biprodukter av systemets allmänna irrationalitet. Sålunda ser vi att en av de stora svagheter med en nationalekonomisk läsning av *Kapitalet* är att reducera och isolera dess analys till en analys av fabriken. Men om detta är en svaghet som gjort både nymarxism och ortodox marxism fundamentalt oförmögna att redogöra för den nuvarande krisen, utgör det likväl inte det enda problemet.

Ännu viktigare är dessa analysers ensidighet, från andra internationalen till dagens debatt om kristeori: det ensidiga sätt på vilket arbetarklassen, hur den än må definieras, uppträder i dessa modeller. När den överhuvudtaget dyker upp på scenen kommer den utifrån, och då vanligtvis som ett offer som utkämpar defensiva slag. Därför skulle jag etikettera de marxistiska eller nymarxistiska kategorierna i dessa modeller som ”reifierade”. De är ”reifierade”, då de istället för att förstås som avseende samhälleliga relationer klasser emellan, förvandlas till avseende ting inom kapitalet skilda från samhälleliga relationer. Oftast betecknar själva begreppet kapital i dessa modeller inte klassrelationen (ibland slängs det emellertid in som en efterklokhet), utan snarare produktionsmedel, pengakapital, varukapital och arbetskraft – som rör sig hit och dit och ökar och minskar likt indifferent enheter i cirkulationen. Varifrån kommer impulserna till rörelse, teknologisk förändring eller

expansion i dessa modeller? Självklart kommer de inifrån kapitalet, oftast som det blinda uttrycket för konkurrens mellan kapitalister. När konkurrensen bryts ned i monopolkapital ser marxister som Baran, Sweezy och Josef Steindl en nödvändig tendens till stagnation. Under alla förhållanden är arbetarklassen endast en åskådare till kapitalets autonoma självaktiverande utveckling.

Sådan var inte Marx syn på världen. Inte bara insisterade han oupphörligen på att kapitalet var en samhällelig relation mellan klasser, utan konstaterade även uttryckligen att de så kallade ekonomiska relationerna på klassnivå faktiskt var politiska relationer:

varje försök av proletariatet att som klass vända sig emot de härskande klasserna och försöka tvinga dessa att styra i en annan riktning [måste] karakteriseras som en politisk manifestation. Om exempelvis arbetarna vid en viss fabrik eller inom en viss bransch genom strejker försöker genomdriva en förkortning av arbetsdagen – då är detta en rent ekonomisk handling. Varje försök att skapa en ny lag i den riktningen är däremot en politisk handling. Ur arbetarnas olika åtgärder i den ekonomiska kampen växer på detta sätt en politisk rörelse fram – en klassrörelse som söker genomdriva sina intressen i en allmän form av socialt omskapande kraft.⁵¹

Poängen här är att allteftersom kampen för åttatimmarsdagen utvecklas, i takt med att den generaliseras, rör den sig samtidigt bortom kraven från en snävt definierad grupp arbetare till att bli hela klassens krav och därmed även politisk. Detta motsvarar en historisk rörelse, som börjar med ett kvantitativt litet antal arbetares krav, men som cirkuleras till att bli en ny kvalitativ brännpunkt för klasskampen. Sådana krav sprids om de generellt motsvarar klassens underliggande sociala förhållanden.

⁵¹ Marx till Bolte (23:e november 1871), i Karl Marx & Friedrich Engels, *Brev I urval*, (Gidlunds, 1972), 112–113.

Marx sökte upp och analyserade flera av dessa kamper – om arbetsdagens längd, arbetsintensiteten, produktiviteten, mekaniseringen, lönen och så vidare. I *Kapitalet* stakar han ut såväl deras särskilda historia i England som deras allmänna plats inom kapitalet, det vill säga inom klasskampen. Från den stund dessa stridsområden blir generaliserade, etiketteras de som klassrelationer och blir sålunda politiska. Vid en given tidpunkt kan en mängd enskilda grupper av arbetare kämpa för ett visst krav. I händelse av ett sådant skede, kan varje enskild kamp vid varje fabrik eller industri inte längre betraktas som en isolerad ”rent ekonomisk” kamp, utan måste förstås som en del av en helhet, som en politisk maktkamp. Idag ser vi detta ännu klarare än på Marx tid, på grund av statens förändrade roll. Den keynesianska statens uppkomst har inneburit den faktiska sammanslagningen av inte bara staten och ”ekonomin”, utan av staten och själva ”samhället”.

Detta är en annan avsevärd fara med en nationalekonomisk och ideologisk läsning av *Kapitalet*. Vi serveras en detaljerad kritisk tolkning av detta självaktiverande monster, på ett sätt som inte i någon mening iakttar hur den faktiska arbetarmakten tvingar fram och hejdar den kapitalistiska utvecklingen. Marx insåg hur den framgångsrika kampen för arbetsdagens förkortning försatte kapitalet i en kris. Så icke dessa nationalekonomer, vilka tvärtom ser absolut mervärde som ett reifierat abstrakt begrepp. Marx insåg att kamper tvingade fram utvecklingen av produktivitetshöjande innovationer, vilka i sin tur ökade kapitalets organiska sammansättning. Följaktligen såg han relativt mervärde som en kapitalistisk strategisk reaktion. Det gör inte dessa nationalekonomer, de ser endast konkurrens kapitalister emellan. Marx insåg hur arbetarnas lönekamper kunde medverka till att framkalla kapitalistiska kriser, medan dessa nationalekonomer endast ser abstrakta ”rörelselagar”.⁵² Dylika

⁵² Idag finns ett fåtal nationalekonomer som har börjat förstå att arbetarklassens makt faktiskt spelar en roll vid uppkomsten av kapitalistiska

tolkningar glorifierar kapitalets dynamik, hur ond den än må vara, och porträtterar arbetarklassen som ett hjälplöst offer. Även om man ser ideologisk kritik som ett vapen i klasskampen, måste man komma till slutsatsen att teorier som tillmäter kapitalet all makt endast kan tjäna kapitalets egna intressen. Sådan kritik är särskilt väl lämpad för leninistiska partier, eller dylika elitistiska grupperingar, vilka utmålar sig själva som den enda lösningen för arbetarklassen. Om klassen är maktlös i den "ekonomiska" kampen – vilket teorierna gör gällande – är dess enda lösning uppenbarligen att "gå med i partiet och krossa staten". Hur denna massa av olyckliga offer ska lyckas med en sådan bedrift ter sig som ett mysterium som enbart partihierarkin, vilken sörjer för det nödvändiga ledarskapet och visdomen, har förmågan att lösa. Men sanningen är att klassen inte är det minsta maktlös, och att partitopparna försöker mobilisera dess makt som ett medel för deras eget maktövertagande. De vill bli förvaltare av en rationaliserad, planerad "socialistisk" ekonomi där arbetarna förhoppningsvis kommer att arbeta ännu hårdare än tidigare.

På grund av dessa begränsningar och faror med en national-ekonomisk läsning av *Kapitalet* har det alltid funnits mäniskor som sökt gå bortom den. Den marxistiska national-ekonomin var oförmögen att greppa den fullständiga vidden av kapitalistiska relationer utanför fabriken och på så sätt även att förklara samhällets kriser under 1900-talets mitt. Denna första begränsning öppnade nationalekonomin för en djup kritik,

---

kriser. Tyvärr är de fast i terminologin från Marx diskussion om *Lön, pris och profit* (Arbetarkultur, 1971), och kapitel 23 i *Kapitalet*, band 1, där dessa kamper huvudsakligen handlar om distributiva andelar, i bästa fall leder till inflation och i själva verket alltid hejdas av kapitalistiska kriser. Se till exempel Glyn & Sutcliffe, *British capitalism, workers and the profits squeeze*, (Penguin Books, 1972); Boddy & Crotty, "Class conflict, keynesian policies, and the business cycle", *Monthly Review* 26, nr 5 (1974); och John G. Gurley, "Unemployment and inflation", *Monthly Review* 29, nr 7 (1977).

vilken under årtionden utvecklades av marxister i ett försök att fylla detta tomrum. Deras verk kommer att undersökas i nästa avsnitt. Vi kommer att upptäcka att det andra och betydligt större misstaget – att ignorera arbetarklassen – löper som en röd tråd inte bara hos nationalekonomerna utan även hos deras kritiker.

Att läsa Marx filosofiskt

Traditionen att läsa Marx som en filosof är åtminstone lika gammal som, och långt mer varierad än, den nationalekonomiska. Under 60- och 70-talets marxistiska renässans gavs den filosofiska marxismen en framträdande plats. Inom denna tradition kan vi urskilja två allmänna tendenser, en ortodox och en revisionistisk. Den första och avgjort mest inskränkta omfattas av den kommunistiska marxismen: den dialektiska materialismen, som löper från Engels verk genom stalinisternas era till den senaste "omformuleringen" av Althusser och hans efterföljare. Den revisionistiska tendensen, som är mycket bredare och mer komplex, innefattar alla försök att omtolka Marx i ljuset av andra filosofer och nya element i kapitalismens utveckling. Här måste inkluderas så olikartade strömningar som den så kallade västerländska marxismen, företrädd av György Lukács, Antonio Gramsci och Karl Korsch, vilka underströk Hegels inflytande på Marx; Galvano Delavolpes och Lucio Collettis nykantianism; Jean Hyppolites och Alexandre Kojèves marxistiska hegelianism; Jean-Paul Sartres, Simone de Beauvoirs och Maurice Merleau-Pontys existentialism; Tran Duc Thaos och Karel Kosiks fenomenologiska marxism; samt Frankfurtskolans kritiska teori, företrädd av bland andra Herbert Marcuse, Max Horkheimer, Theodor Adorno och Jürgen Habermas. Det närmast oöverskådliga omfång av filosofiska frågor som tagits upp av dessa författare, vare sig de är ortodoxa eller revisionistiska, undgår varje försök till en kort sammanfattning. Istället för en

sådan resumé tänker jag i korthet diskutera två element inom denna tradition för att illustrera några av begränsningarna med en filosofisk läsning av Marx: (a) det nutida försöket att återuppliva den dialektiska materialismen genom Louis Althusserns läsning av *Kapitalet*, och (b) några aspekter av den västerländska marxismens och den kritiska teorins analys av den avancerade kapitalismens ”kulturella sfär”.

Den pånyttfödda ortodoxin

Det är olyckligt men sant att en av de politiskt mer intressanta filosofiska läsningarna av *Kapitalet* härrör från Louis Althusser, en ledande teoretiker i det franska kommunistpartiet. I *För Marx* (1965) och *Att läsa Kapitalet* (1965) tar Althusser och hans medarbetare sig an att omtolka Marx verk i dess helhet, från ungdomsverket till det mogna författarskapet. Syftet ligger i att återuppliva den dialektiska materialismen som en ideologi för att förmedla det franska kommunistpartiets vida diskrediterade politiska praktik.⁵³ Detta arbete representerar den gamla ortodoxa marxismens mest genomgripande försök att rena sig själv och ta igen vad den förlorat under tidigare årtionden.

Den ortodoxa versionen av marxismen som filosofi härstammar från Engels formuleringar i de tre verken *Anti-Dübring*, *Ludwig Feuerbach och den klassiska tyska filosofins slut* och *Naturens dialektik*.⁵⁴ I dessa verk försökte han utvidga Marx analys av kapitalet till ett universellt filosofiskt system, vilket skulle omfatta inte bara hela den mänskliga historien utan även kosmos. Detta projekt innebar en tillbakagång till den tyska idealismen, vilken Marx lämnat bakom sig efter *Den heliga*

⁵³ Louis Althusser, *För Marx* (Cavefors, 1968), och Althusser & Balibar, *Att läsa Kapitalet* (Cavefors, 1970).

⁵⁴ *Anti-Dübring* (Arbetarkultur, 1976) skrevs 1876–78, *Ludwig Feuerbach och den klassiska tyska filosofins slut* (Proletärkultur, 1981) skrevs 1886 och *Naturens dialektik* (Gidlund, 1975) skrevs mellan 1873 och 1883.

familjen, Den tyska ideologin och sin studie av Feuerbach.⁵⁵ Likgiltig inför den elfte tesen om Feuerbach, med vilken Marx gjorde upp räkningen med filosofin, företog sig Engels en om-tolkning av relationen mellan Marx och Hegel. I denna fram-ställdes marxismen som både en inversion och en korrigerings av det hegelianska systemet. Marx hävdade att den hegelianska dialektiken ”stod på huvudet” och måste vändas rätt för att den rationella kärnan innanför det mystiska skalet ska upptäckas. Genom ett förvirrat begrepp om både Hegel och Marx kritik, tolkade Engels detta som att Hegels dialektik var en metod (den rationella kärnan) som kunde extraheras ur idealismen (det mystiska skalet) och tillämpas i ett materialistiskt ramverk, därav formuleringen ”dialektisk materialism”. Denna tolkning uppfattade Hegels idealism enligt tanken att endast idéer var verkliga och att den materiella verkligheten endast innebar en vag återspeglings av dessa idéer. Enligt Engels vänder materialismen på denna relation, så att idéerna blir vaga återspeglings av den materiella verkligheten. Detta var dock en total feltolkning av Hegels begrepp ”verklig”, vilket inte syftar på existens utan på logik. Istället för att inse att Hegels ”Zeitgeist” ytterst sett var en filosofisk formulering av kapitalets logik och att hans idealism låg i tanken på en oändlig kapacitet att logiskt reda ut det kapitalistiska samhällets motsättningar, trodde Engels att problemet låg i att anpassa dialektiken till en analys av världen. Han lade sålunda grunden för en förståelse av dialektiken – en förståelse som i vissa kretsar överlever än idag – som en universell logik och metod att tillämpa, snarare än som en konstitutiv del av kapitalet som bekämpas av arbetarklassen. Ironiskt nog kom Engels och hans efterföljare därmed att bevara en förvridd bild av Hegels vision av ett dialektiskt kosmos – en vision

⁵⁵ Marx och Engels skrev *Den heliga familjen* 1844 [finns ej på svenska, Ö.a.]; de skrev *Den tyska ideologin* 1845-46 [ett urval av detta verk finns publicerat på svenska i *Människans frigörelse* (Daidalos, 1995), Ö.a.]; och Marx skrev ”Teser om Feuerbach” 1845 [finns publicerat på svenska i bland annat *Människans frigörelse*, Ö.a.].

som kan ses som ett optimistiskt moment i den borgerliga filosofin, i det att den teoretiserar kapitalets tendens att påtvinga världen sin egen logik.

När dialektiken väl var skild från kapitalet, när materialismen inte längre förstods som arbetarklassens förmåga att krossa kapitalets idealism utan som abstrakt "materia", när den dialektiska formen, kort uttryckt, väl skilts från sitt innehåll, kunde Engels tillämpa denna form på allt, både i analysen av naturen och den mänskliga historien. I det förra fallet var resultatet, vilket Lucio Colletti förtjänstfullt visat, knappast mer än en pretentiös omarbetning av Hegel.⁵⁶ Enligt Colletti är särskilt *Naturens dialektik* en förvriden anpassning av Hegels Naturphilosophie, som fullständigt missar den avgörande punkten att Hegels verk baserades på materiens dialektik i en oändligt sammanförande rörelse.⁵⁷ I fråga om analysen av den mänskliga historien stöpte Engels om idéerna i *Den tyska ideologin* och förordet till *Till kritiken av den politiska ekonomin* till "historisk materialism" – och lät därmed (kapitalets) dialektik projiceras bakåt på alla tidigare samhällen. Resultatet var den samhällsanalys som formulerats i den berömda bas/överbyggnad-dikotomin, där överbyggnaden av politik, juridik, kultur, etc., bestäms av den ekonomiska basen, vilken baseras på ett visst "produktionssätt". Utvecklingen av nya produktionssätt förklarades genom den dialektiska interaktionen mellan produktivkrafterna och produktionsförhållandena.

Denna enkla formulering antogs i en eller annan form av deltagarna i den andra internationalen (till exempel Kautsky och Lenin).⁵⁸ Svårigheterna med denna definition är ökända. Den vanliga framställningen har en bismak av historiedeterminism

⁵⁶ Se Collettis "From Hegel to Marcuse" i *From Rousseau to Lenin*, (Monthly Review Press, 1972).

⁵⁷ Ibid., 123–128.

⁵⁸ Karl Kautsky, *La question agraire*, (Maspero, 1970). Se även Lenin, "The development of capitalism in Russia", i *Collected works*, vol. 3, (Progress Publishers, 1972).

– produktionssättets ekonomi bestämmer ensidigt överbyggnaden. Problemet med basens och överbyggnadens samspel kvarstår trots Engels kända brev till Joseph Bloch, i vilket han förnekar varje deterministisk avsikt.⁵⁹ Bland andra välkända problem finns analysen av spelen mellan varierande modeller (till exempel kapitalistisk/socialistisk) för att förklara övergångssamhällen eller samhällen av komplex karaktär. Historiematerialismen simplificerades slutligen ännu mer av Stalin till att utgöra en strikt linjär följd av produktionssätt, genom vilka alla samhällen måste passera.⁶⁰ I dess stalinistiska inkarnation blev historiematerialismen en uppenbar härskarideologi – det teoretiska rättfärdigandet av exploateringen av ryska arbetare.⁶¹ Detta syfte tjänades genom att tolka produktivkrafterna och produktionsförhållandena som en veritabel teknologisk determinism. Marx kommenterar i förordet om krafterna som bryter bojorna som påförts av produktionsförhållandena, förvandlades till en teori om att produktivkrafternas utveckling inte bara var nödvändig utan också garanterade en permanent förändring av produktionsförhållandena. Detta utgjorde ett ideologiskt rättfärdigande av det våldsamma påskyndandet av den ”socialistiska” ackumulationen, för att garantera att ”kapitalismen” inte skulle få ett nytt utbrott i Sovjetunionen. Historiematerialismens och den dialektiska materialismens uppenbart reaktionära roller i Sovjet var en av anledningarna till

⁵⁹ Engels förklaring till Bloch var: ”Ungdomen har stundom i någon mån överbetonat den ekonomiska sidans betydelse, och Marx och jag har förvisso också vår del av skulden till att så skett. Eftersom huvudprincipen förnekades av vara motståndare, blev vi tvungna att inpränta den med sådant eftertryck att de andra momenten i denna växelverkan inte alltid behandlades med tillräcklig utförlighet.” (Engels till J. Bloch (21–22:a september 1890), i Karl Marx & Friedrich Engels, *Brev i urval*, (Gidlunds, 1972), 191–192).

⁶⁰ Josef Stalin, *Den dialektiska och historiska materialismen*, (Arbetarkultur, 1940).

⁶¹ Charles Bettelheim, *Class struggles in the USSR*, (Monthly Review Press, 1976).

att nationalekonomerna i väst övergav dem efter andra världskriget (se ovan). I öst omformulerade de kinesiska kommunisterna historiematerialismen till att tjäna deras egna syften. De undvek Stalins ekonomiska och teknologiska determinism genom att understryka överbyggnadens (politikens) relativa autonomi från basen (ekonomin). Detta innebar en omvänd tolkning, som en cyniskt lagd person skulle hävda var användbar för att berättiga partiets intervention och försök till politisk disciplinering av alla produktionsfärer genom ideologisk omskolning.⁶²

Detta var alltså den ortodoxa marxistiska filosofins sorgliga tillstånd under 50-talet. Från Engels vilsledda försök att förvandla Marx till filosof hade den ortodoxa marxismen utvecklats till en pretentiös, men steril och dogmatisk, härskarideologi. Det var ur denna vanryktade ställning som Althusser med anhang påbörjade sitt räddningsförsök under tidigt 60-tal.

Vi har redan i det föregående avsnittet sett vilken politisk roll deras omtolkning av historiematerialismen kom att spela – i kommunistpartiets svar på den nationalekonomiska attacken mot partiets stöd för kapitalistisk utveckling gentemot ”feodala element” i Tredje världen. Omarbetningen av historiematerialismen framställdes i *Att läsa Kapitalet* som en ny ”historievetenskap” och baserades på ett antal filosofiska ställningstaganden gällande marxismens natur och marxistisk metodologi.

I början av *Att läsa Kapitalet* slår Althusser fast sitt projekt som en filosofisk läsning av *Kapitalet* i uttrycklig motsats till en ekonomisk, historisk eller logisk läsning.⁶³ Detta projekt definieras som att ställa frågan om det ”specifika objektet” för Marx diskurs och att upptäcka den ”epistemologiska status”

⁶² Se till exempel Hung Hsueh-Ping, ”The essence of ‘theory of productive forces’ is to oppose proletarian revolution”, *Peking Review* (19:e september 1969).

⁶³ Althusser & Balibar, *Att läsa Kapitalet*, 11–13.

som särskiljer diskursens enhet och dess objekt från andra typer av diskurs. Vad är då meningen med allt detta? Jo, att upptäcka ”den plats *Kapitalet* har i kunskapens historia”. Från första början vet vi alltså att det är en rent teoretisk övning i ideologi som förestår. När Althusser så fortsätter att för läsaren redogöra för analysen av ”tystnaderna” och ”osynligheterna” i en diskurs, finner vi onekligen hos Althusser själv en fullständig tystnad om arbetarklassens verkliga kamper och revolutionära vedermödor.⁶⁴ För Althusser existerar ingen sådan historia. Det finns bara en ”historievetenskap”. Vad går då denna ”vetenskap”, vilken Althusser konstruerar genom att helt bortse från historien, ut på? Det gäller här att konstruera en ahistorisk, stelnad begreppslighet av eteriska teoretiska strukturer. Det gäller att rekonstruera en gammal dogmatism.

För att återupprätta denna gamla dogmatism var två moment grundläggande för Althusser. För det första uteslöt han Marx tidiga verk – som 1844 års manuskript – genom att postulera ett epistemologiskt brott mellan en ung vilseledd hegeliansk Marx och en mogen ”vetenskaplig” Marx – nämligen *Kapitalets* Marx.⁶⁵ Denna ståndpunkt eliminerade elegant en rad frågor om arbetets natur och kvalitet (till exempel alienationsproblematiken) som idag är lika pinsamma för Sovjetunionen – en stat som Althusser fortsätter att hitta på ursäkter för – som för oss i väst. För det andra och än viktigare, menade han att Marx mogna vetenskapliga verk, *Kapitalet*, var ett rent teoretiskt verk, vars föremål, det vill säga det kapitalistiska produktionssättet, analyseras på ett rent abstrakt vis. Begreppet produktionssätt generaliseras sedan som den grundläggande kategorin för en teoretisk historievetenskap, där alla mänskliga erfarenheter klassificeras efter ett eller annat produktionssätt.

Genom att hävda autonomi i sin ”teoretiska praktik” beredde Althusser utrymme för sitt verk inom det franska

⁶⁴ Ibid., 13–17.

⁶⁵ Se inledningen till Althusserns *För Marx*.

kommunistpartiet, samtidigt som han separerade sin läsning av *Kapitalet* från både den konkreta historia som analyseras däri och från all annan historia utifrån vilken verket kan förstås. Det historiska material som *Kapitalet* är fullt av, var enligt Althusser bara till i illustrativt syfte och således irrelevant för utvecklandet av den teoretiska modellen för det kapitalistiska produktionssättet. På detta vis undgår Althusser besvärliga krav på verifiering av teorin i historien (vanligtvis en väsentlig aspekt av varje ”vetenskap”) samtidigt som hans teori blir till en långtråkig dogmatisk vetenskapsfetischism.⁶⁶

Trots vissa tvivel från partihierarkin om denna ”nya” ansats, var behållningen med denna strukturalistiska marxism, som den snabbt döptes till, ur deras perspektiv att den fortsatte att avlägsna klasskampen från fokus för intresset och förpassade den till en strukturs substruktur (produktionsförhållandena inom den ekonomiska strukturen). *Kapitalet* betraktas alltså som en analys av begreppet kapital oberoende av klasskampen, vilken kan (eller inte kan) föras in senare som en vidare härledd utveckling. Denna tolkning är uppenbart bekväm för det franska kommunistpartiet, som passionerat söker tona ner klasskampen och hålla den i schack. För att lösa de besvärliga problemen med ekonomisk och teknologisk determinism tvingades Althusser låna begreppet överbestämning från Freud och överbyggnadens ”relativa autonomi” från Mao. Resultatet är en röra: ett erkännande av ett givet antal ”bestämningar”, där rätten att bestämma i sista hand tillfaller ekonomin. Denna omformulering är ett något mer sofistikerat rättfärdigande av en marxism-leninism där marxismen fortsätter att tillhandahålla en ekonomisk analys och leninismen står för den analys av den politiska sfären som Marx aldrig utvecklade.

Trots att Althusser, i sin *Självkritik*, och Nicos Poulantzas,

⁶⁶ För en av de mer underhållande och ingående kritikerna av Althusserns vetenskapsfetischism, se François George, ”Reading Althusser”, *Telos* 7 (1971), 73–98.

en av de mest produktiva althusserianerna, i *New Left Review* har erkänt att deras tidigare verk (*Att läsa Kapitalet, För Marx, Politisk makt och sociala klasser*) i stort sett bortsett från klasskampen, har de klamrat sig fast vid sin grundläggande teoretiska struktur med alla dess politiska förgreningar.⁶⁷ Den begränsade omfattningen av den revidering som Althusser ansett nödvändig visar sig i den förändrade definitionen av filosofi, som från att vara en ”teori om teoretisk praktik” nu blivit till ”klasskampen i teorin”. Den enda klasskamp han tycks vilja inrikta sig på är de vänsterintellektuellas ideologiska bataljer.

Detta program är i sin helhet både anmärkningsvärt och deprimerande. För den som läst Engels och Stalin blir det snabbt uppenbart att Althusser med anhang knappt bidragit med någonting till de ursprungliga diskussionerna om historiematerialismen, förutom ett dunklare språk och djupare vetenskaplig fernissa. Vi får fortfarande dras med en livlös sociologisk klassifikation av produktionsätt, de olösliga problemen med samspelet bas/överbyggnad, mysteriet med produktionsättens förbindelser,⁶⁸ frånvaron av klasskamp och en produktionsfetischism som rättfärdigar den nutida socialismen.⁶⁹ Den utbredda acceptansen av dessa ståndpunkter hos dem som nappar på löftena om en ”vetenskaplig metod” och försöker frigöra ”vetenskapen” från partiets politiska filosofi, vittnar om hur intellektuellt och politiskt isolerade från de konkreta arbetarkamperna många av dem som idag vill återknyta till Marx i

⁶⁷ Nicos Poulantzas något motvilliga medgivande att han och Balibar ”underskattade” klasskampens ”roll” finns i hans ”The capitalist state”, *New Left Review* 95 (1976). För Althusserns självkritik, se *Essays in self-criticism*, (Humanities Press, 1976).

⁶⁸ För ett av de mest seriösa försöken att utarbeta en teori om koordinationen av produktionsätt, vilket visar begreppets begränsningar, se Pierre-Phillippe Rey, *Les alliances de classes*, (Maspero, 1976).

⁶⁹ För en användbar kritik av många marxisters produktionsfetischism, se Jean Baudrillards *The mirror of production*, (Telos Press, 1983). Tyvärr begränsas verkets användbarhet genom hans missförstånd av Marx och bruk av strukturalistisk lingvistik.

själva verket är.

Jag ska nu kort sammanfatta vad som hittills sagts om läsningen av Marx under den nuvarande renässansen, vilket får tjäna som en referenspunkt för den följande diskussionen. En grundläggande kritik av den nationalekonomiska läsningen av *Kapitalet* låg i att den accepterar den hävdvunna skarpa uppdelningen mellan ekonomi och politik, samt begränsar *Kapitalet* till den förstnämnda sfären. Som vi sett har denna tradition även blivit "filosofiskt" rättfärdigad genom de olika formerna av dialektisk materialism, inklusive den althusserska varianten. Både inom den återupplivade marxistiska traditionen av kris-teori och inom nymarxistisk keynesianism fokuserar analysen huvudsakligen på kapitalets utveckling – en utveckling som definieras som självständig från klasskampen. I korthet har nationalekonomin gått ut på att teoretisera kring den kapitalistiska fabriken som platsen för mervärdeproduktion såväl som för cirkulation och realisering av värde. I fabriken ses det kapitalistiska herraväldet som fullständigt. Även om arbetare helt legitimt kan kämpa mot lönesänkningar i kristider, är sådana "ekonomistiska" kamper i sista hand begränsade till den kapitalistiska tillväxtens dynamik och utgör inget reellt hot mot dess existens. Den ofrånkomliga slutsatsen av denna typ av analys är att placera allt hopp om effektiva kamper inom den "politiska" sfären, vilket vanligtvis innebär stöd för någon slags partior-organisation. I en sådan situation kretsar vanligen diskussionen om klasskampens uppkomst och organisering kring frågan om "klassmedvetande". Under vilka omständigheter och genom vilka processer tillägnar sig arbetarna medvetandet om sig själva som klass, något som anses nödvändigt för deras organisering och krossandet av kapitalet? Beträffande denna fråga har den marxistiska ortodoxin som vi sett anslutit sig till det svar som ges av Lenin i *Vad bör göras?*, det vill säga att arbetarna bör utbildas av ett specialiserat parti av yrkesmässiga revolutionärer som ensamma kan se bortom varje enskild grupp av arbetares

ekonomiska särintressen och se till klassens intressen i dess helhet.⁷⁰

Kritisk teori: fabriken och den kulturella sfären

Det är mot bakgrund av denna marxist-leninistiska tradition vi kan undersöka den västerländska marxismen och den kritiska teorin, och se deras respektive innovationer och likheter. I det följande kommer jag endast att fokusera på två av de möjliga beröringspunkterna: (a) analysen av den kapitalistiska fabriken, där Frankfurtskolans kritiska teori visar upp en anmärkningsvärd likhet med den marxistiska nationalekonomins grundläggande angreppssätt; och (b) analysen av den kulturella sfären, genom vilken både den västerländska marxismen och den kritiska teorin går bortom ortodox marxism, samtidigt som de reproducerar dess mest grundläggande misslyckande.

Planering och teknologisk rationalitet

Den västerländska marxismen och den kritiska teorin förknippas vanligen med återvändandet till Hegel och problematiken kring medvetandet, alienationen och kulturen. Denna återgång skedde i samband med omprövningen av marxismen i ljuset av den andra internationalens kollaps 1914, den ryska revolutionen 1917 och erfarenheterna från arbetarråden efter första världskriget. Bakom dessa kulturella temata återfanns likväl underförstådda och ibland uttalade ståndpunkter i linje med den traditionella marxistiska nationalekonomin. Detta visar sig i varierande grad hos Korsch, Gramsci och Lukács, men gäller i synnerhet Frankfurtskolan. När Frankfurtskolan växte fram kring Institutet för social forskning i Frankfurt, diskuterades

⁷⁰ Att *Vad bör göras?* varken var Lenins enda eller sista synpunkt om organisering visas träffande i Antonio Carlo, "Lenin on the party", *Telos* 17 (1973).

det i själva verket en hel del nationalekonomi under debatter med representanter för mer traditionella åsikter, som Henryk Grossmann och rådskommunisterna Paul Mattick och Anton Pannekoek (vars verk nämndes i det förra avsnittet om nationalekonomiska läsningar av *Kapitalet*). En stor del av denna diskussion rörde sig kring kapitalismens kris och implikationerna av att se eller inte se dess oundviklighet. Ståndpunkterna var vitt skilda med avseende på både krisens oundviklighet och dess implikationer. Lukács anammade till exempel föreställningen om blinda krislagar i *Historia och klassmedvetande*, och förblev in i det sista trogen det leninistiska partiet. Grossmann, Mattick och Horkheimer accepterade även de kollapsens oundviklighet, men vägrade dra några leninistiska politiska slutsatser. Å andra sidan förkastade Pannekoek och Korsch (till slut) både tanken på krisens oundviklighet och leninistisk politik.⁷¹ I sista hand var emellertid debatten om kristeori en sekundär fråga. Grunden för hela diskussionen var en gemensam övertygelse om den absoluta kapitalistiska dominansen i den ekonomiska sfären, samt om den kapitalistiska despotismen i fabriken. På denna nivå skilde sig debattörerna endast i sina uppfattningar om kontrollens natur. Och här framhärddade också de kritiska teoretikerna långt mer än de flesta nationalekonomerna i sin analys av despotismens väsen.

Den grundläggande ansats som i detta sammanhang förde Frankfurtskolan bortom traditionell marxistisk nationalekonomi var deras analys av å ena sidan teknologisk dominans och å andra sidan kapitalistisk planering. Under 20- och 30-talet fann sig den kritiska teorin inte bara nödgad att komma till rätta med arbetarrådets misslyckande, utan även med de efterföljande dramatiska skiftena i ackumulationens förvaltning, vilka var förknippade med uppkomsten av europeisk fascism, ”socialistisk” ackumulation i Sovjetunionen och den

⁷¹ Russell Jacoby, ”The politics of the crisis theory: Towards the critique of automatic marxism II”, *Telos* 23 (1975).

keynesianska staten under "the New Deal". Resultaten av denna tematisering är förhållandevis välkända. De omfattar analysen av Sovjetunionen som statskapitalistisk (en ståndpunkt som delades av rådkommunisterna), Marcuses diskussion om en-dimensionalitet och Horkheimers definition av statskapitalism (det må vara i "liberal", "fascistisk" eller "socialistisk" skepnad) som den auktoritära staten. De väsentliga beläggen för dessa ståndpunkter har varit mindre kända fram till nyligen: insikten att kapitalismen övervann 20- och 30-talets kriser i och med genomförandet av en systematisk ekonomisk planering, inte bara från Sovjetbyråkratin, utan även från de kapitalistiska staterna i väst. En nyckelperson i utarbetandet av denna analys var Friedrich Pollock vid institutionen i Frankfurt.⁷² Hans studier av ekonomisk planering i öst och väst ledde till slutsatsen att den kapitalistiska marknadskonkurrensens gamla "automatiska" mekanismer, som hade framkallat den internationella krisen, höll på att överges av kapitalet till förmån för en "ekonomiskt planerad nyordning" baserad på statlig intervention. Denna nya centralt administrerade kapitalackumulation utgjorde essensen i "statskapitalismen" och den "auktoriära staten". För Pollock var denna utveckling en följd av den ökande kapitalkoncentrationen, vilken möjliggjorde förlängningen av fabriksmodellens despotiska kontroll till samhället i dess helhet. Integrerad med denna uppfattning var hans forskning kring det nya sätt på vilket teknologi organiseras som dominans inom monopolkapitalets planering: automatisering. "Bland de allvarligaste konsekvenserna av automatiseringen finns faran att den stärker den redan existerande trend som går i riktning mot ett totalitärt samhälle" skriver han.⁷³ Detta hjälper oss att förstå varför den

⁷² Betydelsen av Pollocks arbete och dess inflytande på den kritiska teorin underströks i Giacomo Marramao "Political Economy and Critical Theory" *Telos* 24 (1975), 56–80.

⁷³ Friedrich Pollock, *Automation*, citerad i Marramao, "Political economy and critical theory", 75, [vår översättning].

kritiska teorin inriktade sig på den ”kulturella sfären”. Eftersom den förutsatte total kapitalistisk kontroll i fabriken och menade att den auktoritära staten förlängde denna hegemoni till resten av samhället, var den uppenbara konsekvensen att man studerade de nya framträdande formerna av dominans.

Mot denna bakgrund torde det stå klart att skälet att den västerländska marxismen och den kritiska teorin ägnade sig åt ”kulturella” teman var politiskt och inte (som somliga hävdar) en reträtt till ”rent filosofiska” spekulationer, åtminstone vad gäller dess mest fruktsamma år under 30-talet.⁷⁴ Att Adorno, Horkheimer med flera övergav projektet att skapa en politiskt radikal kritik av det kapitalistiska samhället under 40- och 50-talen, är ett annat kapitel i den kritiska teorins utveckling. Till exempel är Gramscis många arbeten om de intellektuellas roll och om religiösa, pedagogiska och andra kulturella institutioner under 20-talet en del av hans försök att analysera hur kapitalet uppnådde hegemoni genom det ideologiska påförandet av samtycke – en problematik som blev allt viktigare ju mer den kapitalistiska staten tog över och planerade dessa institutioner. Trots att Adorno, Horkheimer och Marcuse alla återknöt till och utvidgade Pollocks analys av den teknologiska rationalitetens tyranni, liksom av fabriksdisciplinens och varuformens förlängning till att omfatta hela samhället, var det främst genom Marcuses verk från 60-talet som dessa idéer bevarades och blev inflytelserika hos den nya vänstern.

I *Den endimensionella människan* utarbetade Marcuse de grundläggande idéerna i Frankfurtskolans kritik av ”överflöds-samhället”.⁷⁵ Den keynesianska staten som kollektiv kapitalist,

⁷⁴ Se till exempel Perry Anderson, *Om den västerländska marxismen*, (Arkiv, 1984). I sitt försök att rättfärdiga den trotskistiska varianten av marxism-leninism, misslyckas han med att komma den västerländska marxismens verkliga insikter in på livet och missar dess grundläggande ansats genom att felaktigt sortera antihegelianer som Althusser, Delavolpe och Colletti under denna kategori.

⁷⁵ Herbert Marcuse, *Den endimensionella människan*, (Bonnier, 1968).

tolkades här som administratör av inte bara den kollektiva fabriken utan även av den konsumtionsfär i vilken arbetarklassens behov förmedlades av en ny konsumentinriktad maktlogik. Genom att tillmötesgå arbetarklassens kvantitativa behov, samtidigt som den manipulerar och formar dessa behov på en kvalitativ nivå, är den avancerade kapitalismen förmögen att integrera arbetarnas ekonomistiska kamper inom kapitalet och sålunda avtrubba uppkomsten av klassmedvetande och uppror. Detta är den "kulturella" aspekten av planeringen. Det handlar inte längre om att krossa arbetarnas lönekamper genom periodiska kriser, utan snarare om att administrera arbetarklassens behov kvantitativt och kvalitativt på det att de inte hotar systemet. När varuformen utökas till att omfatta alla aspekter av livet, medför detta kontroll över praktiskt taget hela den kulturella sfären genom manipulering av konsumtionen. I institutioner som till exempel utbildningsväsendet kompletteras denna form av kontroll av andra integrationsformer, vilka ofta antar skepnaden av en sorts samarbeten snarare än direkt repression. Detta var den grundläggande idén i Marcuses välkända essä om "repressiv tolerans" gentemot avvikelser inom den akademiska "frihetens" ramverk, som publicerades 1965.⁷⁶ Här finner vi en återupprepning av många av 40-talets teman hos Frankfurtskolan i ett nytt sammanhang. Marcuses attack på kapitalets institutionaliserade våld knyter an till Horkheimers 40-talsanalys av den auktoritära statens genomgripande repression.⁷⁷

Det var också på 60-talet som den kritiska teorin på ett subtilt sätt kom att återförenas med nationalekonomin. Marcuses analys av den kapitalistiska hegemonin, vilken i *Människans befrielse* uttryckligen beskrivs i termer av ett globalt fenomen, ekade av Baran och Sweezy.⁷⁸ Ett visst inflytande

⁷⁶ Robert Wolff, Barrington Moore & Herbert Marcuse, *Kritik av den rena toleransen*, (Bonnier, 1968).

⁷⁷ Max Horkheimer, "The Authoritarian State", *Telos* 15 (1973).

⁷⁸ Herbert Marcuse, *Människans befrielse*, (Bonnier, 1969).

från Frankfurtskolan hade visat sig tydligt redan i *Utvecklingens politiska ekonomi* (1956) av Baran, som hade tillbringat ett viktigt år som Pollocks student och forskningsassistent i Frankfurt 1931.⁷⁹ Detta inflytande syntes inte bara i Barans argument att den amerikanska arbetarklassen var totalt integrerad i en amerikansk folkimperialism, utan även i hans formuleringar kring motsägelsen mellan kapitalistisk rationalitet och det historiska förnuftets utveckling.⁸⁰ I *Monopolkapitalet* utvecklade Baran och Sweezy sin kritik av det avancerade kapitalets "irrationalitet", och deras fortsatta avvisande av den amerikanska arbetarklassens revolutionära potential löpte parallellt med Marcuses verk. Detsamma gällde deras jakt på revolutionära agenter "utanför" kapitalet bland grupper av icke-arbetare såsom bönder i tredje världen, missnöjda studenter och arbetslösa afro-amerikaner.⁸¹ I likhet med Marcuse var de djupt indignerade över den keynesianska kapitalismens konsumism, slöseri och våld, vilka betraktades som nödvändiga beståndsdelar av dess ekonomiska och kulturella hegemoni. I dessa hänseenden formulerade Marcuse, Baran och Sweezy viktiga frågor om 60-talets kampcykel på ett sätt som ställde den ortodoxa marxismens och gamla vänsterns förstockade teorier i skuggan. Samtidigt återuppväcktes de framsteg som gjorts inom den västerländska marxismen och den kritiska teorin under 30- och 40-talen. Olyckligtvis rymmer dessa angreppssätt en grundläggande brist som undergräver deras förmåga att till fullo förstå betydelsen av 60-talets kamper, liksom den följande perioden av kapitalistiskt motangrepp under 70-talet – ett faktum som antydde i den tidigare diskussionen om Baran och Sweezy, och som måste beklagas även i fallet med Marcuse och den kritiska teorin.

⁷⁹ Paul Sweezy & Leo Huberman, red., *Paul Baran: A collective portrait*, (Monthly Review Press, 1965).

⁸⁰ Paul Baran, *Utvecklingens politiska ekonomi*.

⁸¹ Se kapitel 9 och 10 i Paul Baran & Paul Sweezy, *Monopolkapitalet*.

Denna brist, som följer sig i hjärtat av den kritiska teorins begrepp om borgerlig kulturell hegemoni (på samma sätt som den lurar i nationalekonomins teori om kapitalistisk teknologisk dominans i fabriken), är dess totala ensidighet. Att förutsätta kulturell hegemoni, liksom att postulera en allsmäktig teknologisk rationalitet, vittnar om en oförmåga att erkänna eller teoretisera kring tillväxten av en makt hos arbetarklassen som är mäktig nog att hota systemet. Även om teorin gav uttryck för de nya frågor som följde med Hitlers, Stalins och Roosevelts uppgång, manifesterade sig dess överdrivna pessimism under 60-talet. Logiken i teorin om absolut konsumentinriktad integration tvingade Marcuse, Baran och Sweezy att tolka tidens resningar som någonting "utanför" klasskampen, och de byggde sina förhoppningar på vad de såg som revolter mot rasistisk och sexistisk repression och systemets allmänna irrationalitet. Detta hänförande av motsättningarna till yttre orsaker gjorde dem blinda för effektiviteten i lönearbetarnas faktiska kamper såväl som för deras samspel med de oavlönades kompletterande dito. Sålunda kunde Marcuse endast se nederlag och den växande faran för en ny fascism i samband med "rörelsens" upplösning under det tidiga 70-talet. Oförmögen att förstå hur 60-talets kamper hade försatt kapitalet i en krissituation, tvingades Marcuse tillbaka till Barans och Sweezys nationalekonomi för att förklara 70-talets internationella ekonomiska kriser.⁸² Det är ironiskt att han, samtidigt som han talade om en kapitalistisk "kontrarevolution" som kunde leda till ett 1984, inte var förmögen att se den "revolution" som denna var en reaktion på. Han kunde endast förklara den i termer av en "preventiv" aktion från kapitalet.⁸³ Marcuse såg inte upproret mot arbetet, utan tolkade otyglad arbetsvägran, fallande produktivitet, industriella sabotage, vilda strejker och massflykten från skolan som blott "förpolitiska" tecken på missnöje och det

⁸² Herbert Marcuse, *Counterrevolution and revolt*, (Beacon Press, 1972), 5.

⁸³ *Ibid.*, 1-2.

eventuella förfallet hos den borgerliga kulturella hegemonin.⁸⁴ Därför började han i *Kontrarevolution och revolt* (1972) revidera sin kritiska teori till en teori om hur den nutida kapitalismens konsumentinriktade logik kan underminera sig själv genom produktionen av oförenliga transcendenta behov. Han förutspådde en växande divergens mellan den kapitalistiska ideologins konsumentinriktade löften som propageras av massmedia, och villigheten att leverera under ekonomiska kriser: ”en motsägelse mellan vad som är och vad som är möjligt och borde vara.”⁸⁵ Marcuses politiska slutsatser av denna analys målar upp en rådande situation där den ideologiska frågan består i huruvida en ny vänster genom en organisatorisk och utbildande ansträngning kan forma det växande missnöjet till ett verkligt hot mot systemet. Trots hans insisterande att konsumismen vidgat basen för exploatering och politisk revolt, och trots hans ansträngningar att återuppliva den nya vänstern, pekar han gång på gång på vad som kan tyckas vara oöverstigliga svårigheter med att genomföra detta program. Med tanke på hans vidhållande av radikalernas isolering, hans upprepade påståenden om den ”politiska svagheten och den icke-revolutionära attityden hos merparten av arbetarklassen” och hans accepterande av nödvändigheten av en ”lång marsch genom institutionerna” (att arbeta inom systemet), är det föga överraskande att han instämmer i den gamla vänsterns återopande av den ”långa vägen”. ”Nästa revolution kommer att vara generationers angelägenhet och kapitalismens ’slutgiltiga kris’ kan dröja mer än ett århundrade.”⁸⁶ Den optimistiska känsla som surfade på den våg som utlösts av 60-talets kamper var som bortblåst. Marcuse föreföll ha återgått till den inneboende pessimismen i Frankfurtsskolans hegemonibegrepp, såväl som till dess begränsade politiska program för en lång process av ”medvetandegörande”

⁸⁴ Ibid., 21–23.

⁸⁵ Ibid., 16–21, [vår översättning].

⁸⁶ Ibid., 134, [vår översättning].

genom ideologisk samhällskritik. Blind för den reella makt som utvecklats och utövas av dagens arbetare, kan Marcuse varken se svårigheterna med, eller omfattningen av, de nuvarande kapitalistiska försöken till omstrukturering. Inte heller ser han hur de pågående arbetarkamperna hindrar dessa ansträngningar. I detta drama kan han endast redogöra för den repressiva sidan av den kapitalistiska framstöten, och faller via den kritiska teorins ideologi tillbaka på ett mer eller mindre traditionellt vänsterförsvar mot den auktoritära statskapitalismen.

Sammanfattningsvis har de kritiska teoretikerna, trots originaliteten hos och användbarheten av deras forskning vad gäller den kapitalistiska dominansens mekanismer i både den ekonomiska och kulturella sfären, förblivit blinda för arbetarklassens kampers förmåga att omvandla och hota kapitalets själva existens. Deras begrepp om dominans är så omfattande att de "dominerade" praktiskt taget försvinner som aktivt historiskt subjekt. Följaktligen misslyckas dessa filosofer att gå bortom en enbart ideologisk kritik av det kapitalistiska samhället.

För att återgå till den militära analogin tidigare i denna inledning kan vi framställa svårigheten i följande termer: Om uppmärksamheten enbart fokuseras på fiendens aktiviteter på slagfältet, kommer slaget garanterat att förloras. I klasskriget, liksom i traditionella militära sammandrabbningar, måste man börja med att noggrant skärskåda sina egna styrkor, det vill säga karaktären av arbetarklassens makt. Utan förståelse för sin egen styrka kommer frontlinjernas ebb och flod att framstå som en ändlös process, driven av fiendens ensidiga aktivitet. När fienden omgrupperar sig eller omstruktureras, liksom vi ser att kapitalet gör i den nuvarande krisen, måste dess handlingar förstås i termer av nederlag mot våra styrkors tidigare taktiker eller strategier, och inte uteslutande som ett nytt smart drag. Att en analys av fiendens strategi är nödvändig ter sig uppenbart. Den väsentliga poängen är att en lämplig förståelse för denna strategi endast kan tillförskansas genom att man uppfattar den i

relation till våra egna styrkor och svagheter.

I filmen "Patton" finns en högst lärorik scen i vilken Patton inser att han kommer att besegra Rommels pansar i Nordafrika, varpå han skriker "Rommel, you magnificent bastard, I read your book!" Den bok han avser är en översättning av Rommels bok om pansarkrigsföring. Om Patton hade läst sin motståndares bok på samma sätt som de kritiska teoretikerna läser borgerliga författare hade han fortfarande suttit på sin förläggning och författat en kritik av den eller den kärnpunkten när Rommel körde över honom med sin armé. Istället läste han boken som fiendens vapan, vilket den de facto var, för att på så vis kunna utveckla bättre strategier och besegra honom. Det skulle inte heller göra honom mycket gott om han, vid mötet med Rommels armé, inte hade någon förståelse för styrkan hos sin egen eldkraft.⁸⁷

Det gagnar föga att studera strukturerna hos den kapitalistiska dominansen om de inte erkänns som strategier som kapitalet måste kämpa för att påtvinga arbetarklassen. Revolutionär strategi kan inte skapas ur ideologisk kritik: den utvecklas inom den faktiska pågående tillväxten av arbetarklassens kamper. Blindheten för detta tvingar en oundvikligen tillbaka till "medvetandehöjandets" sfär som den enda vägen att överbrygga det förmodade tomrummet mellan arbetarklassens maktlöshet (kapitalistisk hegemoni) och arbetarklassens seger (revolutionärt krossande av kapitalet).

⁸⁷ Trots att militära analogier är användbara för att göra sig begrepp om klasskampen som klasskrig, finns det definitiva begränsningar med denna tankegång. Den kanske mest uppenbara är att krig mellan arméer, till skillnad från krig mellan klasser, oftast dirigeras av generaler. Att föreställa sig arbetarklassens strategi som formulerad av generaler skulle vara farligt nära den vanliga marxist-leninistiska idén om avantgardet. Samtidigt som det är sant att kapitalistklassen har något i stil med den högsta militärledningen i de planerande institutionerna, är det sällsynt med kraftigt centraliserade arbetarklassorganisationer (oaktat leninistiska prentioner). Därför måste arbetarklassens strategi förstås i termer av klasskamp. Strategiernas faktiska enhet beror på graden av komplementaritet mellan de olika klassektorernas strategier.

Denna resumé av den kritiska teorin gör inga anspråk på att ge en fullständig bild av dess utveckling och bredd, utan blott en föreställning om dess grundläggande ansatser och begränsningar. En noggrann utvärdering av de kritiska teoretikernas verk skulle behöva behandla de omfattande verken av alla de författare som nämnts såväl som nutida figurer som Oskar Negt, Alfred Schmidt och särskilt Jürgen Habermas. De grundläggande kännetecknen för analysen, vilket en läsning av till exempel Habermas *Legitimeringskris* skulle visa, förblir emellertid engagemanget för ideologisk kritik och en oförmåga att förstå utvecklingen av arbetarklassens makt.

Att läsa *Kapitalet* politiskt

Alternativet till den ideologiska kritiken, oavsett om det är fråga om dess nationalekonomiska eller filosofiska variant, ligger till att börja med i en strategisk analys av hur arbetarklassens styrka utvecklas: endast utifrån denna grund kan man besvara frågan om hur styrkan kan ökas. En sådan analys kräver att man börjar med att undersöka arbetarnas faktiska kamper: deras innehåll, hur de har utvecklats och vart de är på väg. Med detta menar jag arbetarnas egna kamper, inte deras ”officiella” organisationers (fackföreningar, partier etc.). Sådana organisationers verksamhet må eller må icke uttrycka arbetarnas egna kamper. Ofta står de i motsatsställning till varandra. Därför måste vi börja med de direkta, oförmedlade kamperna. Eftersom arbetarklassen inte är ett enhetligt utan splittrat fenomen – kapitalet styr genom att splittra – blir undersökningen av dessa kamper nödvändigtvis en analys av arbetarklassens olika segment och deras inbördes förhållanden; speciellt av hur kampen inom ett område sprider sig, eller inte sprider sig, till andra områden. Det är bara genom spridandet av kamper, där de olika delarna av klassen sammankopplas för att komplettera varandra, som en verklig enhet mot kapitalet kan uppnås. Utan ett sådant

kompletterande är "klassmedvetande" bara en ideologisk floskel; med det ter sig begreppet "klassmedvetande" överflödigt. Därför är det avgörande för en uppskattning av arbetarklassens nuvarande styrkeposition att både se till uppdelningarna inom klassen – vilket i huvudsak måste förstås som hierarkiska uppdelningar av dess makt i förhållande till kapitalet – och i vilken grad dessa uppdelningar har övervunnits. Det är bara inom en sådan ram som vi korrekt kan placera de "officiella" klassorganisationernas roll. Det är också bara inom detta ramverk som vi kan göra en fruktbar bedömning av kapitalets initiativ både i fabriken och inom den bredare "kulturella" sfären.

För att en sådan bedömning av klasskampen från arbetarklassens synvinkel skall kunna komma till stånd, är det först nödvändigt att se till dess utgångspunkt: klassens självaktivitet, vilken gör den till mer än en förtryckt kugge i kapitalets maskineri och mer än en fragmenterad massa som kräver instruktioner om sitt eget klassintresse. Detta är ett grundläggande perspektiv som vid upprepade tillfällen tycks ha varit drivkraften för åtminstone ett antal marxister under perioder av revolutionära resningar, men som ofta förlorats igen under perioder av nederlag. För Marx del sporrades hans förståelse av autonomi hos arbetarklassen i förhållande till andra klasser av hans deltagande i 1848 års revolutioner samt hans studier av Pariskommunen 1871, och bekräftades i hans detaljerade studier av kapitalismens historiska utveckling. Vi finner många frapperande exempel på denna förståelse i *Kapitalet*, till exempel i analysen av arbetarnas kamper för att förkorta arbetsdagen (se kapitel 2 i föreliggande bok).

För Lenin var det de ryska arbetarnas snabba upprättande av sovjeterna 1905 och 1917 som tvingade honom att omvärdera sin tidigare analys i *Vad bör göras?* (1902). Han hade tidigare hävdat att arbetarnas kamper var uppsplittrade och defensiva till sin natur och därför i behov av professionella revolutionärer som kunde inlära dem klassintresset. Som ett resultat av

att sovjeternas ofta visade autonomi mot både kapitalet och bolsjevikerna, återvände han till Pariskommunen i sin bok *Staten och revolutionen* och reste där parollen ”All makt åt sovjeterna”. Senare, med byråkratiserandet av sovjeterna och kampen för en ”socialistisk ackumulation”, ströks tanken på arbetarnas autonoma makt ur de sovjetiska planerarnas och den ortodoxa marxismens lexikon.⁸⁸

Som vi såg i det föregående misslyckades rådkommunisterna trots sina erfarenheter med arbetarråden att utveckla ett hållbart begrepp om arbetarautonomin. Till exempel behöll Karl Korsch, som deltog i den kortvariga tyska arbetarregeringen 1923, genom hela perioden ett leninistiskt perspektiv av det slag som återfinns i *Vad bör göras?* När han senare bröt med denna position, hängde det samman med att han uteslöts ur det tyska kommunistpartiet efter att ha analyserat arbetarkamperna i själva Sovjetunionen. Vid den tidpunkten (1927) hade kontrarevolutionen hursomhelst bitit sig fast i både Västeuropa och Sovjetunionen, och arbetarkamperna var i huvudsak av defensiv karaktär.⁸⁹ Denna bakgrund hjälper oss att förstå de västerländska marxisternas oförmåga att utveckla ett begrepp om arbetarkampens autonoma roll inom kapitalet.

Johnson-Forest-fraktionen

Ett viktigt ögonblick för erkännandet av autonomins verklighet återfinns i den så kallade Johnson-Forest-fraktionens [The Johnson-Forest Tendency] verk, en strömning som växte fram inom den trotskistiska rörelsen på 1940-talet och bröt sig ur den 1950.⁹⁰ Johnson-Forest-fraktionen tog sitt namn från

⁸⁸ Antonio Carlo, ”Lenin on the party”.

⁸⁹ Se Douglas Kellners diskussion om Korschs kursändring i hans ”Korsch’s revolutionary historicism”.

⁹⁰ Johnson-Forest-fraktionen uppträdde först 1941 inom det trotskistiska Workers Party, som hade brytit sig ut från Socialist Workers Party (amerikanska sektionen av fjärde internationalen) året innan. 1947 lämnade

pseudonymerna J.R. Johnson och F. Forest, som CLR James och Raya Dunayevskaya använde under denna period. De som var involverade i skolan kämpade på flera plan för att få arbetarnas självaktivitet erkänd, och mot den leninistiska partiuppfattningen från *Vad bör göras?*

James, en svart man från Trinidad, tycks ha kommit fram till sin position genom sitt deltagande i, eller koppling till, en mängd arbetarkamper som exempelvis självständighetsrörelsen på Trinidad och de svarta amerikanernas kamp i södra USA och bilfabrikerna i Detroit. Från det sena 1930-talet och framåt argumenterade han för erkännandet av vikten av den självständiga och vitala karaktären hos de svartas kamp i USA, och mot varje försök att inordna dem i ett vänsterparti. Och, vad mer är, i slutet av 40-talet argumenterade James för att de svarta arbetarna utgjorde "avantgardet inom arbetarkampen" i bilindustrin och på andra platser.⁹¹

I vilket fall innefattade fraktionens erkännande av autonomi mer än bara de svarta arbetarnas. De uppmärksammade också den autonomi som finns hos arbetarklassen i dess egen rätt, en autonomi från kapitalet och från sina "officiella" organisationer: partiet och fackföreningarna. Detta syns tydligt i deras sätt att analysera utvecklingen i USA och Sovjetunionen under

---

Johnson-Forest-fraktionen Workers Party för att återvända till SWP där de stannade tills de bröt med hela den trotskistiska rörelsen 1950. Den enda historieskrivning av en utomstående som jag funnit över denna strömning och de senare grupper som associerats med den är Bruno Cartosios inledning till ett italienskt urval av Martin Glabermans skrifter, *Classe operaia, imperialismo e rivoluzione negli USA*, (Musolini Editore, 1976). Många av fraktionens egna dokument diskuterar dess utveckling, och det finns en förstahandsredogörelse av Raya Dunayevskaya i hennes *For the record, the Johnson-Forest Tendency or the theory of state-capitalism, 1941-51: Its vicissitudes and ramifications*, (News and Letters Committee, 1972). Många av fraktionens dokument återfinns i Archives of Labor History and Urban Affairs, Walter Reuther Library, Wayne State University, Detroit, Michigan.

⁹¹ Se CLR James "The revolutionary solution to the negro problem in the United States (1947)", *Radical America* 4, nr 4 (1974), 18, ett specialnummer om CLR James.

30- och 40-talet. Under 40-talet studerade både James och Dunayevskaya ingående det sovjetiska systemets karaktär, samt dess förhållande till den västerländska kapitalismen, som en del i försöket att förstå den periodens klasskamp och betydelsen av andra världskriget. Allt eftersom de utvecklade sin analys hamnade de i tilltagande konflikt med den ortodoxa trotskismens analys av situationen i USA och av Sovjetunionen som en "degenererad arbetarstat", såväl som med den föreställning om korrekta politiska strategier som implicerades av denna analys. I en serie artiklar, pamfletter och uttalanden förde de fram sin egen position i dessa frågor. Det kanske viktigaste dokumentet från denna period – viktigast eftersom det utgjorde en kulmen – var *Statskapitalism och världsrevolution*, vilken förefaller ha skrivits främst av CLR James och framlagts på Socialist Workers Partys konvent 1950.⁹² Det var kort efter detta konvent som fraktionen officiellt bröt sig ur för att återbildas 1951 som Correspondence Publishing Committee.

I *Statskapitalism och världsrevolution* analyserade James produktionssättet i USA och argumenterade för att framväxten av taylorism och fordism förebådade en ny fas i klasskampen. Likt teoretikerna i Frankfurtskolan, men som det förefaller utan någon direkt koppling, såg han att de nya teknologierna utgjorde nya dominansmetoder. Men till skillnad från dem såg han också arbetarnas styrka och var väl medveten om denna observations avgörande betydelse.

Han hävdade att taylorismen hade rört sig från en fas av experimentella tillämpningar före första världskriget, till att bli ett "samhällssystem" i vilket fabriken är "utlokaliserad för

⁹² CLR James, *State capitalism and world revolution*, (Facing Reality Publishing Committee, 1950). Essän presenterades först som dokument och publicerades senare i bokform. Glaberman formulerar sin syn på författarskapet i sin inledning: "Ursprunget till detta arbete som Johnson-Forest-fraktionen kollektiva ståndpunkt krävde att dess författarskap måste vara anonymt. Det är tillfredsställande att kunna konstatera att författaren var CLR James med den typ av bistånd från andra medlemmar av grupperingen som är normala för politiska dokument", [vår översättning].

kontinuerliga produktionsflöden och en avancerad planering av produktion och kontroll”.⁹³ Mellan 1924 och 1928 drev sedan fordismen på en fortsatt ”rationalisering av produktionen” som hängde samman med ”den konstant växande arbetsdelningen, minskade krav på yrkeskunskaper, maskiner som styr arbetsmomenten och hastigheten”.⁹⁴ Denna nya organisering av produktionen lade grunden för den moderna totalitarismen, inte bara i USA utan även i Tyskland och Sovjetunionen. James skriver att ”Fords regim innan organiserandet i fackföreningar, är prototypen för produktionsförhållanden i det fascistiska Tyskland och det stalinistiska Ryssland”.⁹⁵ Men den punkt där James och Johnson-Forest-fraktionen skiljde sig radikalt från andra kritiker av dominansen var i deras starka betoning på arbetarnas makt att motsätta sig dessa nya former: ”Men – och utan detta är varje marxism förlorad – oupplösligt sammanflätad med den totalitära tendensen är arbetarklassens svar. Ett helt nytt skikt av arbetare, resultatet av den ekonomiska utvecklingen, reste sig i en revolt i CIO”.⁹⁶

När han sedan analyserade den efterföljande perioden, i vilken fackföreningsbyråkratierna hade vänts mot arbetarna och förvandlats ”till ett kapitalistiskt produktionsinstrument”, såg han återigen mer än enkel dominans. Istället såg han autonoma revolter på fabriksgolvet mot både det ökade arbetstempot och facken: ”Men denna intensifiering av den kapitalistiska produktionen och detta uppbindande av arbetarna vid femåriga avtal måste oundvikligen följas av en ökning av revolter och vilda strejker ... Det är precis därför byråkratin, efter att utan framgång försökt stoppa de vilda strejkerna genom att förbjuda dem genom avtal, nu tagit på sig uppgiften att med kraft stävja dessa produktionsavbrott.”⁹⁷

⁹³ Ibid., 39, [vår översättning].

⁹⁴ Ibid., 40, [vår översättning].

⁹⁵ Ibid.

⁹⁶ Ibid.

⁹⁷ Ibid., 41, [vår översättning].

James och Dunayevskayas kritik av Sovjetunionen liknade Frankfurtskolans kritik. De hävdade att Sovjetunionen var statskapitalistiskt och i grunden bara en variant av den nuvarande historiska fasen av kapitalistisk utveckling.⁹⁸ ”Den stalinistiska byråkratin är den amerikanska byråkratin dragen till sin ultimata logiska slutsats. De är båda produkter av den kapitalistiska produktionen i statskapitalismens tidsålder”, skrev James.⁹⁹ Precis som i Friedrich Pollocks arbeten baserades denna slutsats på ett studium av organiserandet av produktionen i Sovjetunionen. James följde mönstret för hur obetalt arbete, ackord, och det tayloristiska systemet infördes. Men trots den stalinistiska framgången och arbetarnas nederlag under denna period, hävdade han att dessa segrar bara var tillfälliga och att arbetarna återigen skulle komma att ta initiativet. Organiserandet av detta initiativ skulle enligt hans perspektiv inte komma till stånd genom de traditionella leninistiska organisationerna. Istället menade han att ”proletariatet alltid bryter upp gamla organisationer genom hastiga impulser, ett språng ... Den nya organisationen, den nya organismen kommer att börja med spontanitet, det vill säga fri kreativ aktivitet, som dess nödvändiga betingelse.” Han hävdade vidare att när arbetarna utvecklade nya former av ”disciplinerad spontanitet”, skulle det innebära slutet på de kommunistiska partierna, vilka hade förvandlats till kapitalets agenter.¹⁰⁰ När revolter bröt ut 1956 stödde James de ungerska fabriksråden mot Sovjets intervention. Så länge som Johnson-Forest-fraktionen fortsatte att vara en fraktion

⁹⁸ Medan både James och Dunayevskaya skrev om teorin om Sovjetunionen som statskapitalism, förefaller merparten av efterforskningarna ha gjorts av den senare, som jobbade på slaviska avdelningen inom Library of Congress. För ett exempel på detta tidiga arbete, se Raya Dunayevskaya, *The original historical analysis: Russia as state capitalist society (1942)*, (News and Letters Committee, 1973).

⁹⁹ CLR James, *State capitalism and world revolution*, 42, [vår översättning].

¹⁰⁰ CLR James, ”Notes on the dialectic”, *Radical America* 4, nr 4 (1974), [vår översättning].

inom den trotskistiska rörelsen fanns det begränsningar i hur uttalat de kunde förkasta gamla organisationsformler. När de sedan bröt sig ur var de däremot desto tydligare i dessa frågor. I förordet till den andra utgåvan av *Statskapitalism och världsrevolution* (1956), gjorde de en direktattack på leninismen: ”Den politiska slutsatsen i denna ekonomiska analys kan summeras i dess totala förkastande av den leninistiska teorin och praktiken med ett avantgardeparti för vår tidsålder.”¹⁰¹

Vad beträffar de organisationsformer som skulle vara lämpliga i denna nya tidsperiod, riktade James och hans meningsfränder blicken mot arbetarnas egna rörelser:

Folkets och arbetarnas stora historiska massorganisationer utarbetades inte av en teoretisk elit eller ett avantgarde. De växte fram ur erfarenheter från miljoner människor och dessa människors behov av att övervinna det oacceptabla tryck som samhället påfört dem under generationer ... de nya organisationerna kommer att uppstå på samma sätt som Lilburnes Leveller-parti, som sektionerna och klubbarna i Paris 1793, som Kommunen 1871 och sovjeterna 1905. Inte en enda människa hade en konkret idé om hur de skulle se ut förrän de trädde fram i all sin makt och härlighet.

Men när vi väl har ett klart historiskt perspektiv kan vi skönja konturerna av framtiden i resningarna i Östtyskland 1953, den stora strejken i Nantes 1955, UAW:s generalstrejk mot Reuther ... hamnarbetarnas fantastiska tioåriga kamp i Storbritannien, och nu, medan vi skriver, hos Coventryarbetarna ... Alla dessa kamper, varierande som de är i omfattning och betydelse, har en sak gemensamt. De förkroppsligar formationer och aktiviteter som överskrider, kringgår eller medvetet försöker ersätta de traditionella arbetsorganisationerna med nya sociala former. Hur högt de än siktar *bygger de på fabriksgolvsorganisering och aktioner på arbetsplatsen*. [Min kursivering]¹⁰²

¹⁰¹ CLR James, *State capitalism and world revolution*, 10, [vår översättning].

¹⁰² *Ibid.*, 10–11, [vår översättning].

Denna betoning av arbetarnas initiativ från basen, av gräsrotterna, växte ur Johnson-Forest-fraktionens (och senare Correspondence Publishing Committees) studier och kontakter med fabriksarbetare och var kännetecknet för den politiska strömning de representerade. Ur denna synvinkel var deras viktigaste publikationer förmodligen de som presenterade och analyserade arbetarkamper på fabriksgolvet mot både ledningen och fackföreningarna. Dessa är till exempel *Den amerikanske arbetaren* (1947) som berör dagliga kamper på en bilfabrik, *Stämplar ut* (1952) om fabrikslivet och *Fackligt engagemang och vilda strejker* (1955) om de vilda strejkerna i bilindustrin 1955 och de radikala krafterna inom fackkommittéerna.¹⁰³

Under 1950-talet och tidiga 60-talet höll de detta politiska fokus på arbetarnas självaktivitet vid liv genom studier, skrivande och aktiva interventioner i arbetarkamperna.¹⁰⁴

Socialisme ou Barbarie

Trotskismens växande kris i USA under och efter andra världskriget, ur vilken vi sett att Johnson-Forest-fraktionen växte fram, ägde rum parallellt med en liknande kris i Europa.

¹⁰³ Phil Romano & Ria Stone (Raya Dunayevskaya), *The american worker*, (Facing Reality Publishing Company, 1946); Martin Glaberman, *Punching out*, (Correspondence Publishing Committee, 1952) och *Union commitment and wildcat strikes*, (Correspondence Publishing Committee, 1952). Fraktionen och de grupper som sprang fram ur den är mångsidiga. Både James och Dunayevskaya hade från början en tydlig förkärlek för filosofiska generaliseringar, och som en del av det teoretiska arbete som möjliggjorde deras brytning med trotskismen gjorde de nyläsningar inte bara av Marx utan även av Hegel. Den starka hegelianska tendensen i deras marxism är uppenbar i verk som CLR James *Notes on dialectics*, (Lawrence Hill, 1980) och Raya Dunayevskayas *Philosophy and revolution*, (News and Letters Committee, 1973). Varje försök att analysera fraktionens utveckling som en helhet måste beakta dessa olika perspektiv och deras utveckling.

¹⁰⁴ Eftersom jag här bara är ute efter att fokusera på hur Johnson-Forest-fraktionen erkände arbetarnas autonoma makt, ska jag inte gå vidare in på deras utveckling. De som är intresserade av den följande historien,

Där förelåg ett liknande missnöje med Trotskijs analys av Sovjetunionen och partiets roll, vilket föranledde flera av medlemmarna i den franska sektionen av fjärde internationalen (Partie Communiste Internationale) att bilda en oppositionell fraktion och senare en helt fristående grupp som gav ut tidningen *Socialisme ou Barbarie* (1949–1965).¹⁰⁵ Utvecklingen av gruppen runt *Socialisme ou Barbarie* uppvisade inte bara många slående paralleller med Johnson-Forest-fraktionen, utan de två grupperna hade även direkt kontakt med varandra, publicerade varandras material och undertecknade gemensamt flera dokument, vilket visade på likheterna i deras perspektiv. Av störst vikt i detta sammanhang är att de delade en gemensam syn på arbetarautonomins fundamentala roll och bedrev liknande undersökningar som analyserade arbetarkampernas konkreta verklighet.

Likt Johnson-Forest-fraktionen hade *Socialisme ou Barbarie* två talespersoner: den grekiske ekonomen Cornelius Castoriadis och Claude Lefort. Castoriadis brytning med trotskismen gick tillbaka på hans erfarenheter från Grekland under andra världskriget, då han började inse att den trotskistiska analysen av det kommunistiska partiet var farligt otillräcklig.

---

som bland annat rymmer splittringen 1955, där Dunayevskaya och hennes närmaste bröt med CPC för att bilda News and Letters Committee, och splittringen 1962, där James och Grace Lee Boggs lämnade CPC som då bytte namn till Facing Reality, hänvisas till det material som nämns i not 90 ovan.

¹⁰⁵ Precis som vad gäller Johnson-Forest-fraktionen finns det ingen adekvat historieskrivning/analys av *Socialism ou Barbarie*. Den intresserade engelskspråkige läsaren kan dock konsultera Dick Howards inledning till en intervju med Castoriadis liksom själva intervjun, som innehåller en del historiskt material, i *Telos* 23 (1975), 131–155; vidare en liknande intervju med Claude Lefort i *Telos* 30 (1976–1977), 173–192; och slutligen Andre Liebichs ”Socialisme ou Barbarie, a radical critique of bureaucracy” i *Our Generation* 12, nr 2 (1977), 55–62. Dessa texter, och särskilt då den sistnämnda, innehåller många referenser till de verk av Castoriadis och Lefort som finns tillgängliga på engelska och franska.

Han insåg att partiet inte var mer benäget att bli ”instabilt” om det kom till makten (vilket trotskisterna i Grekland ville) än det ryska kommunistpartiet, vilket hade framträtt ur kriget starkare än någonsin. Han tänkte, precis som sina amerikanska meningsfränder, att de verkliga förhållandena med den ryska byråkratins växande makt i grunden talade emot Trotskijs teori om en ”degenererad arbetarstat”.¹⁰⁶ Lefort, som delade denna uppfattning, förde även med sig inflytandet från sin tidigare lärare, filosofen Merleau-Ponty, och en stark dos av existentiell fenomenologi till kritiken av den trotskistiska ortodoxin.¹⁰⁷ Tillsammans med de övriga i deras grupp utvecklade de inte bara en detaljerad analys av Sovjetunionen (som liksom James och Dunayevskayas arbete baserades på studier av de sociala förhållandena i produktionen) utan även den oundvikliga kritiken av de leninistiska begreppen om partiet och socialismen.¹⁰⁸

Även om *Socialisme ou Barbaries* kritik av byråkratin i flera väsentliga aspekter skilde sig från teorin om statskapitalismen, var den franska och amerikanska gruppen överens i sitt förkastande av den ortodoxa marxismens reifierade kategorier, och de betonade båda analysen av den arbetarkamp i produktionen och i samhället som inte förmedlades av några officiella organisationer. I en intervju från 1975 om *Socialisme ou Barbaries* utveckling kommenterade Claude Lefort deras relation till den amerikanska gruppen: ”De [CLR James och Raya Dunayevskaya] hade kommit till liknande slutsatser som vi beträffande Sovjetunionen, byråkrati och förutsättningarna för de exploaterades autonoma kamp. Deras uppfattning om arbetarnas dagliga motstånd i fabriker var särskilt givande”.¹⁰⁹

¹⁰⁶ Se ”An interview with C. Castoriadis”, *Telos* 23 (1975), 131–132.

¹⁰⁷ Se ”An interview with C. Lefort”, *Telos* 30 (1976–1977), 173–174.

¹⁰⁸ För exempel på dessa arbeten, se Cornelius Castoriadis ”From bolshevism to the bureaucracy”, *Our Generation* 12, nr 2 (1977), och Claude Lefort ”What is bureaucracy?” *Telos* 22 (1974–1975).

¹⁰⁹ ”An interview with Claude Lefort”, 177, [vår översättning].

Castoriadis och Leforts intresse för denna uppfattning uttrycktes först genom att *Den amerikanske arbetaren* översattes och trycktes (som en serie med början i första numret av *Socialisme ou Barbarie*) och sedan genom en mängd artiklar där detta förhållningssätt utvecklades i ett franskt sammanhang. Detta arbete genomfördes delvis av Daniel Mothé och Henri Simon som, liksom Paul Romano, var arbetare och fackföreningsaktivister. Medan Romano hade skrivit om sina kamper på General Motors bilfabrik, skrev Mothé om sina kamper på en Renault-fabrik och Simon om sitt arbete på ett stort försäkringsbolag. Castoriadis bidrog också, i likhet med många andra, med att analysera dylika kamper i ett flertal artiklar.

I båda fallen ledde gruppernas oortodoxa marxism och deras fokus på arbetarkampen dem bortom fabriken och ut i samhället. I USA förebådade James artiklar om de svartas kamp framväxten av medborgarrätts- och black power-rörelserna. I både USA och Frankrike var de två grupperna bland de första att rikta uppmärksamheten på kamper utanför fabriken. Dessa inbegrep både ungdomars och kvinnors kamper, vilka skulle få stor betydelse under det följande decenniet.

Trots det faktum att båda grupperna fortsatte att vara små under hela deras existens, och trots att deras talespersoner senare, i varje fall vad gäller Castoriadis och Lefort, kom att förkasta inte bara den ortodoxa marxismen utan all marxism, var deras bidrag till utvecklandet av en användbar förståelse av arbetarnas kamper i dagens samhälle bestående. Å ena sidan har de genom sina texter lämnat ovärderliga och än idag relevanta analyser av sådana teman som Sovjetsamhällets natur, arbetarkampers former och karaktär, kritiken av den ortodoxa marxismen och frågan om organisering. Å andra sidan utgjorde deras arbete, trots att deras material fick en ytterst begränsad spridning och deras medlemmar var få, ändå en viktig erfarenhet och referenspunkt för många därefter. Det är först nu man börjar förstå vikten av deras texter och kan se hur de kommit

att influera andra. Viktigt i detta sammanhang är den påverkan deras analys av autonoma arbetarkamper hade på betydande personer inom den "autonoma" flygeln av den italienska nya vänstern på 60- och 70-talet, något som kommer att behandlas i det följande.

Den italienska nya vänstern

Den nya medvetenheten om arbetarnas autonomi som började ta sig uttryck på 60-talet, medförde en våg av analyser av detta fenomenets teoretiska och politiska implikationer. Detta skedde framförallt i Frankrike och Italien, där framväxten av arbetaruppror utvecklades till en konfrontation med och utträde ur det mäktiga kommunistpartiet för ett stort antal industriarbetare, studenter och intellektuella. Till skillnad från situationen i USA, där återupptäckten av Marx ägde rum mot bakgrund av nymarxismens förhärskande inflytande, växte det i Italien och Frankrike fram ur konflikter med kommunistpartiet och de kommunistdominerade fackföreningarna. Denna konfrontation inleddes när den snabba spridningen av nya former av arbetarkamper, både i fabriken och inom det övriga samhället, började glida ur partiets kontroll. I Frankrike blev brytpunkten de dramatiska händelserna i maj 1968 då miljoner arbetare och hundratusentals studenter tog över fabriker och reste barrikader i ett uppror som fullständigt överraskade både partiet och regeringen. I Italien var revolten mindre dramatisk men växte stadigt under 60-talet, och den ortodoxa marxismen visade sig oförmögen både att förstå och kontrollera den. När de två ländernas respektive kommunistpartier anslöt sig till de kapitalistiska krafterna i ett försök att fånga in revoltrörelserna, avslöjade de sin sanna natur som organisationer inom kapitalet. Precis som i Asien och i Latinamerika ledde den tilltagande konflikten mellan å ena sidan arbetarklassaktivister och intellektuella och å andra sidan de "officiella" klassorganisationerna till brytningar och bildandet av nya teorier och organisationer

som en del i utformandet av en ny politik. Ett viktigt element hos flera av dessa nya grupper var den centrala roll man gav begreppet arbetarautonomi.

I Italien publicerades många av de viktigaste analyserna från dessa strömningar inom den utomparlamentariska vänstern i nya tidningar som *Quaderni Rossi* (1960–1966), *Classe Operaia* (1964–1967), *Lavoro Zero* (1975–), *Contropiano* (1967–1972), *Primo Maggio* (1973–) och *Quaderni del Territorio* (1976–). De utomparlamentariska grupper som bildades under denna period var organisationer som Potere Operaio, Il Manifesto och Lotta Continua.

Det centrala faktum att arbetarkamperna gång på gång utvecklades oberoende av, och ofta i direkt motsättning till, fackföreningarna eller partiets influens blev ett centralt ämne för diskussion, teori och debatt hos den nya generationen aktivister. Från studier av autonomins verklighet bland arbetarna på fabriksgolvet, och från en omvärdering av arbetarklassens kamphistoria, i synnerhet i USA, kunde de med ny skärpa och nytt djup föra fram perspektivet att arbetarklassen inte är ett passivt, reaktivt offer som försvarar sina intressen mot kapitalets angrepp, samt att klassens slutgiltiga makt att störta kapitalismen är förankrad i dess reella makt att starta kamper och tvinga kapitalet till att omorganisera och utveckla sig självt.

Studierna av uppror i de italienska fabrikerna och arbetarklassens historia bestod i och inspirerades av en omarbetning av några av de bästa marxistiska analyserna från tidigare perioder. Raniero Panzieri till exempel, en ledande person i *Quaderni Rossi*, kombinerade en analys av de oskolade "massarbetarnas" framväxt i och med fordismens införande i Italien med en omvärdering av Frankfurtskolans arbete och en nyläsning av Marx texter om teknologisk dominans. I denna process återupptäckte han idéer som tidigare lanserats av de kritiska teoretikerna, Johnson-Forest-fraktionen och gruppen kring *Socialisme ou Barbarie*, nämligen att organiserandet av arbetet

utgjorde en kapitalistisk plan för uppdelning och kontroll av arbetarklassen. Om Johnson-Forest-fraktionen och *Socialisme ou Barbarie* hade gått längre än Pollock i att sätta arbetarklassens styrka mot en sådan dominans, gick Panzieri nu ännu längre. Genom sina studier kunde han formulera kapitalets tekniska utveckling i termer av ett kapitalistiskt svar på arbetarkampen genom en allt högre grad av planering. I artikeln "Mervärde och planering: Anteckningar från en läsning av *Kapitalet*" lade han fram en analys av hur den autonoma arbetarkampen övervinner kapitalets splittringar och tvingar den att omorganisera produktionen i fabriken och lyfta sin planering till högre nivåer.¹¹⁰ Han kunde därmed situera den nya fasen av kapitalistisk planering under 30-talet, vilken tidigare identifierats av Frankfurtskolan och James, inom ett allmänteoretiskt ramverk, för att så analysera revolutionerna inom kapitalets teknologi och arbetarorganisering utifrån klasskampens dynamik. I hans arbete framträder tanken att arbetarklassen i slutändan är det enda element i kapitalet som inte kan planeras. Detta utgjorde både ett teoretiskt och politiskt framsteg gentemot Frankfurtskolan, som bara hade sett den kapitalistiska planeringen, och ett teoretiskt framsteg gentemot dem som betonat den autonoma arbetarkampen mot en sådan planering men inte förmått utarbeta en allmän övergripande teori. Införlivandet av arbetarautonomin i teorin om den kapitalistiska utvecklingen antydde ett nytt sätt att ta sig an analysen av klasskampen i den framväxande strukturen av kapitalistisk arbetsdelning. Arbetsdelningen ses inte bara som en hierarkisk delning av makten för att försvaga arbetarklassen – det vill säga som en viss maktsammansättning – utan arbetarklassen ses också kämpa mot detta, som ett led i dess kamp mot den kapitalistiska användningen av teknologin, genom att politiskt nysammansätta [recompose] de styrkemässiga relationerna till

¹¹⁰ Raniero Panzieri, "Surplus value and planning: Notes on the reading of *Capital*", i *The labour process and class strategies*, (Stage 1, 1976) 4–25.

att tjäna sina egna intressen. Detta implicerade i sin tur ett nytt sätt att förstå både kapitalets natur och problemet med arbetarklassorganisering.

Om den autonoma arbetarmakten tvingar fram en utveckling av kapitalet genom omorganiseringar och förändringar, kan kapitalet ingalunda förstås som en utifrån kommande kraft oberoende av arbetarklassen. Det måste förstås som själva klassrelationen. Detta ledde Mario Tronti, en annan huvudfigur bakom *Quaderni Rossi* och senare *Classe Operaia*, till att betona Marx teoretiska upp-och-ned-vändande av arbetskraft till arbetarklass. Med andra ord: kapitalet försöker införliva arbetarklassen inom sig själv som enbart arbetskraft, medan arbetarklassen affirmerar sig själv som en självständig klass-för-sig genom kamper som bryter med kapitalets självreproduktion.¹¹¹

Dessa reflektioner motiverade två typer av vidare studier. Den första utgjordes av konkreta studier av pågående klasskamp. Italienarna var influerade av och byggde vidare på de fransk-amerikanska erfarenheterna av direkta undersökningar av arbetarnas kamper.¹¹² Detta indikeras av att Daniello Motaldi översatte *Den amerikanske arbetaren* till italienska från den franska versionen i *Socialisme ou Barbarie*, och även några

¹¹¹ Mario Tronti, "Social capital", *Telos* 17 (1973), 113–121.

¹¹² Motaldis översättning av *Den amerikanske arbetaren* trycktes i *Battaglia Comunista* februari–mars 1954. Det amerikanska exemplet har förblivit en viktig referenspunkt under det italienska arbetets teoretiska och politiska utveckling. Orsakerna till detta är inte bara det epokgörande arbete som utförts av personer associerade med Johnson-Forest-fraktionen (texter av CLR James, James Boggs, George Rawick och Martin Glaberman, med flera, har översatts till italienska och kanske spridits och diskuterats i större utsträckning i Italien än i USA) utan också i föreställningen att då den amerikanska kapitalismen är världens mest avancerade, och därför viktig att studera, måste även de amerikanska arbetarnas kamp – vilken har tvingat fram och måste fortsätta med att utmana denna utveckling – vara av särskild betydelse för arbetare över hela världen. Som många har påpekat, sannolikt med rätta, är de revolutionära kampernas utveckling i USA bestämmande för kamper överallt.

av Daniel Mothés artiklar från samma tidning. Därtill kommer återupptäckten av Marx "Arbetarundersökningar", ett utkast som Marx hade gjort som förslag på empiriska studier av arbetarnas liv och kamper. Den översattes till italienska och analyserades i *Quaderni Rossi*.¹¹³ I spetsen för denna form av undersökning i Italien gick en av Montaldis vänner, Romano Alquati. Han började intervjua arbetare i italienska fabriker och studerade konkret den italienska arbetarklassens sammansättning och politiska nysammansättning.¹¹⁴ Den andra sortens studier bestod i en omvärdering av tidigare kamper i arbetarklassens internationella historia. Mario Tronti, Sergio Bologna med flera genomförde nya undersökningar av den europeiska och amerikanska arbetarklassens erfarenheter, såväl av deras kamper mot den kapitalistiska planeringen som av deras organisatoriska historia. De spårade och gick bortom fordismens uppgång i samband med att de undersökte förhållandet mellan klassammansättningen och arbetarorganisationerna. I sin artikel "Klassammansättning och teorin om partiet" lokaliserade Bologna erfarenheterna från sovjeterna och de tyska arbetarrådens organisationsform till koncentrationen av skolade arbetare vars redan befintliga, partiella kontroll över sina produktionsinstrument föranledde dem att uppfatta organisering i termer av att ta över sina verktyg helt och hållet.¹¹⁵ Han ställde denna erfarenhet mot IWW i USA, vars högst annorlunda organisatoriska erfarenhet speglade en annan klassammansättning – västra Amerikas till stor del mobila oskolade arbetsstyrka. I "Arbetare och kapital" kartlade Tronti på samma sätt erfarenheterna från både perioden av tysk socialdemokrati och den

¹¹³ Se Dario Lanzardo "Intervento socialista nella lotta operaia: l'Inchiesta operaia di Marx", i *Quaderni Rossi* 5 (1965), 1–30. En översättning av Marx text (av Maniuccia Salvati och Piero Scaramucci) publicerades som ett appendix till Lanzardos analys.

¹¹⁴ Se Romano Alquati, *Sulla Fiat e altri scritti*, (Feltrinelli Editore, 1975).

¹¹⁵ Sergio Bologna, "Class composition and the theory of the party at the origin of the workers-councils movement", *Telos* 13 (1972), 14–21.

industriella fackorganiseringen i USA i termer av en bakomliggande klassammansättning och av interaktionen mellan arbetarnas kamper och kapitalets planering.¹¹⁶ I dessa arbeten ser vi en fruktbar vidareutveckling av den grundläggande poäng CLR James slagit fast ett decennium tidigare: "Proletariatet bryter alltid upp gamla organisationsformer genom hastiga impulser, [och åstadkommer] ett språng." Arbetarkamper uppnår bara en nysammansättning av en viss form av arbetsdelning (till exempel skolade arbetare eller massarbetare) genom en lämplig organisationsform (till exempel arbetarråd eller industriella fackföreningar). Med andra ord varierar den lämpligaste organisationsformen med varje ny form av klassammansättning. Dessa arbeten grundlade en ny marxistisk förståelse av både arbetarautonomi och organisering. Genom att synliggöra hur arbetare utvecklade och förkastade olika organisationsformer i enlighet med klassrelationens konkreta karaktär, visade man att fackföreningar, socialdemokrati, arbetarråd och det leninistiska partiet alla var historiska produkter. Genom att skifta fokus från kapitalets självutveckling till arbetarklassens, synliggjorde författarna idealismen hos de marxister som behandlade både kapitalets och arbetarorganisationernas form som något evigt givet (se kapitel fem). På detta sätt utarbetade de ett teoretiskt ramverk för att förstå det ökande missnöjet bland de italienska arbetarna med deras "officiella" organisationer, samtidigt som de ändrade sin referensram på ett sätt som möjliggjorde identifieringen av nya framväxande organisationsformer.

¹¹⁶ Mario Tronti, "Workers and capital", *Telos* 14 (1972), 25–62. Det bör påpekas att denna text är en översättning av en efterskrift från 70-talet till Trontis bok *Operai e capitale*, som skrevs efter Trontis återvändande till italienska kommunistpartiet. Därför är hans tolkningar där, trots den användbara historiska analysen, anpassade till att rättfärdiga italienska kommunistpartiets dåvarande socialdemokratiska program. Han framhåller den utsträckning i vilken amerikanska arbetare var framgångsrika i sina kamper på 30-talet som en förebild för samtida arbetare i Italien – ett konservativt argument för att begränsa kampen till fackföreningsarbete och överlåta framtiden åt partiet.

Dessa tankar användes inte bara i fabriksstudierna om massarbetare (till exempel Alquatis) utan även för att studera den keynesianska statens roll för det ”ekonomiska miraklet” i efterkrigstidens Italien. Här gjordes återigen viktiga landvinningar. Jag har kortfattat nämnt Frankfurtskolans syn på keynesianismen som ett tillfredsställande av arbetarnas kvantitativa behov medan samma behov formades kvalitativt för att kontrollera arbetarklassen genom en konsumtionslogik. Analysen av keynesianismen, som teoretiker som Tronti och Antonio Negri utarbetade under denna period, utgjorde ett viktigt partiellt svar på dessa teorier om dominans.¹¹⁷ Genom att betrakta den keynesianska strategin i termer av kapitalets svar på arbetarnas framgångar med att få arbetarlönerna att samlas i övre delen av spektrumet, kunde de förstå strategin som ett svar på arbetarklassens makt och inte bara som ännu en slug plan. Vidare kunde de genom att omarbete Marx analys av relativt mervärde och kriser, samt genom att noggrant studera den keynesianska strategin, precisera kärnan i den ”kvantitativa strategin”: den keynesianska produktivetsöverenskommelsen som försökte knyta löneökningar till produktivetsökningar och på så vis låta arbetarkampen driva på den kapitalistiska utvecklingen. (Även James och hans följeslagare hade studerat löne-/produktivetskalkylen och arbetarmotståndet på 50-talet). När detta synsätt fördes samman med analysen av den italienska arbetarkampen på 60-talet, förstod de att explosionen av lönekrav och en växande revolt mot arbetet störde dessa uppgörelser. Det blev uppenbart att den keynesianska ”kvantitativa” strategi som den italienska staten tillämpat på lönepolitiken redan höll på att kollapsa. Mycket riktigt såg de också en av orsakerna till den italienska ekonomins växande kris i störningarna av produktivetsöverenskommelsen. Genom att uppfatta den keynesianska ekonomiska strategin som kapitalets politiska

¹¹⁷ Antonio Negri, “Keynes och den kapitalistiska teorin om staten”, *Fronesis* nr 3–4 (2000), 106–116.

svar på 30- och 40-talets kriser, vilka i sin tur delvis orsakats av arbetarnas allt starkare position, insåg de att uppdelningen mellan ekonomi och politik, som varit bestämmande för vänsterns tänkande sedan andra internationalen, redan hade raserats av kapitalet på ett nytt, dramatiskt sätt.

I Italien hade dessa tankar en avgörande politisk betydelse. Med denna analys som grund attackerade grupper som Potere Operaio (PO) kommunistpartiets medverkan i regeringens försök att stärka produktivitetsöverenskommelser av keynesianskt snitt med de italienska arbetarna, och höll partiet som medskyldigt till en kapitalistisk strategi att kontrollera och stävja arbetarkamperna. PO stödde arbetarnas autonoma strategi att kräva mer lön och mindre arbete, mindre produktivitet – en strategi vars effekt direkt underminerade den keynesianska strategin.¹¹⁸

Denna position backades också upp teoretiskt genom avsvärjelsen av det gamla vänsterperspektivet på arbete (som genom råd och sovjeter grundade sig i de skolade arbetarnas erfarenheter från den tidiga kapitalismen): att kampen bestod i att befria arbetet från kapitalet, att uppnå icke-alienerat arbete. Som Tronti påpekade kunde arbetet i sig själv, ur de oskolade arbetarnas synvinkel, endast betraktas som ett medel för social kontroll som man måste avskaffa – inte förbättra. Detta ledde till insikten att denna tids arbetarkamp inte endast karaktäriserades av en flykt från kapitalet utan även av en flykt från existensen som arbetarklass. Massarbetarnas mål ligger i att upphöra med att vara arbetare, inte i att göra arbetet till religion.¹¹⁹ Detta var återigen ett steg framåt i förhållande till tidigare teorier. James till exempel hade, trots att han erkänt

¹¹⁸ Potere Operaio, "Italy 1969-70: A wave of struggles", supplement till *Potere Operaio* (27:e juni–3:e juli 1970); Potere Operaio, "The communism of the working class", *Ibid.*; Potere Operaio, "Italy 1973: Workers struggles and the capitalist crisis", *Radical America* 7, nr 2 (1973), 15–32.

¹¹⁹ Mario Tronti "The Struggle against Labor", *Radical America* 6, nr 1 (1972), 22–25.

och studerat arbetarnas autonoma kamper mot arbetet i USA på 50-talet, ändå hållit fast vid det traditionella synsättet att arbetarna ytterst sett sökte "tillfredsställelse i själva arbetet".¹²⁰ I USA står denna insikt – att revolten mot fabriksarbetet sträcker sig längre än att förkasta "alienerat" arbete – att finna hos teoretiker som John Zerzan ("Organiserat arbete kontra revolten mot arbete") och redaktionen för tidningen *Zerowork*.¹²¹

Genom erfarenheterna från arbetarkamper på 50- och 60-talet har på detta sätt de gamla teorierna om kapitalets totala dominans i fabrikena underminerats. Nya teorier har växt fram, och den politik som de är en del av har lyckats både inkorporera och gå bortom de tidigare begreppen om kapitalistisk teknologi hos marxistiska nationalekonomer. De gamla teorier som såg teknologisk förändring som en biprodukt av konkurrensen, eller Frankfurtskolans mer avancerade analyser av den teknologiska rationaliteten, har idag ersatts av analyser som går bortom ensidiga föreställningar om kapitalistisk autonomi och dominans. De integrerar fabriksteknologi, kapitalistisk strategi och arbetarautonomi till en verkligt dialektisk förståelse av klasskampen utifrån arbetarklassens strategiska behov. De studier som uppnått detta integrerade perspektiv rymmer undersökningar av flera olika industriella sektorer, såväl som analyser av kapitalistiska strategier på statsnivå, både nationellt och internationellt. I Italien har till exempel flera undersökningar gjorts inom den petrokemiska sektorn, vilken befinner sig i ett skede av omorganisation som en del av ett försök att hantera den nuvarande krisens arbetarkamper.¹²² Liknande

¹²⁰ CLR James Special Issue, *Radical America* 4, nr 4 (1974), 23.

¹²¹ John Zerzan, "Organized labor versus 'the revolt against work': The critical contest", *Telos* 21 (1974), 194–206.

¹²² Sergio Bologna, "Questions of method for analysis of the chemical plan", *Quaderni Piacentini*, (januari 1973); Potere Operaio, "Porto Marghera: An analysis on workers struggles and the capitalists attempts to restructure the chemical industry, a workers inquiry", *Potere Operaio* (november 1971).

studier av omstruktureringar inom bilindustrin har utförts inte bara i Italien, utan även i Storbritannien och USA.¹²³ Andra har utförts på råvaruindustrier som gruvor eller jordbruk.¹²⁴ I alla dessa studier har syftet varit att studera samspelet mellan arbetarklassens och kapitalets makt, med målsättningen att stärka arbetarklassen. Samtidigt har ett grundläggande erkännande av arbetarklassens självaktivitet inte bara genomsyrat dessa industristudier, utan även medfört ett nytänkande vad gäller hela det kapitalistiska samhällets struktur, inklusive den "kulturella sfär" som består av konsumtion och "kvalitet".

Med utgångspunkt i insikten att kapitalet inkluderar arbetarklassen inom sig (tills det att man lyckas bryta sig ut), återvände Tronti till Marx för att analysera den totala ackumulationsprocessen. Det var inte svårt för Tronti att lokalisera den avgörande passage i *Kapitalet* där Marx betonar att ackumulationsprocessen i grund och botten innebär "ackumuleringen av klasserna, av den kapitalistiska klassen och arbetarklassen". I sin artikel "Kapitalets plan", första gången publicerad i *Quaderni Rossi* 1963, rör han sig bortom sina observationer för att på så vis undersöka de olika sätt på vilka Marx analyserade "det samhällseliga totalkapitalet".¹²⁵ Han fokuserar på hur analysen av cirkulation och reproduktion i *Kapitalets* andra band också inbegriper klassernas reproduktion. Denna insikt betydde att det för marxistisk nationalekonomi karakteristiska likställandet av kapitalet med "fabriken" uppenbarligen var inadekvat. Reproduktionen av arbetarklassen innefattar inte endast arbete

¹²³ Ferruccio Gambino, "Workers' struggles and the development of Ford in Britain", *Bulletin of the Conference of Socialist Economists* (mars 1976), 1–18; Peter Linebaugh & Bruno Ramirez, "Crisis in the auto sector", *Zerowork* 1 (1975), 60–84.

¹²⁴ William Cleaver, "Wildcats in the appalachian coal fields", *Zerowork* 1 (1975), 113–126; och Harry Cleaver, "Food, famine and the international crisis", *Zerowork* 2 (1977), 7–70.

¹²⁵ Mario Trontis artikel publicerades på engelska som "Social capital", *Telos* 17 (1973), 98–121.

i fabriken utan också arbete i hemmet och i bostadsområdet. Med denna insikt läggs ett skarpt fokus på vikten av Marx långa diskussion om reservarmén i kapitlet om ackumuleringen i *Kapitalets* första band. Ackumulation innebär en ackumulation av både reservarmén och den aktiva armén, av dem som arbetar med att reproducera klassen likväl som dem som producerar andra varor (utöver arbetskraft). Den ”fabrik” i vilken arbetarklassen arbetar är samhället i dess helhet, den sociala fabriken. Arbetarklassen måste omdefinieras för att även inkludera arbetare utanför fabriken. Denna teori erbjöd en utgångspunkt för att, inom ramen för en marxistisk analys, förstå inte bara det ökande antalet kamper som studenter, kvinnor och arbetslösa stod för på 60-talet i Italien, utan även liknande kamper på andra håll i Europa och i USA såväl som böndernas kamper i tredje världen.

Föreställningen om kapitalet som social kontroll, eller som social fabrik, öppnar för en omformulering av Frankfurt-teoretikernas teori om den ”kulturella sfären”. Medan dessa betraktar ”konsumtionen” som central, vilket ifrågasätter hela marxismens relevans (såvida den betraktar produktionen som den grundläggande instansen), öppnar Trontis arbeten för att låta denna vision återknytas till marxismen genom en förståelse av ”konsumtionen” som produktion och reproduktion av arbetskraften. Likt de kritiska teoretikerna ser han kapitalets plan att införliva hela samhället, men till skillnad från dem ser han mer än produktionen av det inpräglade samtyckets lugn. Han förstår kapitalets plan som en strategi att handskas med de arbetaruppror som spridit sig genom hela samhället utanför fabriken. Tronti ser även att denna strategi blir alltmer hotad av upproren, precis som i fallet med fabriken. Utifrån synen på arbetarnas revolt som riktad mot deras status som arbetare, är steget inte långt till att betrakta revolten i samhället, eller inom den kulturella sfären, som en störning av produktionen av arbetskraft. I stället för den ensidiga teorin om borgerlig kulturell

hegemoni, har vi här grunden för en dialektisk teori om kamp inom denna sektor av den sociala fabriken. Detta perspektiv gör det möjligt att tillämpa mycket av den nya (och gamla) marxistiska analysen av den industriella arbetsdelningen på den kulturella sfären, samt att integrera många av Frankfurtskolans värdefulla insikter samtidigt som man undviker deras brister.

I Italien blev implikationerna av dessa insikter om den sociala fabriken natur högst påtagliga för många av dem som var inblandade i den utomparlamentariska kampen. De olika kamper som började framträda i samhället utanför den industriella fabriken kunde förstås och stödjas som en integrerad komponent av arbetarkampen mot kapitalistiskt arbete i alla dess former. Samtidigt som några grupper, som PO, fortsatte att inrikta sig på fabrikskampen, valde andra, som Lotta Continua, att i allt högre grad stödjade konflikter i bostadsområdet (sådana som kamperna kring självreduktionen av hyror och matpriser) och försökte länka dessa konflikter till fabrikskamperna. Deras försök ledde till allianser som till exempel att fabriksarbetarna i Turin bildade mobiliseringskommittéer till stöd för de självreduktionskamper som leddes av hemmafruar mot det statligt kontrollerade elbolaget.¹²⁶ Det var den sorters kamper som både genererade och förklarades av teoretiska framsteg.

Ett extremt viktigt politiskt moment i arbetet med att utveckla dessa samhälleliga kamper, och i att utifrån dem dra teoretiska slutsatser, var framträdandet av den autonoma kvinnokampen i form av självmedvetna organiserade politiska grupper. I denna utveckling ser vi den form av autonomi som CLR James såg två decennier tidigare i sin analys av de svartas kamp i USA: en arbetarklasssektors autonomi från andra sektorer.¹²⁷ Denna nya autonoma rörelse växte fram genom kamper mot

¹²⁶ Bruno Ramirez, "The working class struggle against the crisis: Self-reduction of prices in Italy", *Zerowork* 1 (1975), 142–150.

¹²⁷ CLR James, "The revolutionary solution to the negro problem in the United States".

vad många kvinnor såg som mäns dominans inom den nya vänsterns organisationer och deras överbetonande av fabrikena. Dessa kvinnor tog inte bara till sig den teoretiska förståelsen av den sociala fabriken utan insåg också den avgörande betydelsen av de icke fabriksarbetandes kamp – vilken i stor utsträckning fördes av kvinnor. Mario Tronti och de andra männen i PO kunde se att de reproduktionscheman som finns i *Kapitalets* andra band innefattade reproduktionen av arbete. Kvinnorna inom PO kunde i sin tur se att det var deras arbete som åstadkom denna reproduktion, och att det hade varit kvinnornas kamp i bostadsområdena mot detta arbete som utgjort kärnan i självreduktionsrörelsen och andra samhällliga kamper i Italien och på andra platser.

Som en del av deras kamp för att lyfta fram denna fråga utvecklade kvinnor som Mariarosa Dalla Costa både nya teoretiska perspektiv och nya organisationer. Organisatoriskt bröt de med PO och bildade Lotta Femminista i Italien och därefter en internationell ”Lön för hemarbete”-kampanj [Wages for Housework]. På det teoretiska planet utvecklade de Trontis arbeten om den icke fabriksarbetande delen av arbetarklassen. De fokuserade på löns nyckelroll i att gömma inte bara den obetalda delen av arbetsdagen i fabriken, utan även det obetalda arbetet utanför. De stödde sig på Marx arbete om reservarmén och lönen, men gick även bortom det i att se arbetskraftens reproduktion som en del av kapitalets planering. De lyfte fram det sätt på vilket lönen hierarkiskt splittrar arbetarklassen i avlönade (fabrik) och oavlönade (hemmafruar, studenter, bönder) sektorer, så att den senare gruppen tycks stå utanför arbetarklassen på grund av att de inte betalas en lön. De vidareutvecklade analysen av arbetet med att reproducera arbetskraften, och analyserade dess struktur både inom hemmet och i socialiserade former som skolor, sjukhus och så vidare.¹²⁸

¹²⁸ Mariarosa Dalla Costa & Selma James, ”Kvinnorna och samhällsomsörtningen”, *Fronesis* nr 9–10 (2002), 80–97.

Denna syn på lönen som det avgörande redskapet för den hierarkiska uppdelningen av arbetarklassen ledde till en avgörande insikt om det gamla problemet med sexismens och rasismens roll i kapitalet. Som Selma James argumenterat i sina banbrytande arbeten i denna fråga, kan sexism och rasism förstås som speciella fall av uppdelningar som nästan alltid samtidigt är en skillnad i lön.¹²⁹ Detta stämmer även när "ras"- eller könsuppdelningarna står att finna hos samhällets oavlönade skikt. Där utgörs hierarkin av oavlönad inkomst. Hennes förlängning av denna analys till att även gälla bönder öppnade upp för ett nytt sätt att förstå kapitalets internationella karaktär och ledde till en omfattande omdefiniering av böndernas roll inom det internationella kapitalistiska systemet. Här fanns svaret på Althusserns förnyade men icke desto mindre sterila historiematerialistiska förståelse av produktionssätt, såväl som en mer solid grund för förkastandet av den teorins politik. Om nymarxister som Frank på ett korrekt sätt begripit kapitalets globala natur, men misslyckats med att utveckla en teori för att förklara den omfattande uppsättningen av produktionssätt – i synnerhet bland bönderna – tillhandahöll James en sådan teori, särskilt användbar om den kombinerades med begreppen *arbetarautonomi* och *politisk sammansättning* för att förklara produktionsstrukturernas utveckling över tid.

Dessa nya insikter hade långtgående politiska implikationer. Som kvinnor kunde medlemmarna i Lotta Femminista och Wages for Housework se att de vänsterstrategier som uppmanade kvinnor att "ansluta" sig till arbetarklassen genom att ta jobb i fabriker var kontraproduktiva. Att ta plats i fabriker innebar inte endast dubbelt arbete, då kvinnor redan hemma arbetade för kapitalet, utan även att kapitalets lönehierarkier, upprätthållna av facken och partiet, antingen skulle hålla kvinnor nere som grupp eller splittra dem i dessa hierarkier och

¹²⁹ Selma James, *Sex, race and class*, (Falling Wall Press, 1975), och "Wageless of the world" i Edmond & Fleming, red., *All Work and No Pay*.

därigenom neutralisera deras kollektiva styrka. Precis som CLR James hade argumenterat för nödvändigheten av autonomi för den svarta rörelsen, vägrade nu dessa kvinnor att inordnas i den sortens organisationer.¹³⁰ De insåg att den grundläggande skillnaden mellan avlönade och oavlönade arbetare är en maktfråga. Lönen – pengar – ger makt, de materiella resurser som ligger till grund för kamp. Därför förde de fram det kvalitativa kravet att den kollektiva kapitalisten – staten – skulle betala löner för hemarbete. Vad gäller det kvantitativa bestämmandet av lönenivån, skulle detta baseras på kvinnors styrka, inte på en eller annan form av kapitalistiskt produktivitetmått. Det var ett krav riktat mot uppdelningen i avlönade/oavlönade. Det syftade till att öka både kvinnors makt och, i och med detta, till att öka hela arbetarklassens makt genom att höja den lägsta nivån.¹³¹

Detta arbete innebar ett avgörande framsteg gentemot Trontis och de andras tidigare arbeten. Det möjliggjorde inte bara en mer adekvat förståelse av den italienska arbetarklassens politiska sammansättning, utan öppnade även upp för en mer generell tillämpning av de tidigare arbetena om den kapitalistiska krisen på ett globalt plan. Identifierandet av de oavlönades ledande roll i 60-talets Italien, samt vidgandet av begreppet till att även innefatta bönder, skapade en teoretisk ram inom vilken de amerikanska och europeiska studenternas, hemmafruarnas, de oavlönades, de etniska minoriteternas och tredje världsböndernas kamper kunde förstås som delar av en internationell klasskampscykel.

Genom att införliva Dalla Costas, James och de andra inom *Wages for Houseworks* teorier i analysen av den kapitalistiska krisen, var det möjligt att utöka analysen till att gälla

¹³⁰ Selma James, "Women, the unions and work, or ... What is not to be done" *Radical America* 7, nr 4-5 (juli-oktober 1973), 51-72, (ursprungligen en pamflett från Notting Hill Women's Liberation Workshop Group 1972).

¹³¹ Silvia Federici, *Wages against housework*, (Falling Wall Press, 1975).

hela världen. Ett växande antal artiklar både i USA och Europa har betonat de oavlönades betydelse och position i den nuvarande krisen. *Operaio multinazionale* (1974) innehåller till exempel flera artiklar som genom att analysera immigrant- och ”multinationella” arbetare, försöker integrera vår förståelse av sambandet mellan bondekamperna i tredje världen, studenter, kvinnor, ”tredje världen”-kamper i utvecklingsländerna med de kamper som bedrivs av den avlönade arbetarklassen.¹³² Dessa artiklar kan hjälpa till att visa att ursprunget till den nuvarande internationella krisen finns i hela den sociala fabriken, och därmed till att se den som betydligt djupare än vad som allmänt antagits.

Det första numret av *Zerowork*, från 1975, förde genom detaljerade studier av kamperna i USA fram teorin att dessa kamper var av samma slag som de italienska konflikterna, vilka PO visade hade undergrävt den keynesianska efterkrigsmodellen och tvingat kapitalet till att använda kriser som en strategi för att vinna tillbaka kontrollen – politiska strejker mot investeringar. Men kollapsen för det keynesianska försöket att mobilisera arbetarklassens kraft var inte bara en fråga om produktivitetsöverenskommelser i fabriken. Analyser av medborgarrätts-, black power-, student-, antikrigs-, och kvinnorörelsen visade på att kollapsen löpte genom hela den sociala fabriken. Det var inte bara de industriella investeringarna i ledande sektorer som bil- och gruvindustrierna som vacklade under slagen från de nya arbetarupproren, utan investeringarna i mänskligt kapital i gettona och universiteten under Kennedy-Johnson-perioden underminerades även de av de oavlönades nya rörelser. Dessa kamper hade samtliga redan tidigare uppmärksamats av den nya vänsterns teoretiker, vilka emellertid aldrig hade förmått integrera denna analys med analysen av arbetarklassen, sett autonomi i dessa kamper eller lyckats analysera mönstret för

¹³² Alessandro Serafini med flera, *L'Operaio multinazionale in Europa*, (Feltrinelli Editori, 1974).

hur dessa kamper sprids till andra delar av arbetarklassen.¹³³

Fortsatta studier av de avlönades och oavlönades kamper i tredje världen och inom socialistblocket i öst i det andra numret av *Zerowork*, lyfte fram den verkligt internationella karaktären hos kampcykeln. En omvärdering av bondekamperna i Östeuropa, Sovjetunionen och Vietnam visade att det mönster som stod att utläsa i både arbetaroffensiven och den kapitalistiska strategin hade mycket gemensamt med böndernas och jordbruksarbetarnas kamp i "Väst". Dessa studier bidrog till en nytolkning av flera nyckelfenomen, som till exempel betydelsen av tillgång till mark och de multinationella arbetarnas roll. Dessa studier visade, i bjärt kontrast mot den traditionella synen på jordäggande som ett borgerligt eller feodalt kännetecken, att mark både är en garanti för inkomst och ett redskap för att splittra de oavlönade. Mot synen på arbetsinvandring som ett beklagligt fenomen där förtryckta arbetare drivs bort av kapitalistisk manipulation, betonades istället den autonoma arbetar mobilitetens roll som en form av kamp mot kapitalet.¹³⁴

Allt detta ledde till en genomgripande omtolkning av Marx kristeori. När man ser arbetarklassen som en del av kapitalet men ändå tillerkänner den en autonom kraft att störa ackumulationsprocessen och på så vis bryta sig ut ur kapitalet, kan kriser inte längre ses som blinda "sammanbrott" skapade av konkurrensens mystiska osynliga lagar. Med början i Antonio Negris arbeten om Marx kristeori har kriserna omtolkats i termer av maktrelationer mellan klasserna, där konkurrensen bara är en organiserad form av denna relation.¹³⁵ Marx förståelse av

¹³³ *Zerowork* 1 (1975).

¹³⁴ *Zerowork* 2 (1977).

¹³⁵ Antonio Negri, "Marx on cycle and crisis", i *Revolution retrieved: Selected writings on Marx, Keynes, capitalist crisis & new social subjects*, (Red Notes, 1988). Se också Sergio Bologna, "Moneta e crisi: Marx corrispondente della 'New York Daily Tribune' 1856-57", i Sergio Bologna, Paolo Carpi gnano & Antonio Negri, *Crisi e Organizzazione Operaia*, (Feltrinelli Editore, 1974).

kriserna som ett medel att återupprätta tillväxtförhållandena ses i termer av ett återupprättande av den nödvändiga kontrollen över arbetarklassen. Därmed framträder den moderna krisen som ett fenomen bestående av två moment: det första, i vilket arbetarkampen försätter kapitalet i kris, och det andra, i vilket kapitalet försöker vända krisens utveckling mot arbetarna för att återta kommandot. Därför framstår 60-talet som den period inom den nuvarande internationella kriscykeln då kapitalet tappade kontrollen över hela den sociala fabriken på grund av den internationella cykeln av offensiv arbetarkamp. Och 70-talet framstår följaktligen som den period då kapitalet inledde en internationell offensiv där det direkta manipulering av mat- och energipriser, samt valutakurser och internationella skulder, användes för att via internationella kanaler genomdriva det program som den keynesianska politiken misslyckats med på nationell nivå: att återta kontrollen genom att innesluta lönekampen inom gränserna för den stigande produktiviteten. Samtidigt har kapitalets organisering under den internationella krisens andra fas även bestått av ett försök att splittra arbetarnas enhet genom att omstrukturera arbetarklassen tekniskt och geografiskt. I teoretiska termer har detta också medfört ett nytt bekräftande av Marx analys av kapitalets långsiktiga trend att ersätta konstant kapital med variabelt – en utveckling som enligt Marx leder till en fundamental kris för ett system som baseras på anställandet av arbete.¹³⁶

Detta är några av de viktigaste insikter som tillsammans utgör början på en strategisk analys av mönstren för arbetarklassens maktposition: (1) arbetarklassen som autonom kraft; (2) att kapitalet inkluderar arbetarklassen inom sig, varpå följer att kapitalet är klasskamp; (3) teknologi som en form av

¹³⁶ Se de sista sidorna i Mario Montano "Notes on the international crisis" *Zerowork 1* (1975), 32–59. För en översikt över skillnaden mellan den typ av kristeori som impliceras här och de vanliga nationalekonomernas, se Peter Bell, "Marxist theory, class struggle and the crisis of capitalism" i Jesse Scharz, red., *The subtle anatomy of capitalism*, (Goodyear, 1977).

uppdelning av den makt som arbetarklassen tillkämpat sig genom klasskampen; (4) organisering av arbetarklassen som en funktion av klassammansättningen, och därmed det faktum att fackföreningarna, socialdemokratin och leninismen endast utgjort historiskt betingade organisatoriska lösningar för arbetarklassen; (5) nysammansättning [recomposition] när arbetarklassen övervinner kapitalets uppdelning; (6) arbetarklassen som bestående av både avlönade och oavlönade; och därför (7) kapitalet som ett samhällskapital eller som social fabrik; (8) kapitalistiska kriser som maktkriser mellan klasserna; och (9) arbetarklassens nysammansättning och kapitalistisk splittring [decomposition] som själva substansen av krisens två moment.

I denna skiss har jag försökt lyfta fram hur en nyläsning av Marx spelat en viktig roll vid utvecklandet av dessa element. Panzieris nyläsning av Marx beträffande arbetets organisering, Trontis nyläsning av *Kapitalet* beträffande ackumulatio- nen, Wages for Houseworks nyläsning av Marx diskussion om reservarmén och *Zeroworks* nyläsning av *Grundrisse* angående arbetets ändlighet har alla utgjort nödvändiga och viktiga moment i utvecklandet av en analys som är till större strategisk användning för utvecklandet av arbetarklassens styrka än ortodox och västerländsk marxism. Vad för slags nyläsning rör det sig om? Hur skiljer den sig från de traditionella läsningarna? För mig ter sig dessa läsningar inte som uppvisningar i ideologi utan snarare som nya verktyg för att utveckla arbetarklassens styrka. Panzieri upptäcker att arbetarautonomin tvingar fram förändringar i den kapitalistiska teknologin och planeringen; Tronti upptäcker den teoretiska grunden för hur det går att länka samman kamper i och utanför fabriken; Wages for Housework återupptäcker lönens nyckelfunktion som kraft att övervinna klassdelningen; *Zerowork* ser hur de nuvarande kamperna mot arbetet försätter kapitalet i en historisk kris.

Med målsättningen att göra en strategisk eller politisk läsning av *Kapitalet* (utifrån de pågående kampernas behov), vad

finns det då i *Kapitalet* som gör det möjligt för oss att rycka den lös från dess ursprung i 1800-talet och använda den för att blåsa liv i kamperna i den nuvarande krisen? Svaret är att den förser oss med en grundläggande insikt i kategoriernas och relationernas natur i det kapitalistiska samhället: *där finns alltid två perspektiv, kapitalets och arbetarklassens!* Analysen av varje kategori och fenomen måste vara tvärsidig: det finns ingen objektiv plats mellan dessa två kategorier. Althusser och andras sökande efter en "objektiv vetenskap" är lika fåfång som den klassiska nationalekonomins eller Karl Mannheims försök. Att erkänna analysens oundvikliga tvärsidiga karaktär innebär inte bara att spegla klasskampen utan att reproducera den.

Ta till exempel Marx diskussion om lönen. För det första är lönen en ersättning för arbetaren, men en kostnad för kapitalisten. Kapitalet använder sedan löneformen för att dölja sin exploatering och uppdelningen mellan variabelt kapital och mervärde. Men arbetarklassen använder lönekraven för att gå till attack mot denna exploatering. Slutligen är lönen ett nyckelinstrument för att splittra och försvaga arbetarklassen, för att säkerställa att den är exploaterbar. Men samtidigt kan den användas till ett vapen för att attackera denna uppdelning.

Det är genom att tillämpa en sådan tvärsidig analys eller klassanalys, en analys som undersöker meningen bakom varje kategori från de två klassernas olika perspektiv, på *Kapitalets* övriga kategorier, som vi kan tolka Marx och upptäcka hur hans verk kan vara användbart för oss. Vi får inte låta oss köra fast i filosofin eller i nationalekonomins mystifikationer, som, genom att misslyckas med att visa hur kapitalets bestämmingar både är påtvingade arbetarklassen och formade av dess kamper mot dem, i bästa fall visar på kapitalets ensidiga perspektiv. Vi behöver inte nöja oss med sådana begränsade perspektiv, eftersom vi genom de pågående kampernas glasögon nu kan se hur Marx verk visar att arbetarnas ståndpunkter på en och samma gång är antiteser till kapitalet och besitter styrkan att förstöra

kapitalets förutsättningar. Revolutionär strategi är inte något som tillkommer därutöver: det är en självklar del av studiet av klassrelationerna. Fastän denna relation konstant förändras, fastän 1800-talet sedan länge är svunnet, återstår kapitalets tvåsidiga natur. Analysen av den är inte enkel, men samtidigt ser vi ingen anledning att proklamera den förment obegripliga komplexitet genom vilken ”professionella marxister” fördunklar *Kapitalets* mening.

För mig tycks detta vara den väsentliga lärdomen från de nya teorier som skisserats ovan. De visar på ett sätt att läsa *Kapitalet* politiskt som består av två steg: att visa hur varje kategori och förhållande hänger samman med och tydliggör klasskampens natur, och att visa vad detta innebär för arbetarklassens politiska strategi.¹³⁷ Dessa två steg är direkt relaterade till varandra, och att ta det första innebär ofta implicit att även ta det andra. Genom att till exempel visa på hur pengar är en integrerad del av kapitalet – en förmedling påtvingad av kapitalet som en del av varuformen – visar Marx implicit att en arbetarstrategi för att förstöra kapitalet i förlängningen måste innebära förstörandet av pengarna.

Detta krav på att varje kategori explicit måste relateras till klasskampen innebär inte att reducera allt till klasskamp, eftersom klasskampen inte är en självständig extern orsak till kategorier och relationer. Den är heller inte en extern konsekvens som kan härledas ur dessa. Kapitalet är, som vi nu tycker oss kunna skönja, klassrelationen, och klassrelationen är i sin tur en kamprelation. Klasskampen innebär konfrontationen med kapitalistklassens försök att påtvinga sin samhällsordning – med alla dess kategorier och bestämmingar – och arbetarklassens försök

¹³⁷ I ett resonemang kring Marshalls principer pekar Tronti ut dennes ensidighet och behovet av att se arbetarklassperspektivet: ”Detta är den exakta motsatsen till sanning ur vår synvinkel, där varje upptäckt som görs av en samhällsvetenskap kan och måste översättas till kampernas språk. Det mest abstrakta teoretiska problem kommer att ha den mest konkreta klassinnebörden”, (”Workers and Capital”, [vår översättning]).

att hävda sina egna autonoma intressen. Arbetarkampen är den revolutionära aktivitet som ifrågasätter kapitalismens ”spelregler”. Det är därför alla dessa regler och bestämmningar måste tolkas från ett perspektiv som insisterar på att värdera varje aspekt av kapitalet med utgångspunkt från arbetarklasstrategi. Detta är källan till den tvåsidiga karaktären hos de kapitalistiska kategorierna. Filosofernas och nationalekonomernas ”vetenskap” innebär inget annat än kapitalets syn på sig själv. En politisk läsning av *Kapitalet*, och av kapitalet, är en strategisk aktivitet för arbetarklassen. Det finns ingen tredje objektiv position utanför kamperna, eftersom den revolutionära aktiviteten överallt avslöjar den andra sidan. De ovan diskuterade teoriernas avgörande betydelse, ligger i att de har återupptäckt detta faktum och börjat genomföra detta strategiska projekt.

Projektet motsvarar i allt det projekt som efterfrågas i Marx diskussion om fetischismen. Vi måste komma ihåg att det är efter en detaljerad diskussion om *varuformen* i kapitel ett som Marx sammanfattningsvis förkastar sin analys som fetischistisk, eftersom den enbart handlar om relationer mellan saker snarare än sociala relationer mellan klasser. Marx argumenterar för att vi måste se bortom varufetischismen, i vilken varor förefaller interagera med varandra av sig själva. När Marx går vidare i kapitel två med att analysera bytet som en aktivitet mellan människor gör han just detta – det vill säga placerar varorna och alla deras bestämmningar på sin tillmäta plats inom klassrelationen. Detta är en viktig del av det projekt jag skisserat riktlinjerna för ovan: att analysera betydelsen av varje kategori hos kapitalet inom klasskonfrontationens kontext.

Det finns vissa regelbundenheter eller ”lagar” för varuutbytet, precis som det finns en logik i själva varuformen, men den logiken och dessa lagar existerar bara såsom utvecklade och påförda av kapitalet. Vad Marx visar oss i *Kapitalet* är att dessa ”spelregler” sätts av kapitalet. Reglerna speglar sin egen inre struktur – motsatsen och kampen mellan de två klasserna. Vår

uppgift ligger i att klargöra vikten och betydelsen för arbetarklassen av var och en av dessa bestämningar och ”lagar”, snarare än att acceptera dem som objektivt givna.

Att läsa kapitel ett

Värde är ett av de mest grundläggande begreppen i *Kapitalet*, och centralt för den läsning av Marx som jag här har dragit upp konturerna för. Oturligt nog har begreppet såvitt jag vet aldrig utgjort föremålet för en politisk läsning, och detta har lett till att det som regel har använts på ett förvirrande och motsägelsefullt sätt. Detta tycks mig möjligt att undvika genom att göra en politisk läsning av Marx värdeanalys i kapitel ett i *Kapitalets* första band. I detta syfte har jag försökt tillämpa det ovan beskrivna tvåsidiga perspektivet på de begrepp och kategorier som förekommer i första kapitlet.

”Läsningen” av kapitlet kräver försiktighet, eftersom Marx bara behandlar ett fåtal av kapitalets bestämningar – nämligen vad han kallar varuformen. Många andra av kapitalets bestämningar utvecklas försiktigt i resten av första bandet, samt i det andra och tredje, i vad Marx (och Engels, som sammanställde andra och tredje bandet) upplevde var en logisk följd av mer och mer komplexa bestämningar. Därav kommer det sig att arbetskraften som vara, mervärde, kapital, ackumulation, profit, löner och så vidare knappt förekommer i detta kapitel. Paradoxalt nog ligger av denna anledning svårigheten med det första kapitlet inte i dess komplexitet utan i dess enkelhet. Detta är en orsak till att tolkningarna av kapitlet traditionellt sett har varit svåra, till och med mystiska. Eftersom det första kapitlet utesluter de mest explicita diskussionerna om relationen mellan varuformen och kapitalismen, har många uttolkare fallit just i fällan med varufetischism som Marx varnade för. De har betraktat varuformens bestämningar som abstrakta kännetecken för alla former av varuutbyten – från de allra enklaste

till de fullskaliga inom kapitalets globala varuutbyte. På detta sätt har hela analysen i band ett, inklusive analysen av *utbyte* i kapitel två och av *pengar* i kapitel tre, behandlats som åtskild från analysen av kapitalet, som vanligtvis anses dyka upp först i andra avdelningen, i "Förvandlingen av pengar till kapital" – som vore de pengar som behandlas i den första avdelningen antingen en ahistorisk kategori eller en kvarleva från ett förhistoriskt produktionssätt.

Men Marx framställning är inte ahistorisk och försöker inte heller återskapa den historiska utvecklingen, där den förkapitalistiska kategorin pengar föregår kapitalet som kategori. "Det skulle ... vara ohållbart och felaktigt att låta de ekonomiska kategorierna följa varandra i den ordning, i vilken de historiskt spelat den avgörande rollen. Snarare bestämmes deras ordningsföljd genom det förhållande, i vilket de står till varandra i det moderna borgerliga samhället".¹³⁸

Vad gäller frågan om värdet och pengarnas natur i det förkapitalistiska samhället, begränsar jag mig på det här stadiet till följande kommentar. Det är en god idé att ta allvarligt på Marx varning i "inledningen" till *Till kritiken av den politiska ekonomin*, där han menar att det inte är adekvat att tillämpa kapitalistiska kategorier på andra samhällssystem utan att modifiera dem. "Den borgerliga ekonomin lämnar sålunda nyckeln till den antika etc. Men ingalunda i den mening, som ekonomerna förstår det, vilka suddar ut alla historiska skillnader och i alla samhällsformer ser de borgerliga. Man kan förstå tribut, tionde etc., om man känner jordrönten. Men man får inte identifiera dem."¹³⁹

¹³⁸ Karl Marx, "Inledning till *Till kritiken av den politiska ekonomin*", i *Till kritiken av den politiska ekonomin*, (Proletärkultur, 1981), 259. [Observera att denna text egentligen inte utgör en inledning i *Till kritiken av den politiska ekonomin*, utan är publicerad som en bilaga i den ovan angivna utgåvan. Samma text utgör däremot inledningen i *Grundrisse*. Ö.a.].

¹³⁹ *Ibid.*, 257.

Som en del av denna metodologiska diskussion diskuterade Marx explicit exemplet pengar. Han konstaterar att även om det onekligen stämmer att "[p]engar kan existera och har historiskt existerat, innan kapital existerade, innan banker existerade, innan lönearbete etc. existerade", förhåller det sig likväl så att "pengar" var mindre utvecklat i förkapitalistiska samhällen och därför annorlunda. "Ehuru alltså den enklare kategorin [pengar] historiskt kan ha existerat före den konkretare [kapital] kan den i sin fulla intensiva och extensiva utveckling blott tillhöra mera komplicerade samhällsformer."¹⁴⁰

Därför gör man, om man vill analysera värdets och pengarnas natur i förkapitalistiska samhällen – vilket inte är syftet här – rätt i att följa Marx exempel, och försöka se hur teorin i *Kapitalet*, som är anpassad till kapitalismen, måste modifieras för att vara användbar i andra situationer.

Kapitel ett skisserar bestämningarna hos ett fullt utvecklat system av varuutbyten – ett system som bara har existerat som en aspekt av kapitalismen. Eftersom kapitalismen utgör ett fullt utvecklat system – av anledningar som jag kommer att diskutera i följande kapitel – är dessa bestämningar också kapitalets bestämningar, och måste därför förstås som sådana. Om Marx gjorde en åtskillnad mellan pengar som används som kapital vid anställandet av lönearbete, och pengar som inte är kapital, vilka används vid köp av personliga tjänster – en åtskillnad som han bevisligen gjorde – var det därför att han stod inför situationer där kapitalet misslyckades med att till fullo använda pengar för att utöka sitt system. Denna åtskillnad är verkligen en värdefull insikt, i likhet med till exempel skillnaden mellan arbetarklassens användning av pengar eller rentierens användning av pengar. Men pengarna används inte som abstrakta pengar per se, utan alltid i en viss historisk klasskontext. Från kapitalets synvinkel måste alla dessa olika bruk av pengarna inordnas i och integreras inom kapitalets egen

¹⁴⁰ Ibid., 253–254.

expanderande reproduktion. Om detta icke sker, fungerar de inte som pengar för kapitalet. Vad detta lyfter fram är just varför det är viktigt att se värde och pengar som integrerade delar av kapitalet. Vi måste förstå varför de är former som passar för och återskapar kapitalet för att kunna förstå vad det innebär att förstöra dem.

Ett annat problem är att det är lätt hänt att tolka Marx som om han accepterade de relationer han utlägger som ett naturligt faktum. Att göra det innebär att återupprepa ett fel som marxistiska nationalekonomer ofta gör, där de ser Marx analys av varuformen som åtskild från den klassiska politiska ekonomin på grund av att Marx teorier skulle vara mer korrekta. Marx ser och rättar till flera av hans föregångares ”fel” – så lyder projektet i *Kapitalets* fjärde band som behandlar teorier om mervärdet. Han klarar också bättre av att visa oss det logiska sammanhanget hos den uppsättning av lagar som förknippas med varuformen. Men han kunde göra detta just därför att han steg utanför kapitalets perspektiv och kunde se varuformen som inneboende i kapitalet – både som den form genom vilken det tvingar arbetarklassen att arbeta av ”fri vilja”, och som det sätt på vilket kapitalet maskerar detta tvång genom att hänvisa till marknadsrelationerna. Marx visar inte varför den ”osynliga handen” fungerar ännu bättre än vad Adam Smith trodde att den gjorde. Han visar den idealstruktur som kapitalet försöker påföra och sättet på vilket den uppnår och kamouflerar detta påförande genom förmedlingen av varor – ett kamouflage som reproduceras fetischartat i de ekonomiska teorierna om den osynliga handen.

Vårt problem är annorlunda än det problem som Marx hade med sin framställning. För att förstå värdeteorin i kapitel ett, måste vi se hur vi kan göra det Marx säger att vi måste göra: att integrera diskussionen om varuformen i vår förståelse av klassrelationerna, vilka han lägger fram senare i *Kapitalet* och vilka det kommer an på oss att utveckla än längre. För att

göra detta *måste vi göra en läsning av det första kapitlet som baseras på hela vår kunskap om och tolkning av resten av Kapitalet, såväl som på vår kunskap om den klasskamp som ligger till grund för dess analys*. Marx lade fram denna analys i logiska steg för att framställningen skulle bli tydlig. *Vi måste återintegrera helheten* och relatera varje enskild del till de andra delarna. Det räcker inte att som metodologisk princip hävda att diskussionen om mervärde även innehåller den om värde på grund av att den förra utgör en mer utvecklad form än den senare. Vi måste explicit visa hur dessa värdets bestämningar bevaras i och tillförs mervärdet, precis som vi måste visa hur mervärdets bestämningar bevaras och tillförs i klassrelationens helhet. Detta är syftet med den politiska läsning som jag diskuterat ovan. Det är bara genom att göra detta som vi kan se "hur varje kategori och relation förhåller sig till och tydliggör klasskampens natur." Det är endast på detta sätt vi kan börja se vad värde och pengar betyder "för arbetarklassens politiska strategi i allmänhet". Och det är bara genom att förstå dessa relationer, inte som abstrakta delar i en abstrakt modell, utan som verkliga delar av klasskonfrontationernas nuvarande aktualitet som vi kan upptäcka vad de betyder, särskilt för oss idag. Det är utifrån en sådan förståelse av värdet som jag tror oss om att kunna utvärdera i vilken utsträckning resten av *Kapitalet* och dess förgreningar har varit eller kan bli möjliga att kontinuerligt omtolka och använda.

I följande kapitel kommer jag att göra en "nyläsning" av den första, andra och tredje delen av kapitel ett, och därefter ta upp varuformen inom kapitalet; analysen av varuformen som bruksvärde och bytesvärde i både dess kvalitativa och kvantitativa aspekter; abstrakt arbete som värdets substans; samhälleligt nödvändig arbetstid som måttet på abstrakt arbete; värdeformerna (som mynnar ut i penningformen); och slutligen, de aspekter hos pengar som kommer fram genom pengaformen. I varje steg har jag försökt lyfta fram klassperspektivet och

diskutera implikationerna för klasskampen. Jag har inte tagit med någon analys av del fyra av kapitel ett, som handlar om fetischismen, på grund av att denna text först som sist (som jag redan förklarat) syftar till att gå bortom varuformens framträdande för att se klassrelationerna inom samhället. I sista kapitlet summerar jag de viktigaste resultaten av läsningen av *Kapitalets* första kapitel.